

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

на тему «Природний рух населення прикарпатського села на початку
XX століття (на прикладі села Воля Коблянська Старосамбірського повіту)»

Виконав студент 4 курсу, групи ПС20/Б
Галузі знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальності 032 Історія та археологія
Освітньої програми «Історія»
Освітній ступінь Бакалавр
Топорович А. Т.
Керівник: Серeda О. В.
Рецензент: _____

(прізвище та ініціали)

Львів – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД НА ГАЛИЧИНІ	11
1.1. Соціально-економічна модернізація східногалицького села на рубежі XIX і XX ст. (вибрані аспекти)	13
1.2. Початки демографічного переходу на Галичині	22
РОЗДІЛ II. НАСЕЛЕННЯ СТАРОСАМБІРСЬКОГО ПОВІТУ Й СЕЛА ВОЛЯ КОБЛЯНСЬКА В 1900–1910 РОКАХ	27
2.1. Статеві-вікова структура	28
2.2. Мовно-релігійний розподіл населення	32
2.3. Чисельність та склад населення Волі Коблянської в 1901–1910 рр. .	36
РОЗДІЛ III. ШЛЮБНІСТЬ	43
3.1. Показники шлюбності. Шлюбна структура населення	44
3.2. Шлюбний вік і вікова різниця в подружжі. Повторні шлюби	47
3.3. Сезонність шлюбів	51
3.4. Географія походження наречених	53
РОЗДІЛ IV. НАРОДЖУВАНІСТЬ	58
4.1. Показники народжуваності	59
4.2. Сезонність народжуваності	62
4.3. Незаконнонароджені	63
РОЗДІЛ V. СМЕРТНІСТЬ	67
5.1. Показники смертності	68
5.2. Дитяча смертність	70
5.3. Смертність дорослих	73
5.4. Сезонність і причини смертності	74
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	85
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Мабуть в Коблі (в старосамбірським пов.) сиділи газди в корчмі. Один газда повідає: “Господи! Господи! Божа воля!” А другий вдарив його в лице і мовить: “А Кобло чие?” (Коблянська Воля – село коло Кобла). А той відповідає: “Созанського пана”. – *Мианець*.

Цей дотеп про Волю Коблянську, людинність якої ми тут досліджуватимемо, записав у 1904 р. видатний етнограф й історик о. Михайло Зубрицький¹. Видатний, оскільки, окрім просвітницької, публіцистичної і політичної діяльності, він своїми історичними розвідками оприявнював, здавалося б, маргінальні сторінки минувшини краю — життя простого селянина та виклики, з якими він мусив давати раду². Станом на сьогодні студії над сільським простором габсбурзької Галичини, ясна річ, значно розвинулися³, однак простір для подальших студій усе ще широкий: одним з малодосліджених аспектів залишається історико-демографічний вимір функціонування сільського соціуму в «довгому» ХІХ ст.

Актуальність дослідження. Історична демографія в Україні, як метод і підхід до історіописання, не мала змоги розвиватися такими ж темпами, як у Західній Європі. Хоч у 1960-х рр. деякі українські історики (Микола Крикун, Арнольд Перковський, Олена Компан) підпадають під вплив західноєвропейських трендів і видають перші в українській науковій думці історико-демографічні дослідження, їхній почин був доволі швидко придушений. У контексті ідеологічної реакції та антидисидентської кампанії кінця 1960-х рр., що набула особливих масштабів в 1972 р., займатися «дрібнотем’ям», себто незначними з погляду півної ідеології питаннями, було не те що неприйнятно, а й небезпечно. Це зумовило відставання та ізольованість української історіографії не лише від нових

¹ Зубрицький М. *Зібрані твори і матеріали* / Редкол. Ф. Сисин (голова) та ін. Т. 3: Газетні публікації, етнографічні та архівні матеріали. Львів, 2019, с. 944.

² Див., наприклад: Зубрицький М. *Причинки до історії рекруччини в Галичині при кінці ХVІІІ і до половини ХІХ ст. Матеріали і замітки* // Записки НТШ. Т. XLІІ. Кн. ІV. Львів, 1901, с. 1–18; його ж. „Тісні роки“. *Причинки до історії Галичини 1846–1861 рр.* // Записки НТШ. р. VII. Т. XXVI. Львів, 1898, с. 1–16.

³ Згадати хоча б доробок Андрія Заярнюка: Заярнюк А. *Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині ХІХ століття*. Київ: Критика, 2007. 335 с.; Zayarnyuk A. *Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846-1914*. Edmonton-Toronto: CIUS Press, 2013. 448 p.

тенденцій на Заході, а навіть від Польської Народної Республіки чи Естонської РСР, де цензура та ідеологічний тиск допускали бодай частковий розвиток чи запозичення новітніх підходів⁴.

Внаслідок тривалої стагнації української академії в радянській час та її інертного стану в 1990-х рр., усе ще залишається потреба опрацювання із застосуванням історико-демографічної методології величезного масиву джерел (податкових реєстрів, статистичних описів, метричних книг, переписів населення тощо). Це необхідно не тільки заради самої історичної демографії як окремої дисципліни: розуміння демографічних процесів чи структури родини в минулому слугує вагомим засновком до вивчення, наприклад, соціальної історії, історії уявлень, повсякдення чи релігійної культури. Яскравим прикладом такого міждисциплінарного підходу є «Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.» Ігоря Сердюка (властиво, останній є одним з учнів Юрія Волошина — чільного українського історика-демографа, навколо якого витворилася полтавська школа історичної демографії й соціальної історії Гетьманщини). До того ж, історико-демографічні дослідження слугують ваговою аналітичною базою для розуміння сучасних демографічних процесів.

Наукова новизна. Метричні книги народжених, вінчаних і померлих греко-католицької парафії у Волі Коблянській уперше вводяться в науковий обіг з використанням історико-демографічної методології. У цій роботі також вперше досліджено природний рух населення (народжуваність, шлюбність, смертність) на прикладі однієї локальної спільноти східногалицького Прикарпаття початку XX ст.

Об'єкт дослідження — демографічні процеси на прикарпатському селі на початку XX ст. **Предмет** — населення села Воля Коблянська Старосамбірського повіту.

⁴ Детальніше про історико-демографічні студії в Україні та проблеми її розвитку див. Волошин Ю. *Історична демографія в сучасній Україні: Повернення* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/1167-yurii-voloshyn-istorychna-demohrafiya-v-suchasniy-ukrayini-povernennya> (09.05.2024); Serdiuk I., Voloshyn Yu. *Historical Demography in Ukraine: From “Political Arithmetic” to Non-Political History* // *Przeszłość Demograficzna Polski*. Nr. 41. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2019, p. 9–32.

Метою роботи є проаналізувати природний рух населення на прикарпатському селі в першій декаді ХХ ст. Оскільки етно-конфесійні меншини досліджуваного села (євреї та поляки-римо-католики) були малочисельними, вивчення демографічних процесів всередині цих спільнот не видається можливими через нерепрезентативність вибірки, тому в роботі фактично розглядатиметься лише греко-католицька більшість (українці та незначна частка ромів; див. *параграф 2.3*). Для реалізації мети виділено наступні *завдання*:

– розглянути проблему періодизації першого демографічного переходу на Галичині та соціально-економічні причини, що зумовили його початок;

– висвітлити статево-вікову та мовно-релігійну структуру населення Старосамбірського повіту та визначити, наскільки випадок обраного населеного пункту є репрезентативним на фоні повіту;

– встановити чисельність населення досліджуваного села в 1901–1910 рр. заради уможливлення подальших розрахунків;

– дослідити особливості шлюбності, що включає її відносні показники, шлюбну структуру населення і рівень остаточної безшлюбності, вік вступу в перший шлюб і вікову різницю в подружжі, явище повторних шлюбів, сезонність шлюбності та географію походження наречених;

– з'ясувати основні показники народжуваності, її сезонність та проаналізувати явище незаконнонародженості;

– проаналізувати смертність через призму обчислених коефіцієнтів, вікову структуру, сезонність та причини смертності;

– узгодити отримані результати дослідження з прийнятою схемою періодизації першого демографічного переходу на Галичині.

Хронологічними рамками дослідження обрано 1901–1910 рр. Вибір хронологічних рамок зумовлений передусім обсягом цієї праці, однак у нього є й методологічне підґрунтя: 10 років є мінімальним можливим періодом для історико-демографічного аналізу. Тут є як переваги, так і недоліки. З однієї сторони, прийнято аналізувати великі часові інтервали в 20, 50 чи навіть 100 років, що дозволяє виділити чіткі тенденції. З іншої сторони, вивчення коротшого періоду

дозволяє виділити моменти, які стають непримітними під час ширшого аналізу, особливо якщо це стосується часу значних економічних, політичних чи, евентуально, демографічних пертурбацій⁵. Оскільки демографічний перехід є тривалим процесом, на основі аналізу лише однієї декади годі намагатися виділити його фази, однак можливо зіставити обчислені коефіцієнти із загальнорегіональними показниками за той-таки період і таким чином визначити етап демографічного розвитку досліджуваної спільноти.

Географічні межі — село Воля Коблянська Старосамбірського повіту. Місцева греко-католицька парафія належала до Самбірського деканату Перемиської єпархії. Важливо теж наголосити, що розглядається саме сільська громада Волі Коблянської, а не включно з мешканцями тамтешнього двірського обшару (див. с. 27).

Основним **теоретичним підходом та методом** є історико-демографічний, який квантитативний за своєю природою, а також аналіз казусів. У праці застосовується методологія, розроблена теоретиками французької історичної демографії Луї Анрі та Аленом Блюмом⁶, та апробована на українському матеріалі Ю. Волошином, І. Сердюком та іншими. Власне остання на цей момент монографія Ю. Волошина є методологічним і структурним взірцем нашої праці⁷. Варто зауважити, що тут ми не застосовуємо метод відновлення історії сімей Л. Анрі, а здійснюємо базовий квантитативний аналіз матеріалу метричних книг.

Джерела. Основним джерелом про демографічні події у Волі Коблянській є метричні книги народжених, вінчаних і померлих тамтешньої греко-католицької парафії. Метрики народжених і померлих зберігаються в приватному архіві⁸, а акти про вінчання дійшли до нас лише у вигляді копій й зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Львів (фонд 201

⁵ Анрі Л., Блюм А. *Методика аналізу в історичній демографії* / Пер. з фр. С. Хока та Ю. Егоровою. Москва, 1997, с. 62.

⁶ Там само.

⁷ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота. Піратинська протопопія другої половини XVIII ст. (соціально-історичний та демографічний виміри)*. Львів: Український католицький університет, 2023. 420 с. (Серія «Київське християнство», т. 30).

⁸ Станом на час написання цієї роботи (травень 2024 р.) метричні книги з сіл Воля Коблянська, Кобло й Бережниця, що досі зберігалися в приватній колекції родини автора, перебувають в процесі передачі до фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львів.

«Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів», опис 4а). Як цього вимагали державні інструкції, книги заповнювалися згідно із затвердженим формуляром і латинською мовою (наявні спорадичні записи українською мовою, головно в рубриці «Причина й природа смерті»). Зшитки наскрізно пагіновані й нестачі аркушів не виявлено, до того ж, ступінь достовірності доволі високий, хоч і присутній ризик недообліку мертвонароджених чи померлих в неонатальному періоді дітей як у метриці народжених, так і в метриці померлих (див. *параграфи 4.1 та 5.1*).

Додатково також застосовуються метричні книги римо-католицької парафії та синагоги в Старому Самборі, вірянами яких були, відповідно, римо-католики і юдеї Волі Коблянської. Римо-католицькі метрики зберігаються в ЦДІА України в м. Львів, юдейські — в Головному архіві давніх актів у Варшаві та є оцифрованими.

Джерелом інформації про кількість населення в місцевостях Галичини на кінець 1900 і 1910 рр. є дані загальних переписів населення, опубліковані в спеціальних виданнях⁹. Зведені відомості переписів та їхній аналіз вміщений у випусках «Podręcznika statystyki Galicyi», котрі видавало Крайове статистичне бюро у Львові¹⁰. Інформація про чисельність парафіян вміщена і в єпархіальних шематизмах, однак вона видається далекою від достовірної (див. *параграф 2.3*).

Історіографія. В українській історіографії історико-демографічні студії у своїй більшості присвячені ранньомодерному періоду — найпродуктивнішою в цій царині є згадувана полтавська наукова школа на чолі з Ю. Волошином¹¹. Натомість, XIX ст. з точки зору історичної демографії залишається малодослідженим, незважаючи на значну джерельну базу. Безпосередньо дотичною до теми

⁹ *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien, 1915. VIII, 755, 40 S.; *Skorowidz gminny Galicyi: opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900*. Wiedeń, 1907. 1023 s.

¹⁰ *Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata*. Tom VII. Cz. 1. Lwów, 1903. 186 s.; *Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata*. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908. 183 s.; *Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata*. Tom IX. Cz. 1. Lwów, 1913. 160 s.

¹¹ Наприклад: Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...*; Замура О. «Великий шаленець»: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 2014. 240 с.; Сердюк І. *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ: К.І.С., 2018. 456 с.; його ж. *Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.* Полтава: АСМІ, 2011. 304 с.

нинішньої роботи є лише стаття Ігоря Косика, де автор на прикладі кількох сільських і міських парафій аналізує особливості шлюбної і репродуктивної поведінки галицьких українців у другій половині XIX ст.¹² Наявні також спорадичні дослідження над етнічними та релігійними спільнотами півдня України в XIX ст.¹³

Значно кращою є ситуація в польській історіографії. Передусім варто згадати працю Кшиштофа Заморського (Krzysztof Zamorski) «Демографічна трансформація в Галичині на тлі демографічних змін в інших краях Центральної Європи в другій половині XIX і на початку XX ст.», де автор на підставі офіційної статистики досліджує основні риси природного руху населення, вперше періодизує процес демографічного переходу на Галичині та проводить компаративний аналіз з іншими частинами Цислейтанії та сусідніми польськими територіями в складі Німецької та Російської імперій¹⁴. Хоч К. Заморський зауважував недосконалі моменти своєї праці, вона все ж стала хрестоматійною в історико-демографічних студіях Галичини в XIX ст. Що цікаво, в українській історіографії досі відсутнє комплексне дослідження, в якому б розглядався процес демографічного переходу, скажімо, в українських губерніях Російської імперії. Історико-демографічні студії над окремими частинами Західної Галичини в монархії Габсбургів представлені працями, серед інших, Сабіни Рейман (Sabina Rejman)¹⁵ і Бартоша Огурека (Bartosz Ogórek)¹⁶. Вартий уваги також часопис «Przeszłość Demogra-

¹² Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi: veritas et lex (особливості шлюбної та репродуктивної поведінки галицьких українців другої половини XIX ст.)* // Етнографія статевого життя і тілесності. Київ, 2013, с. 81–100.

¹³ Детальніше див. Serdiuk I., Voloshyn Yu. *Historical Demography in Ukraine...* p. 23–24.

¹⁴ Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* Kraków, 1991. 163 s. Див. також Idem. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji: ludność Galicji w latach 1857–1910.* Kraków – Warszawa, 1989. 204 s.

¹⁵ Rejman S. *The First Demographic Transition in Galicia as an element of modernization — Rzeszów against the background of the largest cities in Galicia: Lviv and Kraków* // Galicja. Studia i materiały. Tom 7. Rzeszów, 2021, s. 327–342; Idem. “You must swear [...] that care for the well-being and health of women in labor and their infants shall be the only objective of your work.” *Midwives in the Galician Autonomy — statistical and geographical analysis by counties.* // Studia Historiae Oeconomicae. Vol. 37. No. 1. Poznań, 2019, p. 46–66; Idem. *Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego* // Przeszłość Demograficzna Polski. T. 40. 2018, s. 245–272.

¹⁶ Ogórek B. *Galicia's escape from the Malthusian trap. A long and short-term analysis of demographic response to the economic conditions in the population of Galicia 1819–1913* // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. LXXV. 2015, s. 95–127; Idem. *Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku* // Przeszłość Demograficzna Polski. T. 32. 2013, s. 25–87.

ficzna Polski», в якому акумульований широкий перелік статей про демографічні процеси на польських землях в XVII–XX ст.

Структура роботи. Основна частина розподілена на розділи за принципом «від загального до конкретного», де перший і другий є контекстуальними, а в наступних трьох розкривається мета роботи. У вступі до кожного розділу подані дефініції основних понять, а також, у випадку третього-п'ятого розділів, опис композиції та певних засад ведення відповідних метричних книг.

У першому розділі для кращого розуміння епохи розглянуто вибрані аспекти модернізації східногалицького села на рубежі XIX і XX ст.: зміни в аграрному секторі, поширення початкової освіти й розвиток системи публічного здоров'я. Акцент на соціально-економічних елементах зроблений зумисне, оскільки початок демографічного переходу з них безпосередньо впливає, хоча немає сумніву, що політичні реформи чи зростання національної свідомості відігравали свою роль у цих процесах. Зрештою, демографічний перехід теж є аспектом модернізації, особливості перебігу якого в Галичині представляються в другому параграфі.

Другий розділ також контекстуальний, оскільки змальовує демографічний «портрет» людности Старосамбірського повіту (в складі якого була досліджувана Воля Коблянська) через врахування статево-вікової структури. У другому параграфі ми поглянули також на мовно-релігійний розподіл населення повіту аби виділити контрасти між містом, містечком і селом, гірською й підгірською частиною цього регіону. Додатково, в третьому параграфі, ми спробували встановити етно-релігійний розподіл людности Волі Коблянської заради точніших обчислень у наступних розділах. Передусім цікавила чисельність греко-католиків, оскільки саме цю групу було взято до уваги з вищезгаданих причин.

Третій розділ присвячений шлюбності у Волі Коблянській. Він складається з чотирьох параграфів, де по чергово аналізуються її аспекти: загальний коефіцієнт, рівень остаточної безшлюбності, вік вступу в перший шлюб, питання повторних шлюбів, вікова різниця в подружжі, сезонність та географія походження наречених. Така структура застосована і до позostalих розділів.

У фокусі четвертого розділу — народжуваність. У першому параграфі, окрім встановлення показників народжуваності, проведено верифікацію метрики народжених. Далі з'ясована сезонність народжуваності (і, відповідно, зачатъ) та проблема позашлюбних дітей.

В останньому, п'ятому, розділі звернено увагу на смертність. Окрім загальних показників та верифікації метрики померлих, з'ясовано особливості дитячої та дорослої смертності в досліджуваному селі як через призму коефіцієнтів, так і сезонності. На щастя, метричні записи дають змогу бодай згрубша судити про причини смертності, тому ми спробували зіставити сезонні флуктуації з відомостями про спалахи найбільш поширених видів захворювань.

У додатках подано таблиці та діаграми, в яких систематизовані джерельні дані і на підставі яких здійснювався увесь квантитативний аналіз.

РОЗДІЛ І

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД НА ГАЛИЧИНІ

Демографічний перехід одночасно є як наслідком модернізаційних процесів, впливаючи з політичних, соціальних, економічних та інших перетворень, так і аспектом модернізації, адже під час переходу витворюється сучасна, чи то пак модерна, модель відтворення населення. Ця амбівалентність не викликає подиву, позаяк модернізація в собі є гордієвим вузлом змін у найрізноманітніших сферах.

Процес демографічного переходу прийнято поділяти на три почергові фази¹⁷. Для першої (передперехідної) характерні високі рівні народжуваності й смертності й унаслідок їхньої взаємної компенсації природний приріст людно-сти був повільним. Упродовж другої фази (перехідної) відбувається порушення цієї рівноваги. Спершу, стабілізується й на порядок спадає рівень смертності, що, при збереженні високої народжуваності, спричиняє демографічний вибух (так званий вступний етап до перехідної фази), після чого відбувається зниження показників народжень. Установлення рівноваги народжуваності й смертності на низькому рівні та повторна стабілізація приросту населення є ознакою третьої (постперехідної) фази демографічного переходу¹⁸. Іншими словами, відбувається перехід від історичного стану демографічної рівноваги до сучасного. Характерною рисою демографічної трансформації також є зміна характеру міграційного руху населення: якщо за історичного стану рівноваги міграції були нерегулярними й спричиненими головно кліматичними чи політичними обставинами, то за сучасного стану вони набувають регулярного характеру й тісно пов'язані з економічною та цивілізаційною кон'юнктурою¹⁹.

¹⁷ Існує також п'ятифазова версія теорії демографічного переходу. Див. Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* Kraków, 1991, s. 6.

¹⁸ Ibid, s. 6

¹⁹ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku // Galicja i jej dziedzictwo.* T. 2. Rzeszów, 1995, s. 95–96.

Наскільки багатогранним є концепт модернізації, настільки й різними є дефініції. Найзагальніше модернізацію можна означити як прагнення відійти від традиції й крокувати назустріч прогресові, що спричинено зміною в баченні теперішності: замість парадигми, спрямованої у минуле, згідно з якою сучасність знаходиться на нижчому рівні відносно історичних взірців (античності), установлюється парадигма, спрямована в майбутнє, себто сучасність є складовою прогресивного руху людства²⁰. Власне протиставлення «відсталості» й «прогресу» є значущою частиною понятійного апарату модерності. Дещо звуженою, але не менш загальною, є дефініція модернізації як процес переходу від традиційного аграрного суспільства до сучасного індустріального й урбанізованого²¹. У цьому тексті послугувуватимемося дещо «матеріалістичним» баченням модернізації, що включає: механізацію сільського господарства, урбанізацію, формування ринку товарів, грошей і робочої сили, розвиток транспортної інфраструктури та засобів зв'язку, виникнення нових соціальних верств та занепад старих, емансипацію жінок, розширення політичних прав населення, масову освіту тощо²².

Завданням цього розділу є розглянути процес демографічного переходу на Галичині в контексті модернізаційних процесів рубежу XIX і XX ст. Для цього увага буде зосереджена передусім на рустикальному просторі східної частини провінції та на вибраних соціально-економічних перетвореннях, що уможливили спад рівня смертності й, відповідно, початок демографічної трансформації галицького суспільства: зміни в аграрному секторі, поширення грамотності серед сільського населення та розвиток системи охорони здоров'я²³.

²⁰ Гайндль В. *Модернізація та теорії модернізації: приклад габсбурзької бюрократії* // Україна модерна. Ч. 1. 1996, с. 89.

²¹ Шандра В., Аркуша О. *Україна в XIX столітті: доба модернізації*. Київ: Академперіодика, 2022, с. 123.

²² Там само, с. 123–124.

²³ Детальніше про ліберальні реформи середини і другої половини XIX ст. в монархії Габсбургів і Галичині див.: Там само, с. 7–67;

1.1. Соціально-економічна модернізація східногалицького села на рубежі XIX і XX ст. (вибрані аспекти)

Станіслав Щепановський, видаючи 1888 р. свою працю «Галицькі злидні в цифрах та програма енергійного розвитку крайової економіки», скоріш за все не підозрював, що його метафора «галицьких злиднів» прив'яжеться до краю на десятиліття. Хрестоматійним став вирваний з контексту уривок: «Кожен галичанин працює за чверть, а їсть за половину людини»²⁴. Незважаючи на те, що сучасники гостро критикували методологію обрахунків Щепановського²⁵, поява книжки спричинила зростання реформістських і модерністських настроїв у політичних та інтелектуальних колах Галичини, адже тяжко було не погодитися з лейтмотивом «Галицьких злиднів у цифрах»²⁶. Властиво кажучи, Щепановський не винайшов «злидні», а радше відобразив своїм текстом загальне бачення економічної та цивілізаційної відсталості Галичини в порівнянні хоча б з іншими, більш розвиненими, провінціями Австро-Угорської монархії чи сусідніми російською і пруською частинами колишньої Речі Посполитої²⁷. На думку Ярослава Грицака, «злидні» були рисою не лише Галичини, а й всього протоіндустріального суспільства Центрально-Східної Європи, однак лиха слава «нужденности» закріпилася саме за Галичиною, адже «жоден інший історичний регіон не знав такого драматичного й інтенсивного зіткнення між силами модернізації та силою традиції»²⁸. Справді, галицьке суспільство наприкінці XIX ст. існувало одночасно у двох вимірах: у традиційному світі натурального господарства й усної культури та в модерному світі грошової економіки та культури друку²⁹.

²⁴ Szczepanowski S. *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*. Lwów, 1888, s. 26.

²⁵ Наприклад, див. Pilat T. *Uwagi nad książką p. Stanisława Szczepanowskiego pod napisem "Nędza Galicyi"*. Warszawa, 1888. 41 s.

²⁶ Śliwa M. *Nędza galicyjska. Mit i rzeczywistość // Galicja i jej dziedzictwo*. T. 1. Rzeszów, 1994, s. 145.

²⁷ Zamorski K. *Galicyjskie dole i niedole: spór o rozwój cywilizacyjny zaboru austriackiego // W krainie metarefleksji: księga poświęcona profesorowi Czesławowi Robotyckiemu / Pod red. J. Barańskiego, M. Golonki-Czajkowskiej, A. Niedźwiedz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015, s. 175.*

²⁸ Грицак Я. *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ: Критика, 2006, с. 29.

²⁹ Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. London-Basingstoke: The Macmillan Press Ltd, 1988, p. 196.

Не вдаючись до полеміки щодо того, наскільки Галичина була «Королівством Голиці й Голодомерії», варто відзначити, що з 1860-х – 1880-х рр. спостерігається поступове зростання добробуту населення краю. Перш за все це пов'язано зі змінами в сільсько-господарському секторі (а населення Галичини, власне, було традиційним аграрним суспільством)³⁰. Зайве повторювати, наскільки гострим було земельне питання в Галичині, де близько 50% селянських господарств становили ті, що не охоплювали більше двох гектарів, а методи господарювання були недостатньо продуктивними. Урешті-решт, провінція страждала від аграрного перенаселення, ще й погіршеного стрімким приростом людности в другій половині ХІХ ст.³¹ З іншої сторони, поступ усе ж мав місце: перехід від застарілої трипільної системи чергування культур до сучасної сівозміни, поширення застосування залізного плуга, зростання посівних площ³². З 1869–1875 рр. відчутно зростають збори картоплі — основного продукту харчування селян; у випадку із зерновими цей процес інтенсифікується ближче до рубежу століть³³. За оцінкою Пьотра Франашека, на межі ХІХ і ХХ століть зростання культивування зернових і картоплі своїм темпом перевищувало темп зростання загальної чисельности населення краю³⁴.

Чинником поступу була й масова еміграція селян до обох Америк чи на сезонні заробітки в країни Європи (передусім до Німеччини). Завдяки переказам коштів у натуральних селянських господарствах з'являлися «вільні гроші», а у випадку повернення заробітчани — знання про інновації, що також сприяло модернізації господарювання³⁵. Зрештою, поява додаткових грошей робила селянство менш вразливим до росту цін³⁶.

³⁰ Ogórek B. *Galicja's escape from the Malthusian trap. A long and short-term analysis of demographic response to the economic conditions in the population of Galicja 1819–1913* // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. LXXV. 2015, s. 111.

³¹ Franaszek P. *Rozwój gospodarczy Galicji na przełomie wieków XIX i XX* // *Polacy i świat, kultura i zmiana. Studia historyczne i antropologiczne ofiarowane Profesor Halinie Florkowskiej-Frančić*. Kraków, 2016, s. 178.

³² Ogórek B. *Galicja's escape from the Malthusian trap...* s. 110–111.

³³ *Ibid*, s. 110.

³⁴ Franaszek P. *Rozwój gospodarczy Galicji...* s. 181.

³⁵ Грицак Я. *Пророк у своїй вітчизні...* с. 30.

³⁶ Ogórek B. *Galicja's escape from the Malthusian trap...* s. 112.

Наприкінці ХІХ ст. зазнає видозміни й характер селянського господарства. Якщо станом на 1860-ті рр. воно все ще було натуральним, то в 1880-х рр. відбувається вторгнення грошової економіки³⁷. Заміщення одного типу господарства іншим було еволюційним процесом, тому можна судити, що станом на кінець ХІХ ст. в східногалицькому селі існувала подвійна економіка, де бартерний обмін співіснував з продажем / купівлею товарів за грошову валюту³⁸. Втім, деструкція натуральної економіки мала й конструктивний наслідок: селянин більше не цурався вливати кошти в покращення, скажімо, сільськогосподарської техніки, оскільки в нього міцнішала «далекоглядна перспектива»³⁹.

Ріст заможности селян і покращення в аграрному секторі безумовно призводили до того, що зростала кількість наїдків на селянському столі, а внаслідок цього вже міцнішала опірня здатність організму. Так, станом на 1891 р. більшість сільського населення Галичини харчувалася двічі або тричі на день — 48 і 38,5% відповідно, натомість 12% — лише один раз, 1,5% — три і більше. Кількість прийомів їжі різнилася залежно від пори року: одну страву на день зазвичай споживали взимку, коли і кількість продуктів нижча, і день коротший, і роботи менше, тоді як улітку — навпаки. Втім, викликом для багатьох господарств досі був переднівок — період наприкінці зими й напочатку весни, коли запаси їжі з попереднього врожаю виснажувалися, а новий був тільки попереду⁴⁰.

Кількісне покращення харчування не супроводжувалося покращенням якісним і селянський раціон за своїм наповненням залишався в основному без змін⁴¹. Основним продуктом харчування, незалежно від рівня достатку господарства, була картопля в різних варіаціях приготування: варена, печена, квашена, в складі супів, борошняних виробів і т. д. Залежно від регіону, один член селянської сім'ї споживав від одного до майже чотирьох кілограмів картоплі щоденно. П. Франашек стверджує, що масове поширення споживання картоплі

³⁷ Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement...* p. 190.

³⁸ Hryniuk S. *Peasants with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia 1880-1900*. Edmonton: CIUS Press, 1991, p. 24.

³⁹ Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement...* p. 190.

⁴⁰ Franaszek P. *Dieta chłopów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. LXXVI. 2016, s. 306–307.

⁴¹ *Ibid*, s. 306.

спричинило радше погіршення якості харчування, ніж покращення, адже вона витіснила інші овочеві культури й це становило велику загрозу в роки неврожаю. Другими після картоплі були зернові, з яких випікали хліб та варили каші — основними культурами були жито, ячмінь, овес і пшениця (остання була найдорожчим збіжжям і з'являлася на селянських столах передусім на свята), а також гречка, кукурудза, просо. Звісно, не картоплею та хлібом єдиними: їли також капусту (передусім квашену), стручкові (квасолу, горох, біб; основне джерело білка), буряк, цибулю, часник, а разом іншу городину на кшталт моркви, огірків, петрушки тощо. Проте споживання м'ясних і навіть молочних продуктів було порівняно низьким — селяни воліли їх продавати. Молоко споживали в літній період, а м'ясо готували лише на великі свята⁴².

Іншим чинником модернізації Галичини було поширення освіти як формальної (державні школи), так і неформальної (просвітницькі товариства). Сучасники воліли змальовувати відсталість і рівень неграмотності галицького населення у вельми фаталістичних барвах. З однієї сторони, в порівнянні з іншими краями Цислейтанії чи, тим більше, Західної Європи ситуація на Галичині була без сумніву жахливою. З іншої, загальна динаміка тяжіє до позитивної, а особливо з початком ХХ ст. За офіційною статистикою за 1880 р., 81% мешканців Галичини не вмів ані читати, ані писати, але ці дані включають осіб до семи років, що дещо знижує їхню достовірність, оскільки велика частина дітей не доживала до шкільного віку. З наступного десятиліття можливо судити про рівень анальфатизму населення від десятилітнього віку й дані є наступними: 1890 р. — 62,8%, 1900 р. — 53,9%, 1910 р. — 40,6%. Утім, поступ був усе ще повільним, особливо серед дорослого населення, де показник неграмотності спадав за рахунок вимирання старших поколінь, еміграції і, меншою мірою, участь в освітніх курсах для дорослих, які почали організовувати лише на початку ХХ ст. Натомість, число грамотних зростало за рахунок здобуття початкової освіти молоддю — на 1912 р. лише 146 громад з 6247 не мали своїх шкіл. Однак шкільна система все ще була

⁴² Ibid, s. 292–299.

недосконалою, та й значна частина сільських сімей противилася віддавати своїх дітей на науку⁴³.

Очевидно, що в найбільших містах краю (Львів і Краків) поширення початкової освіти було найкращим. Водночас, спостерігалася різюча різниця між східною та західною частинами краю. Станом на 1880 р., найкраща ситуація була в повітах на захід від Кракова (Бяла, Краків, Хшанув, Мисленіце, Вадовіце, Живець), де частка неграмотних була між 46% і 63%, а найгіршою — в східних підгірських повітах (Турка, Богородчани, Лісько, Надвірна, Тлумач), де число неграмотних перевищувало 90%. Хоч протягом наступних років відбувається відчутний поступ у сфері публічної освіти, такий географічний розподіл зберігався актуальним до кінця досліджуваного періоду. До того ж, наочною є кореляція між відсотками неграмотних й українців у повітах. Скажімо, на 1910 р. в повітах з абсолютною перевагою поляків середній рівень неписьменности був 26%, тоді як у повітах, де 50–90% становила українська людність, цей показник був удвічі вищим — 52%⁴⁴.

Важливою була діяльність громадських організацій, серед яких у Східній Галичині, без сумніву, товариство «Просвіта» займало передові позиції. Ще на етапі свого заснування в 1868 р. товариство визнало одним зі своїх завдань покращення добробуту населення шляхом поширення серед селян знань про новітні та ефективні методи господарювання⁴⁵. Що цікаво, москвофільська організація такого ж штибу — товариство імені М. Качковського — не стала агентом модерності в рустикальному просторі Галичини, оскільки була консервативною, клерикальною й сповненою патерналізму, на відміну від більш модерної «Просвіти»⁴⁶.

⁴³ Baczkowski M. *Analfabetyzm w Galicji w dobie konstytucyjnej (1867–1914)* // *Naród – państwo, Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Pułaskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006, s. 97–99, 102–103.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 99–100.

⁴⁵ Пашук В. *Товариство «Просвіта»: перші видання на соціально-економічну та господарську тематику. 1869–1874 рр.* // *Народознавчі зошити*. №6 (108). 2012, с. 1171–1172.

⁴⁶ Zayarnyuk A., Sereda O. *The Intellectual Foundations of Modern Ukraine. The Nineteenth Century*. London, New York: Routledge, 2023, p. 82.

Просвітницькі товариства, нарівні з державними школами, були на селі агентами культури друкованого слова, що спричинило зміни в селянській свідомості: грамотний і начитаний селянин розвивав у собі політичну обізнаність, критичне ставлення до Церкви чи деяких аспектів традиційної культури (наприклад, до народної медицини) і, врешті-решт, національну ідентичність в модерному розумінні⁴⁷. Через посередництво читалень селянин також ознайомлювався з новітніми методами господарювання, що активно просувалися в пресі (наприклад, «Господар і Промисленник», «Батьківщина», «Діло»). Окрім статей про використання добрив, кращі способи утримування худоби, пасічництво, садівництво тощо, публікувалася реклама й приклади успішного використання більш якісного насіння⁴⁸.

Неостанню роль в цих процесах відіграло греко-католицьке парафіяльне духовенство, яке на власному прикладі показувало користь від модернізації сільського господарства. Так, 1896 р. один священник з Дрогобицького повіту сповіщав у часописі «Батьківщина» про великі врожаї, які він отримав внаслідок посіву якісного насіння, що він придбав восьма роками раніше. Властиво, саме парохі часто були «дистриб'юторами» селекційного насіння на місцях⁴⁹. З ініціативи сільських священників на рубежі століть також виникає ряд господарських організацій. Таким чином, наприклад, 1898 р. постало товариство «Сільський Господар» задля покращення економічної спроможності селянських господарств та їхньої технологічної модернізації. Діяли також локальні організації на кшталт «Підгірської спілки для торгівлі безрогами і рогатою худобою»⁵⁰.

Безумовним фактором зниження смертності на Галичині був розвиток системи охорони здоров'я. Знову-таки, загальна динаміка поступу в цій сфері була позитивною, однак на фоні інших провінцій монархії Габсбургів ситуація все ще була не надто втішною. Протягом другої половини XIX ст. повільно зростала кількість громадських шпиталів і кількість ліжко-місць у них — від 25 зак-

⁴⁷ Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement...* p. 194.

⁴⁸ Hryniuk S. *Peasants with Promise...* p. 125–127.

⁴⁹ Ibid, p. 126.

⁵⁰ Детальніше див. Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. Жовква, 2015, с. 120–136.

ладів у 1875 р. до 40 в 1910 р.⁵¹ — але на 1909 р. аж 25 галицьких повітів, котрі сумарно замешкували майже два мільйони людей, не мали своїх громадських лікарень. Це зумовило перенавантаження медичної інфраструктури краю, оскільки банально не вистачало лікарняних ліжок і хворі мушили розміщуватися або по парі осіб на місце, або на сінниках. До того ж, лише 24 громадські шпиталі зі згаданих сорока мали задовільні санітарні умови. Також існував високий ризик заразитися в лікарні іншою хворобою, скажімо, туберкульозом. Наявність приватних медичних закладів, фінансованих місцевою владою, релігійними спільнотами, підприємствами чи благодійними організаціями, дещо зм'якшувала ситуацію (на 1909 р. їх числилося 60), утім вони були невеликими й відчували брак фахівців⁵².

Одним з головних викликів галицькій крайовій владі від часу здобуття автономії була боротьба з інфекційними хворобами, що часто спалахували й набували епідемічного характеру — віспа, туберкульоз, кір, скарлатина, черевний і висипний тиф, дизентерія, дифтерія, коклюш і, врешті-решт, холера, адже вони були чи не основними причинами високої смертності. Як і в інших країнах Європи, кампанія супроти віспи мала найбільші масштаби⁵³. На Галичині віспа не займала першості серед інфекційних хворіб за кількістю смертей (це непочесне місце займав туберкульоз, передусім легень), але на 1869 р. смертність від неї на Галичині вдвічі перевищувала показник в Австрії і вшестеро — в Богемії. Вакцинація від віспи розпочалася ще на початку XIX ст. і з початком доби галицької автономії набула характеру масштабної кампанії, коли було запроваджене щорічне щеплення дітей віком від трьох місяців до двох років. Утім, багаторічний конфлікт крайової влади з центральною щодо фінансування щеплень, котрий спалахнув 1868 р., гальмував згаданий процес, допоки Галицьке намісництво не погодилося покривати витрати у випадку епідемії⁵⁴. Властиво кажучи, брак фінан-

⁵¹ *Podręcznik statystyki Galicyi* / Pod red. T. Pilata. Tom IX. Cz. 1. Lwów, 1913, s. 48.

⁵² Franaszek P. *Zdrowie publiczne w Galicji w dobie autonomii (wybrane problemy)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002, s. 151–154.

⁵³ *Ibid*, s. 24.

⁵⁴ *Ibid*, s. 30–31.

сування був чи не основною причиною повільного розвитку медичної інфраструктури краю.

На рубежі століть інтенсифікується процес медикалізації родопомічної справи. Незважаючи на те, що перші кроки в цій сфері здійснено ще незабаром після анексії Галичини в 1772 р., кількість навчених акушерок на кінець XIX ст. все ще була низькою, а в селах і містечках родопоміч була монополізована неосвіченими бабами-повитухами. Загалом, кількість дипломованих (апробованих) акушерок з кожним роком зростала: якщо у 1880 р. на одну акушерку припадало 5702 жінки, то в 1908 р. — 3057⁵⁵. Збільшенню кількості освічених родопомічниць сприяло видання розпорядження Міністерства віросповідань і освіти від 27 січня 1898 р., відповідно до якого відкривалися незалежні від університетських кафедр акушерські школи, головно при лікарнях⁵⁶.

Окрім того, що мережа акушерок у краї була недостатньо широкою та всеохопною, варто зважати на скептичне ставлення сільського населення. Петро Шекерик-Доників своєю статтею «Родини й хрестини на Гуцульщині» (написана в 1916 р., опублікована в 1918 р.) показує читачеві світ очима гуцулів з сіл Голови та Красноїлля і дає підстави судити про певне іншування акушерок гуцульською людністю. У тексті чітко протиставляється «гуцулска баба», «Гуцулка» та «міска / панцка / вчена кушерка», вона ж «шерльопа», «дзевлюга», «шляпачка» (зневажливі найменування)⁵⁷. Прибула з міста повивальниця сприймалася як особа «пещена» й незнайома із місцевим укладом життя, тому її послуги не були варті довіри. Вірогідно, ідентичність гуцулів містила протиставлення з міськими мешканцями — тут відторгнення «нетутешнього» тісно перепліталось з етно-релігійними та соціальними ресентиментами: «Кушерки си вдержели лиш в тих селах, де є багато панів и Жидів»⁵⁸. Так, дослідник Ігор Гілевич, дослідивши метричні книги с. Синькова з присілком Діброва (сьогодні — Червоноградського району), дійшов висновку, що тут протягом XIX – першої половини XX ст. «ап-

⁵⁵ Ibid, s. 147.

⁵⁶ Ibid, s. 143.

⁵⁷ Шекерик-Доників П. *Родини і хрестини на Гуцульщині* // Матеріали до української етнології. Т. XVIII. Львів: Наукове товариство імени Шевченка, 1918, с. 97–98.

⁵⁸ «Акушерки втрималися лише в тих селах, де є багато панів і жидів». Там само, с. 98.

робованими» родопомічницями були здебільшого представниці польської національності⁵⁹. На користь етнічного чинника також свідчать відгуки про лікаря Якова Невестюка, вкладені Шекериком-Дониківим в уста гуцулок: «Ага! тот ади дохторь Невестюк, шо вид дітий, чілідницький дохторь. Вин має лехку ручьку, сітила би му си. За ним полижницї ни вмерають, бо вин Руснак, наш чьоловік!»⁶⁰ Автор міг накладати власні переконання й національні упередження на змальовувану ним верховинську людність, однак ще в 1909 р., на засіданні гігієнічно-гуманітарної секції конгресу «Просвіти», Євген Озаркевич зазначав у своїй доповіді, що «антагонізм» між функціонерами служби здоров'я та місцевим населенням спричинений відсутністю чи малою чисельністю українців на фахових посадах⁶¹.

Сумнівною могла бути й «легітимність» діяльності акушерок з точки зору народних переконань. По-перше, постать баби-повитухи була вельми поважною в сільському соціумі. Шекерик-Доників драматично описує урядові «переслідування» повитух на початку ХХ ст.: «Шандарі взели си дуже остро до тих гуцульских бабий, котрі брали діти. Тегали їх по судах и наложували на ні високі кари, а навіть арештом карали»⁶². Зі страху опинитися в «кремінаріях», повитухи все ж спорадично викликали акушерку при ускладнених пологах, оскільки в разі загибелі дитини та/або матері баба несла б безпосередню відповідальність⁶³. По-друге, віковий критерій був ключовим, щоб приймати пологи — правдива повитуха обов'язково повинна була мати своїх дітей та братися бабувати після менопаузи (або ставши вдовою — останні не мали б жити статевим життям)⁶⁴, тоді як акушерки починали практикувати в молодому віці, що не викликало довіри (сту-

⁵⁹ Гілевич І. *Баба-повитуха у селянському житті галицької Волині у ХІХ – першій половині ХХ ст.* (За матеріалами зі с. Синькова та присілка Діброви Радехівського району) // *Етнічна культура українців*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006, с. 252–253.

⁶⁰ «Ага! Той, дивись-но, лікар Невестюк, що до дітей, жіночий лікар. Він має легку ручку, святилася б йому. У нього породіллі не вмирають, бо він руснак, наш чоловік!» Шекерик-Доників П. *Родини і хрестини на Гуцульщині...* с. 98.

⁶¹ Трач В. *«Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку ХХ століття* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 32. Львів, 2019, с. 29.

⁶² «Жандарми взялися дуже гостро за тих гуцульських бабів, що брали дітей [приймали пологи – А. Т.]. Тягали їх по судах і накладали на них високі покарання, а навіть арештом карали». Там само, с. 97.

⁶³ Там само, с. 97.

⁶⁴ Боряк О. *Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним*. Київ, 2009, с. 130.

дентками акушерських шкіл могли бути лише жінки віком 24–40 років⁶⁵). По-третє, окрім прагматичних методів родопомочі, пупорізка володіла корпусом примовлянь, молитов та зналася в обрядах — «міщанка» могла нехтувати цим і таким чином відмовлятися надавати ті послуги, які її «замовниці» вважали необхідними⁶⁶.

Тим не менш, протягом другої половини XIX ст. значно скорочується рівень жіночої смертності внаслідок пологових ускладнень: з 7% у 1870-х – 1880-х рр. до близько 1% в середині 1890-х рр.⁶⁷ Пов'язано це, мабуть, не стільки з медикалізацією родопомічної справи (хоча вона була безумовним чинником), скільки з поширенням знань про природу інфекційних захворювань і способи знезараження рук чи інструментів. Питання розповсюдження знань про дезінфекцію серед баб-повитух потребує детальніших студій, тому наразі не беремося стверджувати з цього приводу, однак неможливо проігнорувати цей визначальний спад жіночої смертності.

1.2. Початки демографічного переходу на Галичині

Як уже зазначалося у вступі до цього розділу, демографічний перехід, він же трансформація історичного стану рівноваги в сучасний, пліч-о-пліч супроводжує модернізацію; власне, він і є чинником модернізації. Вивчення суспільств минулого через призму теорії демографічного переходу створює ґрунтовні підстави для аналізу рівня цивілізаційного розвитку того чи іншого соціуму, особливо в глобальному порівнянні. Таким маркером прогресу є датування початку демографічного переходу.

У країнах Західної Європи спад народжуваності відстежується з 1870-х рр. (за винятком Франції, де скорочення народжуваності відбувалося протягом усього XIX ст.)⁶⁸. На Галичині, натомість, про початок демографічного переходу неможливо судити раніше ніж у середині 1890-х рр.⁶⁹ За К. Заморським,

⁶⁵ Franaszek P. *Zdrowie publiczne w Galicji...* s. 143.

⁶⁶ Гілевич І. *Баба-повитуха у селянському житті галицької Волині...* с. 252–253.

⁶⁷ Franaszek P. *Zdrowie publiczne w Galicji...* s. 151.

⁶⁸ Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji...* s. 147.

⁶⁹ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 100–101.

відставання від Західної Європи в демографічному поступі на майже чверть століття було властивим загалом для Центрально-Східної Європи, оскільки місцеві уряди радше переймали від Заходу зразки модернізаційних реформ, ніж витворювали власні моделі розвитку. Іншими словами, демографічний перехід рухався із заходу на схід по мірі просування у цьому керункові цивілізаційних змін⁷⁰.

На Галичині порушення історичного стану рівноваги простежується від початку 1880-х рр. К. Заморський означає цю дестабілізацію як вступну фазу демографічного переходу і проявилася вона двома змінами: усталенням рівня народжуваності й початком поступового спаду смертності. По-перше, для історичного стану рівноваги характерні стрімкі флуктуації народжуваності в поєднанні з періодичним переважанням смертності над народжуваністю. На початку 1880-х рр. подібні коливання зникають, однак народжуваність усе ще залишається на високому рівні — середньорічний показник становив близько 44‰⁷¹. По-друге, у згаданий час розпочинається етап зменшення смертності — від 36‰ у 1882 р. до 29‰ у 1896 р.⁷², а епідемії перестають нищівно дестабілізувати природний приріст населення. Порівнюючи спалахи холери на Галичині в 1866 і 1882 рр., чисельність жертв в обох випадках була майже рівною (219 тисяч і 217 тисяч відповідно), однак у 1882 р. не дійшло до переваги смертності над народжуваністю, оскільки в цьому випадку відсоткове число жертв було значно нижчим, ніж у 1866 р. З цього випливає, що популяція Галичини зразка 1880-х рр. саморегулювалася зовсім іншими демографічними механізмами, ніж на двадцять років раніше. Перефразовуючи, через початок вступної фази демографічного переходу, у 1882 р. холера завдала менш болючого удару, ніж у 1866 р.⁷³

Наслідком входу популяції у вступну фазу демографічного переходу є демографічний вибух. При збереженні первісно високого показника народжуваності, природний приріст населення з кожним роком зростав через поступове падіння смертності. За таких умов збільшується також плідність, оскільки росте як

⁷⁰ Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji...* s. 147.

⁷¹ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 99.

⁷² Zamorski K. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji: ludność Galicji w latach 1857–1910*. Kraków – Warszawa, 1989, s. 159–160.

⁷³ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 99–100.

кількість живонароджених дітей, так і число жінок фертильного віку⁷⁴. Так, якщо в 1880 р. населення Галичини становило не повні шість мільйонів, то в 1910 р. — понад вісім⁷⁵.

Особливістю галицького демографічного вибуху було те, що воно слідувало періодові стрімкого зростання чисельності населення після ряду пертурбацій середини ХІХ ст. — те, що М. Зубрицький назвав «тісними роками»⁷⁶: епідемії холери 1831–1832, 1848–1849, 1852–1855 рр., неврожаї та голод 1831 і 1847 рр., поява в краї малярії 1846 р., епідемія тифу 1847 р. і, на доданок, криваве Галицьке повстання 1846 р.⁷⁷ Демографічне відновлення після цієї серії нещасть лише підсилило ефект пізнішого демографічного вибуху й викликало велике навантаження на і так хитке господарство провінції. У країнах Західної Європи вступна фаза демографічного переходу була більш тривалою й павною, тому місцеві економіки мали змогу адаптуватися під нові умови, а саме зростання населення не спричинило таких господарських, суспільних і навіть ментальних ускладнень, як у випадку з Галичиною⁷⁸.

Ще однією ознакою появи трансформаційних процесів у галицькому суспільстві є зміна характеру й масштабів міграцій. Оскільки природні чинники (голод, епідемії) більше не були тим фактором, що стримував ріст населення, останнє мусило вдаватися до саморегуляції шляхом пожвавлення територіальних переміщень аби вивільнити ефекти невпинного природного приросту. У випадку Галичини хрестоматійною є теза про масштабний еміграційний рух до обох Америк, однак внутрішньогалицькі міграції теж набирали обертів з тих-таки 1880-х рр. Властиво, темпи галицької індустріалізації й урбанізації були недостатніми для компенсації раптово збільшеного числа людности, що й зумовило активізацію еміграційного руху⁷⁹.

⁷⁴ Ibid, s. 101.

⁷⁵ Zamorski K. *Informator statystyczny...* s. 45.

⁷⁶ Зубрицький М. „Тісні роки“. *Причинки до історії Галичини 1846–1861 рр.* // Записки НТШ. р. VII. Т. XXVI. Львів, 1898, с. 1–16.

⁷⁷ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 98.

⁷⁸ Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji...* s. 145.

⁷⁹ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 103–104.

Не раніше ніж у другій половині 1890-х рр. на Галичині проявляється поступове зниження народжуваності — цим маркується початок власне перехідної фази демографічного переходу⁸⁰. Припускається, що це зумовлено, серед іншого, інтенсифікацією еміграції, оскільки переселенцями були переважно люди молодого віку, однак в'яснення причин спаду народжуваності потребує ширшого дослідження⁸¹.

Демографічний перехід можна також охарактеризувати як вихід популяції з мальтузіанської пастки — ситуації, коли швидке зростання населення призводить до росту в цінах, а тривалий період високих цін призводить до зменшення добробуту населення й, евентуально, його скорочення⁸². Краківський історик Бартош Огурек здійснив порівняння коливань цін на жито та темпів демографічного росту на Галичині в 1819–1913 рр. і дійшов до наступного висновку: якщо в 1840-х – 1890-х рр. зростання в цінах корелювало зі зростанням показника смертності і падінням шлюбності й народжуваності, а населення за рівнем добробуту було на межі виживання, то з 1890-х рр. цей мальтузіанський механізм припиняє працювати й, незважаючи на постійний ріст цін, населення стабільно зростало⁸³.

Б. Огурек виділяє чотири причини виходу Галичини з мальтузіанської пастки в 1890-х рр. По-перше, інтенсифікація еміграції (в тім числі сезонної) зумовила спад демографічного тиску на місцеву економіку. На доданок, сезонні заробітчани поверталися додому з грошима й новими ідеями. По-друге, зростання ефективності сільського господарства, про що детальніше йшлося в попередньому розділі. По-третє, з 1880-х рр. зростає реальний розмір оплати праці, внаслідок чого в селянських господарствах накопичувалися гроші й вони ставали менш вразливими до раптового росту цін. По-четверте, не варто применшувати втручання державної влади в розвиток економіки та освіти, особливо з початком так званої доби автономії в історії Галичини⁸⁴.

⁸⁰ Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji...* s. 146.

⁸¹ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 104

⁸² Ogórek B. *Galicia's escape from the Malthusian trap...* s. 103.

⁸³ *Ibid*, s. 107–108.

⁸⁴ *Ibid*, s. 109–113.

Отже, два останні десятиліття ХІХ ст. стали переломними в економічній і демографічній історії Галичини. Не дивлячись на загальну цивілізаційну відсталість («зацофаність»), протягом цього періоду край був свідком поступових позитивних змін у сферах сільського господарства, освіти й охорони здоров'я, що зумовили початок процесів демографічного переходу на рубежі століть. Безпосереднім короткостроковим наслідком зменшення рівня смертності було стрімке зростання населення, котре зі свого боку призвело до збільшення навантаження на крайову економіку. Через повільні темпи індустріалізації та урбанізації внутрішні міграції не могли послабити демографічного тиску, тому очікуваним стало пожвавлення еміграції. К. Заморський влучно зауважує: «Галичина другої половини ХІХ ст. платила ціну за сильне занедбання цивілізаційного розвитку в першій половині того століття»⁸⁵.

⁸⁵ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 102.

РОЗДІЛ II

НАСЕЛЕННЯ СТАРОСАМБІРСЬКОГО ПОВІТУ Й СЕЛА ВОЛЯ КОБЛЯНСЬКА В 1900–1910 РОКАХ

Старосамбірський (до 1900 р. — Староміський⁸⁶) повіт постав у 1867 р. в рамках реорганізації адміністративно-територіального устрою Галичини⁸⁷. Станом на 1900 р. площа повіту становила 725 км² й до нього входили два міста — Старий Самбір і Стара Сіль, два містечка — Хирів і Фельштин (сучасне с. Скелівка), 56 сільських громад і 42 двірські обшари⁸⁸. Зі свого боку повіт охоплював територію двох судових округів з центрами в Старому Самборі й Старій Солі, яким підпорядковувалися відповідно 37 і 19 громад та 27 і 15 двірських обшарів⁸⁹.

Як і Галичина загалом, Старосамбірський повіт не був позбавлений контрастів різного гатунку. Найразючіші відмінності помітні між північчю й півднем — їх найкраще оприявнює поділ на два судові округи. З точки зору географії Старосільський округ був розташований здебільшого в передгір'ї (Передкарпатська височина), тоді як більшість населених пунктів Старосамбірського округу

⁸⁶ До 1900 р. Старий Самбір офіційно звався Старим Містом (Stare Miasto, Staremiasto), звідси й назва повіту. Нинішнє найменування встановлено рескриптом від 15 квітня 1899 р., який набув чинності 1 січня 1900 р. *Obwieszczenie c. k. Namiestnictwa z dnia 27. września 1899 L. 95.481, o zmianie nazwy miasta Stare miasto na „Stary Sambor”* // *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*. Cz. XII. 1899, s. 298.

⁸⁷ Кобзак р. *Головні етапи і тенденції формування адміністративно-територіального устрою Галичини в австрійський період (1772–1918)* // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Вип. 42. 2013, с. 165.

⁸⁸ Двірський обшар (obszar dworski, Gutsgebiete) — незалежна від місцевої громади (gmina, Ortsgemeinde) адміністративно-територіальна одиниця найнижчого рівня в австрійській Галичині, що існувала впродовж 1866–1918 рр. Двірські обшари утворювалися законом від 12 серпня 1866 р. на місці колишніх домінікальних володінь у межах сіл (власність у межах міст мала бути включена до міських громад). Двірський обшар мав ті самі адміністративні, судові й поліційні повноваження та обов'язки, що й громада, однак посада голови не була виборною — головою міг бути або сам власник маєтку, або його урядник. Одна особа могла володіти кількома двірськими обшарами одночасно. *Ustawa Gminna z dnia 12. Sierpnia 1866. Ustawy o Obszarach Dworskich i o Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskiem tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urzędzenia Gmin z dodanym rejestrzem abecadlowym*. Lwów, 1867, s. 63–68.

В історіографії побутує термін «панські маєтки» як варіант перекладу «obszary dworskie», однак у цьому тексті вживатиметься «двірські обшари» з огляду на доречність, адже останні склалися не лише з поміщицьких володінь, а й з державних чи церковних маєтків. Незважаючи на кальку з польської мови, «двірський обшар» був актуальним терміном для описуваного періоду. Див.: Франко І. *Що таке громада і чим би вона повинна бути?* // Зібрання творів у 50 томах / І. Франко. Том. 44, кн. 2. Київ: Наукова Думка, 1985, с. 175–180.

⁸⁹ *Skorowidz gminny Galicyi: opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900*. Wiedeń, 1907, s. 630–639.

знаходилася вздовж річок і потоків, що утворювали долини серед гір Верхньодністровських Бескидів; іншими словами, узгірний північний схід повіту був протилежністю його південного заходу, де поблизу Грозьової та уславленого отцем Михайлом Зубрицьким Мшанця височіє гора Магура-Лімнянська⁹⁰.

Згідно з переписом населення від 31 грудня 1900 р., Старосамбірський повіт населяло 56 859 осіб і густота населення становила 78 осіб на км². Однак і тут простежується відмінність між обома судовими округами: при тому, що Старосамбірський округ був значно більшої площі (565 км²), ніж Старосільський (160 км²), щільність заселення останнього удвічі перевищувала показник у Старосамбірському повіті: 127 осіб на км² проти 65 осіб на км². Це могло бути зумовлено як відмінностями рельєфу, так і тим, що на півночі повіту були зосереджені аж три міські громади — Стара Сіль, Хирів і Фельштин⁹¹.

Завданням цього розділу є скласти демографічний та етно-конфесійний портрет суспільства Старосамбірського повіту та оприявнити його різноманіття. Водночас варто визначити, наскільки обране для дослідження село Воля Коблянська вдало репрезентує Старосамбірський повіт і сільську частину Прикарпаття.

2.1. Статеві-вікова структура

Двома найважливішими демографічними характеристиками популяції є статевий і віковий склад населення. Тут до уваги береться абсолютна й відносна чисельність осіб обох статей та поділ населення на вікові групи й контингенти та їхнє співвідношення, втім числі за статевою ознакою. На підставі цих даних досліджують середній вік населення чи демографічне навантаження на працездатне населення, а також, урешті-решт, укладають статево-вікову піраміду, яка вичерпно характеризує тип відтворення обраного соціуму⁹². Джерелами такої інформації слугують дані переписів населення — в нашому випадку це відомості австрійських переписів 1900 і 1910 рр. та видані на їх підставі статистичні збірники.

⁹⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / Pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1890. T. XI, s. 240.

⁹¹ Обчислено за: *Skorowidz gminny Galicyi...* s. 630–639.

⁹² Муромцева Ю. *Демографія: навчальний посібник*. Київ: Кондор, 2006, с. 62, 65–67.

Згідно з переписами населення, станом на 31 грудня 1900 р. Старосамбірський повіт замешкувало 56 859 осіб (28 366 чоловіків і 28 493 жінки)⁹³, а станом на 31 грудня 1910 р. — 60 810 осіб (29 964 чоловіки й 30 846 жінок)⁹⁴. Ці дані свідчать про рівномірне співвідношення статей, де жінки мали незначну перевагу (див. *Додаток 1*). Зручним інструментом дослідження статевої структури є обчислення коефіцієнтів маскулізації / фемінізації — скільки чоловіків припадало на 100 жінок і навпаки⁹⁵. Зазвичай вибір між двома коефіцієнтами залежить від того, яка стать переважала в досліджуваному соціумі; оскільки наявна незначна перевага жінок, обрано саме показник фемінізації:

$$K_{\text{фем}} = \frac{Ж_i}{Ч_i} \times 100,$$

де $Ж_i$ і $Ч_i$ — кількість жінок / чоловіків у віковій групі⁹⁶. Таким чином, коефіцієнт фемінізації для Старосамбірського повіту становить 100 жінок на 100 чоловіків у 1900 р. й 102 жінки на 100 чоловіків у 1910 р., що є в межах норми, адже є не меншим 100 і не більшим 110⁹⁷.

Недиференційована за віковими категоріями статева структура не є надто промовистою, однак для Старосамбірського повіту змушені обмежитися нею, позаяк детальніші відомості про склад населення в галицьких повітах не були опубліковані. Натомість наявні дані про вікову структуру всієї Галичини в 1900 р., на підставі яких можливо визначити характеристики Старосамбірського повіту принаймні в загальних рисах. Звісно, недоречно накладати показники всієї провінції на окремо взятий повіт, оскільки це узагальнені й «згладжені» дані про понад сім мільйонів мешканців сільських й міських громад (в тім числі Львова й Кракова), східної й західної частину краю, гір і рівнини тощо, тому характеристика Старо-

⁹³ *Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 7.*

⁹⁴ *Podręcznik statystyki Galicyi... Tom IX, s. 6.*

⁹⁵ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 62.

⁹⁶ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота. Пирятинська протопопія другої половини XVIII ст. (соціально-історичний та демографічний виміри)*. Львів: Український католицький університет, 2023, с. 151. (Серія «Київське християнство», т. 30).

⁹⁷ Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии / Пер. з фр. С. Хока та Ю. Егоровой*. Москва, 1997, с. 27.

самбірського повіту на підставі загальнокрайової статистики матиме лише силу гіпотези.

Вікову структуру прийнято досліджувати здійснюючи поділ населення на вікові групи — розподіл осіб за одно- чи п'ятирічними інтервалами, й вікові контингенти — групи осіб, об'єднані за фізіологічною, соціально-економічною чи іншою ознакою⁹⁸. Розпочнімо з останніх.

Існують різні категорії, за якими здійснюють поділ на вікові контингенти — вибір залежить від завдань дослідження⁹⁹. У нашому випадку видається до речним застосувати поділ за біологічним та економічним критеріями. На підставі біологічного виділяють молодих (0–19 років), дорослих (20–59 років) і літніх людей (60 і більше років); на підставі економічного — людей допродуктивного (0–14 років), продуктивного (15–64 років) й постпродуктивного віку (65 і більше років)¹⁰⁰. Розподіл населення Галичини на ці контингенти вміщений у *Додатку 2* (варто зауважити, що через специфіку джерел вікові інтервали є зміщеними на один рік — 0–20 років замість 0–19 і т. д.¹⁰¹)

З огляду на наведені дані вимальовується картина, де люди літнього і постпродуктивного віку складають незначну частку населення, тоді як більшість становить молодь з дорослими та особи допродуктивного й продуктивного віку; інакше кажучи, населення Галичини було демографічно молодим. На підставі даних, вміщених у *Додатку 2*, є можливим встановити показник демографічного навантаження на працездатне населення. Обчислюється він за формулою:

$$W_n = \frac{P^{0-15} + P^{66+}}{P^{16-65}} \times 100,$$

де P^{0-15} , P^{16-65} та P^{66+} — населення відповідного вікового контингенту¹⁰². Підставивши наші дані отримуємо показник 73 особи, себто на 100 осіб працездатного віку припадало 73 особи непрацездатного віку. Якщо встановити окремі показ-

⁹⁸ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 64–65.

⁹⁹ Там само, с. 65.

¹⁰⁰ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 162–163.

¹⁰¹ У статистичному збірнику наявний розподіл лише на п'ятирічні вікові групи; при цьому, перша група охоплює шість років, себто від 0 до 5 років.

¹⁰² Муромцева Ю. *Демографія...* с. 65–66.

ники демографічного навантаження допрацевдатним і постпрацевдатним населенням, то довідуємося, що на 100 працевдатних припадало 67 осіб допрацевдатного й 6 (5,5) осіб постпрацевдатного віку.

Судження про демографічну молодість галицького соціуму в 1900 р. підтверджує обчислення рівня старіння населення за формулою:

$$W_{60+ (65+)} = \frac{S_{60+ (65+)}}{S} \times 100,$$

де S — сукупна кількість населення, $S_{60+ (65+)}$ — число осіб віком від 60 або 65 років; при цьому вибір порогового значення залежить від обраного стандарту вимірювання¹⁰³ (з вищезгаданих причин у нашій випадковій аналізуватимуться особи віком від 61 і 66 років). Розрахунки на підставі даних з Галичини 1900 р. виглядають наступним чином:

$$W_{61+} = \frac{431\,474}{7\,315\,949} \times 100 = 5,9;$$

$$W_{66+} = \frac{234\,054}{7\,315\,949} \times 100 = 3,2.$$

Обчислення першої формули, де за критерій узято вік понад 60 років, інтерпретують за шкалою Жаклін Боже-Гарньє й Едварда Россета, згідно з якою популяція переживає демографічну молодість, якщо коефіцієнт не перевищує 8. Для висліді другої формули застосовують шкалу демографічного старіння ООН, відповідно до якого демографічно молодим населенням є те, де частка осіб з віком понад 65 років не є вищою ніж 4%¹⁰⁴. Як ми бачимо, галицька людність в 1900 р. була молодішою за обома стандартами.

Черговим аргументом на користь попереднього твердження є визначення середнього віку населення. Обчислення не є надто софістикованим: для цього спершу необхідно встановити число людино-років для кожної вікової групи за допомогою розрахункової таблиці (див. *Додаток 3*) і вже на підставі отриманих даних розділити суму всіх людино-років на сукупну кількість населення¹⁰⁵:

¹⁰³ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 158.

¹⁰⁴ Там само; Муромцева Ю. *Демографія...* с. 72.

¹⁰⁵ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 66.

$$\frac{186\,225\,817}{7\,315\,939} = 25,5 \text{ (років)}.$$

Останнім етапом, який підсумовує й візуально оприявнює вищесказане, є укладення статево-вікової піраміди. Її обриси зіставляють з ідеальними типами вікової структури населення, які в 1930-х рр. виділив німецький статист Фрідріх Бургдорфер на основі раніших напрацювань свого шведського колеги Аксея Густава Зундберга. Згідно з ними, популяції бувають трьох типів вікової структури: прогресивної — населення зростає й діаграма має форму правильної піраміди, стаціонарної — населення не змінюється, а його фігура нагадує дзвін, та регресивної — населення скорочується і його статево-вікова піраміда набуває обрисів так званої урни¹⁰⁶. Як відображено в *Додатку 4*, статево-вікова піраміда люднос-ти Галичини в 1900 р. відповідає прогресивному типу відтворення населення, при якій найбільшу частину населення становили діти, за якими йшли дорослі й літні люди. Такий тип відтворення населення характерний для традиційного аграрного суспільства з високою народжуваністю й немалим рівнем смертності¹⁰⁷.

2.2. Мовно-релігійний розподіл населення

Для початку, розгляньмо узагальнені відомості про релігійну й мовну композицію Старосамбірського повіту згідно з переписами населення 1900 і 1910 рр. — відповідні діаграми розміщені в *Додатках 5 і 6*. Щодо віросповідання, помітні лише незначні зміни на користь римо-католиків, а от розподіл за розмовною мовою викликає подив. Передусім впадає у вічі величезне скорочення носіїв німецької мови — з 5,6% у 1900 р. до 0,1% у 1910 р.; водночас, число польськомовних збільшилося ледь не вдвічі. Що могло зумовити таку доволі кардинальну зміну мовної мозаїки?

Тут доречно зробити ряд зауваг щодо австрійських переписів населення. Як стало очевидно, вони не містять даних про національний склад населення, а подають лише розподіл за ознаками віросповідання й розмовної мови. Це є вадою

¹⁰⁶ Там само, с. 68–69.

¹⁰⁷ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 161.

цього типу джерел і змушує з великою обережністю інтерпретувати його інформацію. Відомості про поділ за віровизнанням є, на думку К. Заморського, близькими до вірогідних, якщо йдеться про римо-католиків, греко-католиків та юдеїв¹⁰⁸, однак цього не скажеш про відображення мовної структури.

Інструкція щодо проведення перепису 1880 р. означає такий принцип заповнення рубрики про розмовну мову:

У цій рубриці потрібно подавати ту мову, якою особа послуговується в побуті, у своїх щоденних стосунках (...). Якщо особа належить до земель угорської корони, або є чужоземцем, цю рубрику необхідно залишити незаповненою. Щодо осіб, які очевидно не послуговуються жодною мовою через дитячий вік, фізичну ваду чи цілковиту відсутність розумових здібностей, необхідно зазначити в цій рубриці ту мову з-поміж вищеперелічених, яку з огляду на стосунки можна вважати розмовною мовою цих осіб і яку подадуть їхні родичі чи опікуни¹⁰⁹.

Таке означення категорії є доволі неконкретним, адже з однієї сторони покликається на яке-не-яке поняття рідної мови, з іншої, нівелює можливу багатомовність окремих індивідів чи груп населення, які вживали ту чи іншу мову залежно від її соціальної функції. Сам перелік можливих мов був наступним: німецька, чесько-моравсько-словацька, польська, руська, словенська, сербсько-хорватська, італійська, румунська й угорська. Як помітно, серед них немає єврейських мов — їдишу й івриту. Володимир Кубійович стверджував, що їдишемовних записували до польськомовних і загалом крайова статистика провадилася польською адміністрацією на користь тих-таки поляків¹¹⁰. Водночас, К. Заморський стверджує, що їдишемовних євреїв записували як до польськомовних, так і до німецькомовних, таким чином «штучно збільшуючи німецьку й польську мовну групу хоча б у співставленні з українською»¹¹¹. Можливо, саме з цим пов'язане суттєве зменшення «німецькомовних» Старосамбірського повіту в 1910 р. — в 1900 р. мовців їдишу записували до німецької мовної групи, а через десять років — до польської.

¹⁰⁸ Zamorski K. *Informator statystyczny*... s. 12.

¹⁰⁹ Цитата за: Ibid, s. 13.

¹¹⁰ Кубійович В. *Джерела й література про людину України* // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т. 1. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949, с. 130.

¹¹¹ Zamorski K. *Informator statystyczny*... s. 14.

Отож, пам'ятаючи ці зауваги, розгляньмо, як перепис 1900 р. відображає мовно-релігійну структуру населення Старосамбірського повіту (оскільки дані перепису 1910 р. не були повністю опубліковані, змушені обмежитися даними лише одного перепису).

Як відображено в *Додатку 7*, у повіті більшість людности була греко-католицькою (77,2%), однак римо-католики з юдеями також становили відчутну частину — 12% і 10,8% відповідно. На території повіту діяли 33 греко-католицькі парафії, п'ять римо-католицьких (деякі місцевості були філіалами парафій з сусідніх повітів) і чотири юдейські релігійні громади. При цьому, центрами римо-католицьких та юдейських релігійних громад були міста й містечка — Старий Самбір, Стара Сіль, Хирів і Фельштин (за винятком римо-католицької парафії в селі Болозів Горішній)¹¹².

Розподіл між римо-католиками, греко-католиками і юдеями в містах був майже рівномірний, однак останні мали відчутну перевагу: відповідно 30,6%, 30,9% і 38,4% (див. *Додаток 7*). У сільських громадах ж домінували віряни грецького обряду — 89,8% проти 6,1% римо-католиків і 4,1% юдеїв. Тим часом мешканці двірських обшарів (а останні зазвичай були фактичними частинами сіл) на 55,6% були римо-католиками, на 26% — греко-католиками, на 18,3% — юдеями.

Строкатишою вимальовується картина, якщо взяти до уваги поділ на судові округи. Так, у Старосільському окрузі греко-католики становили лише 22% міського населення, а решту охоплювали римо-католики (38,3%) та юдеї (38,7%), тоді як у Старому Самборі (єдина міська громада в Старосамбірському судовому окрузі) розподіл був дзеркальним і не на користь римо-католиків.

Наявна також різниця між сільськими громадами двох округів. В обох випадках греко-католики становлять абсолютну більшість серед сільського населення, однак у громадах Старосільського округу римо-католики становили 16,2% населення, на відміну від незначного 1,7% на півдні повіту. І водночас зовсім

¹¹² *Skorowidz gminny Galicyi...* s. 924–926.

інша ситуація у двірських обшарах: якщо в Старосамбірському окрузі розподіл між віровизнаннями був приблизно рівномірний (найбільшу частку мали римокатолики — 39,1%), то в Старосільському перевага християн латинського обряду була значно відчутнішою — 65,6%.

Загалом перепис 1900 р. повідомляє про те, що 78,3% населення досліджуваного повіту розмовляли руською мовою, 5,6% — німецькою (найвірогідніше, їдишем), 16% — польською (див. *Додаток 8*)¹¹³. Цікаво, що дані про розподіл людности за віросповіданням і розмовною мовою не завжди корелюють між собою. З одного боку, спостерігається тотожність між відносними показниками греко-католиків і руськомовних у сільських громадах обох судових округів та Старому Самборі; рівночасно, відсоток «німецькомовних» там нижчий за відсоток юдеїв і, відповідно, більше число польськомовних. З іншого боку, в містах Старосільського округу наявна значна перевага польськомовних (64,1%) — це передбачає, що відчутна частина греко-католиків і/або юдеїв зазначили польську мову як розмовну. Подібно й у двірських обшарах — при 18,3% юдеїв, кількість носіїв «німецької» становила 2,4%. Ба більше, якщо у двірських обшарах Старосамбірського округу «німецькомовних» налічувалося 5,6%, то в обшарах Старосільського округу їхня кількість не сягала й одного відсотка. Що цікаво, в обшарах Старосамбірського округу зафіксовано 35 носіїв «інших» мов і становили вони 5,3% від загального населення цих маєтностей¹¹⁴.

Отож, мовно-конфесійна мозаїка повіту була вельми строкатою залежно від типу адміністративної одиниці. Показовим буде приклад Старої Солі й підміського села Стара Ропи, які просторово були єдині. Стара Ропи була фактичним передмістям Старої Солі і їхня єдність засвідчена укладачами даних перепису населення, на думку яких було зайвим вказувати площу міста й села відокремлено. Незважаючи на це, склад їхнього населення надзвичайно різнився. З огляду на віросповідання, Стару Сіль на 57% замешкували християни латинського обряду, а решту становили греко-католики з юдеями з перевагою останніх.

¹¹³ Ibid, s. 638.

¹¹⁴ Ibid, s. 630–639.

Стара Ропа ж була середньостатистичним селом Старосамбірського повіту — тут абсолютну більшість становили греко-католики (91,5%). Мовний розподіл, очікувано, підсилює контрастність: за переписом, 91,6% міщан спілкувалися польською, тоді як селяни в 96% послуговувалися руською¹¹⁵.

2.3. Чисельність та склад населення Волі Коблянської в 1901–1910 рр.

Для подальшого квантитативного аналізу людности села Воля Коблянська в 1901–1910 рр. необхідно встановити граничні показники як абсолютної чисельности населення сільської громади, так і кількості місцевих греко-католиків, римо-католиків та юдеїв. Як показано в розділі вище, на підставі відомостей перепису населення годі з упевненістю твердити про етнічну мозаїку регіону чи обраного населеного пункту, тому заради уникнення помилкових суджень як категорію аналізу було взято віровизнання. Утім, на підставі матеріалу метричних книг можливо виявити, наскільки доречно зіставляти конфесійну групу з етнічною спільнотою: скажімо, греко-католиків з українцями, римо-католиків з поляками тощо. Однак варто заздалегідь застерегти: дані, розраховані в цьому розділі, є гіпотетичними й покликані зменшити вірогідну похибку в подальших обчисленнях.

Відповідно до перепису населення, станом на 31 грудня 1900 р. (а, відповідно, й на 1 січня 1901 р.) сільську громаду Волі Коблянської замешкували 933 особи, з них: 905 греко-католиків, 26 юдеїв і двоє римо-католиків¹¹⁶. Згідно з переписом від 31 грудня 1910 р. мешканців громади налічувалося 1021¹¹⁷, однак нам невідомий розподіл за віровизнанням, тому й необхідно вдатися до розрахунку гіпотетичного розподілу населення Волі Коблянської за релігійною ознакою на кінець спостережуваного періоду.

Альтернативне джерело статистичної інформації — шематизми Перемиської єпархії грецького обряду. З джерелознавчого погляду еклезіальні

¹¹⁵ Ibid, s. 632.

¹¹⁶ Ibid, s. 636.

¹¹⁷ *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien, 1915, S. 381.

шематизми були адміністративно-інформаційними довідниками¹¹⁸, що видавалися щорічно й містили відомості про членів єпархіальної капітули, консисторії, канцелярії тощо, а також про парафії й парафіяльний клір. Нас цікавитиме останній блок інформації, позаяк він містить дані про кількість вірних парафії («число душ») та представників інших віросповідань, що замешкували територію парафії.

Відомості греко-католицьких шематизмів про парафію у Волі Коблянській 1900–1910 рр. представлені в *Додатку 9* і навіть простим оком помітний рівень недостовірності цих даних. По-перше, дані з року в рік повторюються й, до того ж, видаються заокругленими (себто 785, 815, 35 і т. д.). По-друге, взагалі відсутнє співвідношення між інформацією з шематизмів та з переписів населення: якщо перепис свідчить, що наприкінці 1900 р. у селі мешкало 933 особи¹¹⁹, то шематизм вказує на сотню менше — 820 (785 греко-католиків і 35 юдеїв)¹²⁰; те саме й у співвідношенні перепису й шематизму за 1910 р.¹²¹

Ці неточності могли виникнути через особливість походження інформації: відомості про кількість парафіян надходили до центру єпархії від деканатів, куди парафіяльні священники зі свого боку надсилали звітності. Вірогідно, відповідальність за неправдивість даних лежить на місцевих парохах, які, з однієї сторони, надсилали в деканат неактуальні дані, з іншої — приблизно чи навіть «на око» рахували людність, особливо «інших» — юдеїв чи римо-католиків. Певною мірою цю думку підтверджує відгук анонімного автора про шематизм Львівської архієпархії, опублікований у 1898 р. на сторінках перемиського клерикального часопису «Прапор»: «А статистика яка она въ шематизмѣ львѣвскѣмъ фалшива, и нужденна! По упливѣ половины столѣтя *гдекотрѣ парохіи выказу-ють тамже разъ-у-разъ той самъ станъ населеня*, ба навѣтъ зменьшають безъ

¹¹⁸ Делятинський р. *Шематизм Станиславівської єпархії (1886–1938 рр.): особливості історичного джерела* // Науковий вісник ІФТА «Добрий Пастир». Вип. 4. Івано-Франківськ, 2011, с. 177–178.

¹¹⁹ *Skorowidz gminny Galicyi...* s. 636.

¹²⁰ *Шематисмъ Всего Клира греко-католического Епархії соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ Рожд. Хр. 1901* (далі — *Шематисмъ на рѣкъ вѣдъ Рожд. Хр. N*). Перемышль, 1901, с. 284.

¹²¹ *Шематизмъ на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1911*. Перемышль, с. 340; *Allgemeines Verzeichnis...* S. 381.

подання причини се число!»¹²² Як ми пересвідчилися, «нужденною» статистика була й у перемиському виданні.

Можна було б подумати, що чим менша релігійна спільнота, тим достовірніші дані — мова зараз про римо-католиків Волі Коблянської, яких, за переписом 1900 р., було всього двоє (на доданок п'ять осіб з тутешнього двірського обшару, однак в цьому дослідженні вони залишатимуться поза увагою¹²³). Але ні, для греко-католицького шематизму їх не існувало. Свої шематизми мала й латинська Перемиська дієцезія й там уміщені зовсім інші відомості: на кінець 1900 р. налічувалося 9 римо-католиків, в 1901–1909 рр. — 6, в 1910 р. — 7¹²⁴. Навіть якщо припустити, що латинський шематизм подавав інформацію про римо-католиків як сільської громади, так і двірського обшару, однаково дані для 1900 р. є завищеними в порівнянні з переписом (хоч ця різниця й становить дві особи). Спростовуються ці дані також матеріалом римо-католицьких метричних книг. З них ми довідуємося, що 1902 р. в селі помер такий собі Ян Мельнічек¹²⁵, а в 1907 р. у Францішека й Ганни Розмус народився син Людовік¹²⁶. Ці події не були відображені в латинському шематизмі, з чого висновуємо, що статистичній інформації римо-католицького шематизму, як і греко-католицького, неможливо довіритися.

Таким чином необхідно вдатися до власних розрахунків конфесійної композиції населення Волі Коблянської в 1910 р., спираючись на дані переписів населення й метричних книг. Алгоритм буде наступним: по-перше, обчислення чисельності римо-католиків та юдеїв з урахуванням природного приросту в цих групах, по-друге, частка греко-католиків становитиме різницю загальної кількості населення та числа місцевих релігійних меншин. Оскільки наразі немає відомостей про міграційний приріст населення в обраному селі (ідеться як про внут-

¹²² *Про Львівській шематизмъ Клиру*. Прапорь. Ч. 5. 1898, с. 142. Курсив наш.

¹²³ *Skorowidz gminny Galicyi...* s. 636.

¹²⁴ *Schematismus pro anno Domini 1902* (далі — *Schematismus pro anno Domini N*). Premislae, 1901, p. 219; *Schematismus pro anno Domini 1903*. Premislae, 1902, p. 218; *Schematismus pro anno Domini 1904*. Premislae, 1903, p. 231; *Schematismus pro anno Domini 1905*. Premislae, 1904, p. 231; *Schematismus pro anno Domini 1906*. Premislae, 1905, p. 231; *Schematismus pro anno Domini 1907*. Premislae, 1906, p. 231; *Schematismus pro anno Domini 1908*. Premislae, 1907, p. 232; *Schematismus pro anno Domini 1909*. Premislae, 1908, p. 232; *Schematismus pro anno Domini 1910*. Premislae, 1909, p. 242; *Schematismus pro anno Domini 1911*. Premislae, 1910, p. 244.

¹²⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 618 (*Римо-католицька митрополічна консисторія, м. Львів*), оп. 2, спр. 4033, арк. 53.

¹²⁶ Там само, спр. 2826, арк. 339 зв.

рішні переміщення, так і про виїзд закордон), доведеться будувати гіпотезу. Щодо юдеїв та римо-католиків братиметься до уваги в основному тільки природній приріст.

Згідно з метричними книгами, в юдейських сім'ях Волі Коблянської за 1901–1910 рр. народилося дев'ятеро дітей¹²⁷; померлих серед юдеїв за цей відтинок часу зафіксовано троє¹²⁸. Отож, відштовхуючись від даних перепису населення 1900 р. (26 осіб), число юдеїв на 31 грудня 1910 р. становитиме 32 особи (тут і далі див. *Додаток 10*). Щодо римо-католиків ситуація дещо цікавіша. Як згадувалося вище, метричні книги засвідчують по одному факту народження й смерті за досліджуване десятиліття, а також зафіксований один шлюб. 21 квітня 1902 р. у віці 43 років помер Ян Мельнічек — найманий працівник (*mercenarius*), що був з 1892 р. жонатий на місцевій Антоніні Ленартович і походив з села Руденка Ліського повіту¹²⁹. Наступною подією, що збільшила спільноту римо-католиків Волі Коблянської, був шлюб Францішка Розмуса й Ганни Винарчик 11 листопада 1905 р. Францішек був римо-католицького віровизнання й родом з села Воля Тарновська Кольбушовського повіту, а Ганна — мешканкою Волі Коблянської й, відповідно, греко-католичкою¹³⁰. Через два роки, 16 серпня 1907 р., у подружжі народився син, якого латинський парох Старого Самбора охрестив Людовіком¹³¹. Тож, природній приріст серед тамтешніх римо-католиків дорівнював нулю, однак відомо про переїзд Францішека Розмуса до села у зв'язку зі шлюбом, себто за десять років число римо-католиків зросло лише на одну особу: з двох у 1900 р. до трьох у 1910 р. Таким чином стає відомим число греко-католиків на кінець 1910 р. — 986 осіб, що є різницею між загальним числом населення на цей рік за переписом населення (1021 особа) та обчисленої суми чисельности релігійних меншин села (35 осіб).

¹²⁷ Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), zesp. 300 (*Księgi metrykalne gmin wyznania mojżeszowego z terenów tzw. zabużańskich, 1789–1943*), sygn. 2337, k. 84, 85, 97, 111; Ibid, sygn. 3047, k. 7, 26, 71, 73, 138.

¹²⁸ Ibid, sygn. 2719, k. 110, 144; Ibid, sygn. 3835, k. 4.

¹²⁹ ЦДДА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 4033, арк. 53.

¹³⁰ ЦДДА України у м. Львові, ф. 201 (*Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів*), оп. 4а, спр. 7714, арк. 209 зв.

¹³¹ ЦДДА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2826, арк. 339 зв.

Однак вартує співставити отриманий результат з метричним матеріалом. Відомо, що за цей період у Волі Коблянській народилися 443 особи¹³², а померло — 316¹³³, себто абсолютний природний приріст становив 127 осіб. Якщо ж додати цей показник природного приросту до числа греко-католиків на 31 грудня 1900 р., то виходить 1032 особи на 31 грудня 1910 р., що перевищує чисельність усього населення Волі Коблянської за переписом 1910 р. Отже, різниця між цим числом і вирахованою в попередньому абзаці чисельністю греко-католиків становитиме кількість мігрантів: $1032 - 986 = 46$, або п'ять осіб щорічно (окрім 1901 р. — нехай того року мігрувала лише одна людина). Результати відображені в *Додатку 10*.

Наостанок декілька слів про етнічний склад Волі Коблянської. Якщо юдеїв без сумніву можна ототожнити з євреями, а римо-католиків — з поляками (Францішек Розмус походив з етнічно польських земель, а Ян Мельнічек («*Joannes Mielniczek*» мовою джерела) — з українсько-польського етнічного пограниччя, то воле-коблянські греко-католики не були виключно українцями — ними рахувалися також і місцеві роми. Дослідження ромської спільноти ускладнюється тим, що офіційна статистика її просто ігнорувала, тому в розпорядженні дослідника залишаються лише парафіяльні реєстри. Відповідно до приписів, у метричних книгах мав вказуватися соціальний стан описуваних осіб (*Conditio*)¹³⁴. У воле-коблянських греко-католицьких метриках уживаються в основному лише дві категорії: «*agricolae loci*» (місцеві рільники, місцеві господарі) та «*singani loci*» (місцеві роми). За спогадами місцевих мешканців, роми до Другої світової війни проживали на північ від Волі Коблянської неподалік сусіднього села Кобло Старе (урочище Зарінки) й займалися ковальством і жебрацтвом¹³⁵. Їхня чисель-

¹³² Приватний архів Ірини та Олексія Топорович (далі – Приватний архів), *Liber Natorum Ecclesiae ad Sinaxin Bēatis. Vir. Mariae in Wola Koblańska. Tomus V. Ab anno 1906* (далі — *Liber Natorum. Tomus V*). 1906–1938, арк. 1–22; Там само, *Liber Natorum Ecclesiae ad Sinaxin BV. Mariae in Wola Koblanska. Tomus IV. Від 6/IX 1893 – 28/XII 1905* (далі — *Liber Natorum. Tomus IV*). 1893–1905, арк. 53–74

¹³³ Приватний архів, *Книга померших. Воля Коблянська. Том III*. 1886–1976, арк. 24–44.

¹³⁴ Крыжановскій Г. *Поученіє для г. к. приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метрикъ крещенія, вѣнчанія и погребанія*. Львовь: Ставропигійскій Институт, 1873, с. 4–10, 24, 40, 48.

¹³⁵ Ці свідчення, що автор пам'ятає з розповідей уже покійних місцевих мешканців і які стосуються передусім міжвоєнного періоду, можливо з обережністю екстраполювати й на початок ХХ ст. з огляду на подібні спостереження сучасника — Михайла Зубрицького. В так і неопублікованій розвідці «Депо про життя циган на Галичині»

ність була незначна, однак не настільки, щоб нею зневажити. Утворювали вони, вірогідно, чотири домогосподарства¹³⁶, однак номер дому фігурує лише в 40% метричних актів, що стосуються ромів, а в решті випадків ця рубрика залишилася незаповненою. Щодо метричних записів, то ромів стосується 49 актів з 836, що становить 6% від загального числа (7% у книгах народжених, 3% — у книгах вінчаних, 5% — книгах померлих)¹³⁷.

На основі всього вищесказаного можливо зробити наступні узагальнювальні висновки. По-перше, населення Галичини станом на 1900 р. було традиційним аграрним суспільством прогресивного типу, оскільки було пропорційне за статевими показниками й демографічно молодим (середній вік населення був 25,5 років). Ці дані корелюють з висновком попереднього розділу про початок демографічного переходу на рубежі XIX і XX ст. Такий стан був актуальним, вочевидь, і для людности Старосамбірського повіту. По-друге, міста, села й двірські обшари Старосамбірського повіту надзвичайно різнилися між собою з точки зору мовного й конфесійного розподілу. На противагу містам і містечкам з мішаним населенням існували сільські громади, де абсолютну більшість становили греко-католики (однак визнано, що мовна ознака не може бути дослідницькою категорією через неоднозначність даних переписів населення). Звідси третій висновок — Воля Коблянська через беззаперечне домінування греко-католицької людности можна визнати як типове в Старосамбірському повіті й, відповідно, репрезентативним випадком для дослідження. Якщо оперувати етнічними

Зубрицький розповідає, що мшанецькі роми мешкали на громадському пасовищі на краю села — «на громадській ріни» (пор. з урочищем Зарінки у Волі Коблянській, де, за переказами, й мешкали тутешні роми). Щодо типових занять ромів Зубрицький зараховує ковальство й жебрацтво, а також ворожбу. Див. Зубрицький М. *Дещо про життя циган в Галичині* // Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали / Редкол. Ф. Сисин (голова) та ін. Т. 3: Газети публікації, етнографічні та архівні матеріали. Львів, 2019, с. 965–968.

Заняття воле-коблянських ромів ковальством і жебрацтвом у 1901–1910 рр. підтверджується матеріалом метричних книг: щодо померлої 22 листопада 1901 р. Євфимії Горняк зазначено, що «вона жила з милостині» («vivens ex elemosina»), а щодо Григорія Сурмая — батька народженого 16 січня 1906 р. Володимира — вказано, що він — коваль («faber ferrarius»). Приватний архів, *Книга померлих...* арк. 25; Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 1.

¹³⁶ Маються на увазі наступні номери будинків: 134, 135, 142, 143. При цьому, в актах щодо однієї і тієї ж особи в різних місцях можуть фігурувати різні номери домів з вищеперелічених. Один раз згадується сім'я в домі під номером 182, однак це скидається на помилку священника при записі.

¹³⁷ Приватний архів, *Книга померлих...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 53–74; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 1–22; ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

категоріями, то для села Воля Коблянська можна ствердити, що місцеві римо-католики були поляками, греко-католики — здебільшого українцями і незначною мірою ромами, а юдеї, очевидно, євреями. По-четверте, вивчення демографічних процесів усередині римо-католицької і юдейської громад села не видається можливим через малу чисельність цих спільнот і, як наслідок, нерепрезентативність вибірки. Те ж саме стосується ромів, але наразі неможливо й недоречно виключати їх із загального числа греко-католиків. Іншими словами, в наступних розділах розглядатиметься греко-католицька спільнота Волі Коблянської, що включала в себе і українців, і ромів.

РОЗДІЛ ІІІ

ШЛЮБНІСТЬ

Цим розділом переходимо до дослідження природного руху обраної для аналізу локальної спільноти — село Воля Коблянська Старосамбірського повіту, а якщо конкретніше — місцевої греко-католицької парафії (див. висновки до Розділу ІІ). Оскільки природний рух населення за означенням є сукупністю народжень і смертей, з якої випливає зміна чисельності населення так званим природним чином (на противагу міграційному), основними його характеристиками є народжуваність і смертність. Незважаючи на це, шлюбність — процес утворення й розв'язання шлюбних пар — також є детермінантою природного руху, позаяк безпосередньо впливає на народжуваність, а особливо в традиційних аграрних суспільствах¹³⁸. Розглядаючи шлюбність серед греко-католиків Волі Коблянської в 1901–1910 рр. звернемо увагу на найголовніші її аспекти: показники, вік вступу в шлюб, вікова різниця в подружжях, сезонність і географію походження наречених.

З «ідеальної» метричної книги вінчаних можна отримати наступний перелік прямих відомостей: 1) дата шлюбу; 2) відомості про нареченого (ім'я та прізвище; стан чи рід зайнятості; номер дому, де він замешкував; віросповідання; шлюбний стан) (вільний чи вдівець), ім'я, прізвище, стан, віросповідання батьків із зазначенням дівочого прізвища матері, за необхідності, місцевість, звідки походить наречений), 3) відомості про наречену (такий же перелік, як і про нареченого; якщо наречена була вдовою, то необхідно було вказати відомості про покійного чоловіка); 4) свідки (їхні імена, прізвища й стан, а також підписи); 5) різноманітні примітки (коли і чи було оголошено про намір пари одружитися; наведення розпоряджень чи дозволів, що уможливають шлюб (передусім у випадку неповноліття когось з наречених); ім'я та прізвище священника, що здійснив обряд вінчання)¹³⁹. Для нашого дослідження послуговуємося копіями метрик він-

¹³⁸ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 230.

¹³⁹ Крыжановскій Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 39–40.

чаних з Волі Коблянської, які щорічно надсилалися до єпископської консисторії, і вони є укладені повністю згідно з урядовими інструкціями (за винятком номеру дому нареченої — у формулярі не виділено такої рубрики)¹⁴⁰. Наскільки копії відповідають оригіналам наразі встановити неможливо, адже доля останнього нам невідома. Три акти про шлюб з 77 є недозаповненими й у них відсутня інформація про дату шлюбу, вік і шлюбну ситуацію наречених, тому ми змушені ними зневажити в деяких подальших обчисленнях (шлюбна структура населення, частка перших і повторних подружжів, вік вступу в перший шлюб, вікова різниця в подружжі, сезонність тощо).

3.1. Показники шлюбності. Шлюбна структура населення

За 1901–1910 рр. у воле-коблянських метриках зафіксовано 77 фактів одруження¹⁴¹, втім це абсолютне число мало про що свідчить. Оцінити ситуацію можливо, врахувавши відносні показники. Таким є загальний коефіцієнт шлюбності — співвідношення кількості шлюбів до середнього числа населення:

$$c = \frac{C}{P \times T} \times 1000\text{‰},$$

де C — число укладених шлюбів, P — середня чисельність населення за період часу T ¹⁴². Середня чисельність населення для тривалого періоду також обчислюється за спеціальною формулою:

$$\bar{P} = \frac{P_t - P_0}{\ln P_t - \ln P_0},$$

де P_0 і P_t — відповідно чисельність населення на початок і кінець періоду¹⁴³. Оскільки греко-католиків Волі Коблянської станом на 31 грудня 1900 і 1910 рр. налічувалося відповідно 905 і 986 осіб (див. *Додаток 10*), то середня чисельність за 1901–1910 рр. становитиме 945 осіб. Звідси, наше обчислення загального коефіцієнта шлюбності виглядатиме наступним чином:

¹⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Муромцева Ю. *Демографія...* с. 161.

¹⁴³ Там само, с. 57.

$$c = \frac{77}{945 \times 10} \times 1000\text{‰} = 8,2\text{‰}.$$

Отриманий показник корелює зі середньогалицьким коефіцієнтом шлюбності для цього періоду (8,1‰)¹⁴⁴, а останній був одним з найвищих в Цислейтанії. Для порівняння, у 1900 р., коли рівень шлюбності в Галичині був 8,7‰, в Далмації, Тіролі й Форарльберзі він дорівнював 7,1‰, в Штирії і Каринтії — 7,3‰, у Верхній Австрії — 7,6‰, в Богемії — 8,3‰, на Буковині — 8,4‰, в Зальцбурзі — 8,5‰. Щоправда, К. Заморський зазначає, що з рубежу століть спостерігається поступовий спад шлюбності на Галичині (до 7,5‰ в 1910 р.), що, вочевидь, пов'язано з активізацією міграцій та початком процесів демографічного переходу¹⁴⁵.

Для демографії як науки питання офіційності шлюбу не є принциповим, оскільки для неї важливішою є наявність реальних й ефективних подружніх союзів — фактичних шлюбів¹⁴⁶. Очевидно, що працюючи з метричними книгами дослідник має справу тільки із зареєстрованими шлюбами, однак це не мало б становити великої проблеми, якщо в аналізованому суспільстві неодружені становили незначну частку.

Теоретики історичної демографії Л. Анрі та А. Блюм зауважували, що формулювання штибу «наскільки частою була безшлюбність?» безумовно веде до помилкових висновків в студіях над суспільствами минулого. Така постановка дослідницького питання нівелює фактор високої смертності, через який велика частина зрілих до шлюбу людей попросту не встигала одружитися. Тому необхідно вираховувати, як склалася б доля тих осіб, що не вступили в шлюб, якби чинники смертності й міграції були відсутні, або, іншими словами, наскільки частою була *остаточна безшлюбність*¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Обчислено за: Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji...* s. 82.

¹⁴⁵ *Ibid*, s. 81–82.

¹⁴⁶ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 148.

¹⁴⁷ Анрі Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии...* с. 47.

У випадку Волі Коблянської встановлення коефіцієнта остаточної безшлюбності c_{50} не є можливим¹⁴⁸, тому мусимо вдатися до альтернативного, але менш точного, методу. Згадані вище автори стверджують, що шанси людини одружитися зменшуються по мірі зростання віку й мінімізуються приблизно з досягненням 50-літнього віку¹⁴⁹. Таким чином, показник остаточної безшлюбності дорівнюватиме частці неодружених серед тих, хто помер у 50 і більше років¹⁵⁰.

Як відображено в таблиці в *Додатку 11*, воле-коблянська метрика померлих свідчить про 159 померлих чоловіків, з яких 23 особи відійшли в засвіти у 50 і більше років. Більшість з них становили жонаті і вдівці, тоді як парубками («соелеbs») померло всього двоє чоловіків. Щодо жіноцтва, то з-посеред 42 померлих у цьому ж віці не виявлено жодної незаміжньої жінки. Натомість в одному акті священник не вказав шлюбний стан покійниці¹⁵¹. У такому випадку нам необхідно вдатися до однієї з трьох гіпотез: 1) усі жінки з невизначеною шлюбною ситуацією були заміжніми або вдовами; 2) усі жінки з невизначеною шлюбною ситуацією були незаміжніми; 3) одну половину жінок з невизначеною шлюбною ситуацією становили заміжні й вдови, другу — незаміжні¹⁵². Хоч остання гіпотеза є найбільш поміркованою, нам наявний лише один випадок невідомого шлюбного стану і його все ж потрібно зарахувати до однієї з двох категорій.

З цього самотнього метричного акту нам стає відомо, що цією жінкою була Єфросина Горняк — місцева ромка, що померла 26 червня 1904 р. у віці 64 років¹⁵³. Тут вартує детальніше розглянути особливості шлюбної поведінки прикарпатських ромів. Михайло Зубрицький свого часу писав, що мшанецькі роми не брали церковного, а значить і офіційного, шлюбу, а «якось таки так по свому звичаєви умовляли ся жити з собою»¹⁵⁴. А й справді, протягом 1901–1910 рр. у Волі

¹⁴⁸ Коефіцієнт c_{50} обчислюється шляхом розділення середньої кількості холостяків у вікових групах 45–49 і 50–54 роки (або 40–49 і 50–59 років) на середнє значення абсолютної чисельності осіб у цих вікових групах. Такі дані добуваються з так званих переписних листів (наприклад, статистичних описів місцевостей). Там само, с. 48.

¹⁴⁹ Там само, с. 48.

¹⁵⁰ Там само, с. 65.

¹⁵¹ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44.

¹⁵² Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии...* с. 67.

¹⁵³ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 29 зв.

¹⁵⁴ Зубрицький М. *Децо про життя циган в Галичині...* с. 966.

Коблянській лише дві ромські пари стали під вінець¹⁵⁵ і більшість народжених за той час дітей ромів (25 з 30) були незаконнонародженими чи то пак позашлюбними¹⁵⁶. Себто більшість ромів могла проживати у фактичних шлюбах, хоч їхня позиція щодо офіційного вінчання не була такою категоричною, як на парафії М. Зубрицького. Звідсіль неможливо з упевненістю ствердити, чи була Єфросина Горняк заміжньою, чи ні, адже навіть за позитивної відповіді це подружжя було неофіційним і священник не мав законної підстави вписувати ім'я фактичного чоловіка в метрику.

Таким чином, частка остаточної безшлюбности серед чоловічої частини воле-коблянської греко-католицької парафії становила 0,087, а серед жіночої — або 0, або 0,024. Інакше кажучи, абсолютну більшість населення становили сімейні люди, адже на 100 осіб припадало приблизно вісім-дев'ять чоловіків і дві (або жодна) жінки, що ніколи не одружувалися. Втім, згаданий метод обчислення найкраще застосовувати для групи поколінь чи більш тривалого періоду (наприклад, пів століття), протягом якого частота безшлюбности не піддавалася значним флуктуаціям¹⁵⁷. Оскільки рубіж XIX і XX ст. для Галичини є часом початку демографічного переходу, сумнівно, що шлюбна поведінка старшого й молодшого поколінь була ідентичною, тому обчислені коефіцієнти характеризують передусім тих людей, що народилися не пізніше 1850-х — 1860-х рр., а кількість неодружених серед уродженців, скажімо, 1880-х рр. залишається невстановленою. Імовірно, остаточної безшлюбності серед молодшого покоління була вищою через поживлення сезонних міграцій, через що молодь зволікала із закладенням нової сім'ї.

3.2. Шлюбний вік і вікова різниця в подружжі. Повторні шлюби

За британським статистом Джоном Гайналом, Західна Європа впродовж XVIII – середини XX ст. виділялася з-поміж інших регіонів світу особливим, так

¹⁵⁵ ЦДДА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 232 зв., 249 зв.

¹⁵⁶ Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 53–74; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 1–22.

¹⁵⁷ Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии...* с. 65.

званим європейським, типом шлюбности. Як він зазначав, на захід від лінії Санкт-Петербург – Трієст переважав високий рівень безшлюбности й порівняно пізній вік вступу в шлюб (для жінок — понад 24, для чоловіків — понад 26 років), тоді як у країнах східніше цієї лінії ситуація була дзеркальною: низька частка неодружених і нижчий шлюбний вік (для жінок — менше 22, для чоловіків — менше 24 років)¹⁵⁸. Сьогодні концепт «лінії Гайнала» піддається критиці¹⁵⁹, але, як ми побачили в попередньому параграфі, рівень безшлюбности у Волі Коблянській і справді був мізерним (принаймні серед старшого покоління); залишилося встановити, в якому віці тамтешні селяни воліли вінчатися й наскільки отримані результати корелюватимуть з висновками Дж. Гайнала.

Австрійське цивільне право визначало початок шлюбної зрілості як 14 років для представників обох статей¹⁶⁰. Водночас, існувало також поняття *малоліття* — це період життя людини, коли вона вже досягла шлюбної зрілості, але ще не була повнолітньою. Оскільки повноліття за тодішнім законодавством наступало з досягнення 24-літнього віку, то малоліття визначалося як 14–23 роки. Різниця між малоліттям і повноліттям полягала в праві самостійно вирішувати питання шлюбу: до 24 років особа могла одружитися лише з дозволу законного (шлюбного) батька, опікуна або судової влади як опікунської інституції¹⁶¹.

Під шлюбним віком зазвичай мають на увазі середній вік вступу в перший шлюб. Його обчислення здійснюється окремо для обох статей за допомогою розрахункової таблиці. Її варіант щодо Волі Коблянської подано в *Додатку 12*. Необхідно спершу виписати з метричної книги всі випадки одруження парубків чи дівчат (таких виявлено 54 і 57 відповідно) і розподілити їх у таблиці згідно з тим, скільки наречені мали повних років на момент вінчання. Залишилося всього-на-всього підбити суму всіх добутків повних років та кількості випадків, розділити

¹⁵⁸ Hajnal J. *European marriage pattern in historical perspective* // Population in History. Essays in Historical Demography / ed. by D. V. Glass and D. E. C. Eversley. Vol. I: General and Great Britain. London: Edward Arnold, 1965, p. 101–108.

¹⁵⁹ Наприклад, див. Szoltysek M. *Spatial construction of European family and household systems: a promising path or a blind alley? An Eastern European perspective* // Continuity and Change. Vol. 27. No. 1. 2012, p. 11–52.

¹⁶⁰ Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi: veritas et lex (особливості шлюбної та репродуктивної поведінки галицьких українців другої половини XIX ст.)* // Етнографія статевого життя і тілесності. Київ, 2013, с. 82.

¹⁶¹ *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych* / Opr. przez J. Piwockiego. T. III: Administracya osobistych stosunków prawnych i stosunków życia fizycznego. Lwów, 1911, s. 77.

цю суму на загальну кількість перших шлюбів і додати 0,5¹⁶². Отже, в 1901–1910 рр. середній шлюбний вік для чоловіків Волі Коблянської становив 26,7 років, для жінок — 22,2 років. Отримані дані складно зіставити з моделлю східноєвропейського типу шлюбності Дж. Гайнала, оскільки вони ближчі до західноєвропейського показника, принаймні для чоловіків.

Велика різниця між шлюбним віком чоловіків і жінок Волі Коблянської натякає, що в місцевих подружжях чоловік був старший за свою дружину. Це і справді так — ледь не у 80% випадків чоловік був старшим у сім'ї (див. *Додаток 13*). Найбільше було подружь, де різниця у віці на користь чоловіка була від 1 до 5 років (34%) або від 6 до 10 років (27%); вінчання з більш зрілими чоловіками (більше 11 років різниці) були менш поширеними (14%). Старшою жінка була в 17% шлюбів, однак у таких випадках вікова різниця зазвичай не перевищувала 5 років (13%), а приклади дружин, старших навіть на 6–10 років, були маргінальними (4%). Що цікаво, вінчання між ровесниками також не були популярними (4%).

Вірогідно, серед чоловіків вікова різниця у більше ніж 11 років складалася через одруження вдівців з молодшими дівчатами, тому розгляньмо детальніше питання повторних шлюбів. Ми свідомо оперуємо саме термінами «вдова» і «вдівець», адже в залучених до дослідження метричних записах відсутні згадки про розлучених; загалом, для громадян-католиків Австро-Угорщини (в тім числі й греко-католиків) припинення шлюбу було можливим передусім через смерть чоловіка чи дружини (теоретично шлюб міг бути розірваним також у випадку загрози життю одному з партнерів або подружньої зради)¹⁶³.

Отож, у *Додатку 14* подано розподіл вінчаних у Волі Коблянській за шлюбним станом напередодні одруження. З цієї таблиці довідуємося, що частка шлюбів, де хоча б з однієї сторони був овдовілий чи овдовіла, очікувано була нижчою (27 випадків), ніж кількість шлюбів між тими, хто вперше ступав під вінець (47 випадків). З іншого боку, на підставі цієї та наступної таблиць (див.

¹⁶² Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии...* с. 68–70.

¹⁶³ Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 82.

Додаток 15) можливо судити про переваги при виборі партнера. Хлопці й дівчата воліли женитися передусім з такими ж, як вони, хоча кількість шлюбів з овдовілими серед дівочтва дещо вища (18%), ніж серед парубоцтва (13%). Самі ж вдівці з однаковою вірогідністю укладали шлюб або з досі незаміжніми, або з вдовами, тоді як шанси останніх вийти за холостяка були нижчими (41%). Якщо ж диференціювати всіх молодят за шлюбним станом напередодні вінчання й віковою різницею в подружжі (див. *Додаток 16*), то підтверджується висловлене нами вище припущення: кількість шлюбів з високою віковою різницею корелює зі зростанням частки шлюбів з удівцями. Властиво, саме такого типу було подружжя, що відзначилося найвищою різницею аж у 22 роки — 13 лютого 1909 р. у воле-коблянській церкві 24-літня Юстина Топорович (Василева) вийшла заміж за 46-літнього вдівця Миколая Бордуна з села Торчиновичі¹⁶⁴.

Цікавим також був інший випадок, що трапився 16 лютого 1901 р. Тоді 24-літній селянин Іван Фасоляк одружився з 19-літньою Марією Миколаєвською¹⁶⁵. Цікавим цей шлюб є не через п'ятирічну вікову різницю між нареченими, а через те, що Марія, на відміну від Івана, на момент вінчання була неповнолітньою чи то пак малолітньою. І такий випадок зовсім не був винятковим. Повернувшись до таблиці в *Додатку 12*, неозброєним оком помітне скупчення кількості чоловіків у шлюбному віці 24 і 25 років, тоді як жінки найчастіше виходили заміж у 18–20 років. Схоже на те, що хлопці воліли дочікуватися свого повноліття перед тим як одружуватися (або їхні батьки до цього спонукали) й зрідка одружувалися в малолітньому віці. Зрештою, як відображено в *Додатку 17*, одруження повнолітнього чоловіка з малолітньою дівчиною було дуже поширеною практикою в досліджуваному селі, а зворотні випадки були рідкісними. Можливо, подібне очікування повноліття пов'язане з необхідністю дозволу батька на шлюб малолітньої дитини, тому парубки відкладали питання одруження на той час, коли вони самостійно зможуть обирати собі пару.

¹⁶⁴ ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 238 зв.

¹⁶⁵ Там само, арк. 169 зв.

3.3. Сезонність шлюбів

Дослідження місячної сезонності демографічних подій є фундаментальним для розуміння «правил», згідно з якими функціонувало те чи інше історичне суспільство. Основними детермінантами сезонних коливань народжень, шлюбів і смертей є клімат, аграрний цикл і система релігійних обмежень¹⁶⁶. На відміну від народжуваності й смертності, шлюбність найбільш виразно піддається свідомому регулюванню, особливо якщо йдеться про церковні шлюби, адже Церква забороняла здійснювати таїнство вінчання в часі одноденних і багатоденних постів (Різдвяного, Великого, Петрівки й Успенського), що становили ледь не третину днів у календарному році, а також під час великих свят¹⁶⁷.

Можемо ствердити, що воле-коблянський парох сумлінно дотримувався еклезіальних приписів щодо доречного часу вінчання — у метриці виявлено лише один випадок шлюбу під час багатоденного посту, але це все ж схоже на помилку при укладенні копії метричної книги¹⁶⁸. Таким чином, довгими періодами, коли можливим було повінчатися, були інтервали між Різдвяними святами й початком Великого посту (19 січня — кінець лютого / початок березня), між Великоднім тижнем й Петрівкою (середина квітня / початок травня — початок червня / початок липня), між днем святих апостолів Петра і Павла та початком короткого Успенського посту (11 червня — 14 серпня) і між кінцем Успенського і початком Різдвяного постів (27 серпня — 28 листопада). Дати рухомих постів і Великоднього тижня в 1901–1910 рр. відображено в *Додатку 18*.

Однак місцеві парафіяни не користалися першою-ліпшою нагодою для одруження і, вочевидь, мали власні вподобання щодо вибору часу весілля, не пов'язані з церковним календарем. Як впливає з діаграми в *Додатку 19*, найбільше одружувалися в лютому й меншою мірою в листопаді; в інші місяці, за винятком червня, шлюби або мізерні, або взагалі відсутні. Відсутність вінчань у квітні і їхня мала кількість у березні ясна річ була спричинена Великим постом,

¹⁶⁶ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 254.

¹⁶⁷ Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 90.

¹⁶⁸ ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 217 зв.

що зазвичай охоплював ці місяці; Різдвяний піст був нерухомим і завжди припадав на грудень. На січень ж припадає велика кількість великих свят і, скажімо, після Богоявлення можливість одруження могла виключатися через сприйняття січня як «святкового місяця». Але в такий спосіб неможливо пояснити відсутність шлюбів у липні — Петрівка закінчувалася 11 липня й до наступного посту ще залишався час. Подібно й щодо місяців з низькою шлюбністю: травня, серпня, вересня і жовтня.

З вищеописаного випливає, що не варто применшувати роль аграрного календаря при виборі часу для одруження. Період між Петрівкою і вереснем-жовтнем був часом сінокосу, жнив, збору картоплі й осінніх польових робіт, чим, вочевидь, зумовлене мале число шлюбів протягом цих місяців. Натомість наприкінці осені — на початку весни люд був позбавлений значних обсягів праці. Хоча, що цікаво, травень також не був надто завантажений роботами, але залишався зовсім непопулярним часом для справлення весілля.

Дещо контрастнішою вимальовується картина при диференціації сезонності перших і повторних шлюбів (див. *Додаток 19*). Сезонність вінчань молоді й овдовілих в основному збігається, оскільки найбільша частка як перших, так і повторних вінчань усе ще припадала на лютий. Утім, наявні дві різні відмінності: перші шлюби укладалися виключно в лютому, червні й листопаді, тоді як статистика шлюбності у вільні від релігійних обмежень, але «непопулярні» місяці — у травні, вересні й жовтні (а також у серпні, хоч половину місяця займав піст) — сформована здебільшого або лише одруженнями овдовілих.

Підсумовуючи, шлюбним сезоном для греко-католиків Волі Коблянської був початок та кінець року — лютий і березень, з невеликою часткою у червні. Таке спостереження співставне з висновком Ігоря Косика щодо парафії в селі Нагуєвичі в 1846–1896 рр. Загалом, в Нагуєвичах протягом цього відтинку часу більшість укладених шлюбів припадала на лютий і листопад, а в інші місяці був

відсутній значний спад або й відсутність активності. Щоправда, ближче до кінця століття в Нагуєвичах набирають популярності червневі вінчання¹⁶⁹.

Потенційна відповідь на питання еволюції місячної сезонності шлюбів може виникнути з аналізу більш тривалого історичного періоду. Юрій Волошин, вивчаючи Пирятинську протопопію другої половини XVIII ст., зауважив, що часом найвищої шлюбної активності була перша половина року з піком у травні, а літні й осінні шлюби залишалися маргінальними. Подібних висновків дійшли також Ігор Сердюк та Олена Замура щодо, відповідно, містечок Сорочинці і Ярьеськи¹⁷⁰. Гіпотетично, така ж ситуація могла побутувати й у тогочасній Галичині, хоча це припущення спростовує дослідження польського історика-демографа Цезарія Кукльо: за його спостереженнями, шлюбним часом для населення греко-католицької парафії в Бережанах (разом з сільською околицею) у 1741–1800 рр. були зимові (січень, лютий) й осінні (жовтень, листопад) місяці, а на травень припадала порівняно менша частка¹⁷¹. Ми наразі не в змозі синтезувати задовільне пояснення відображеної різниці сезонності шлюбів на кінець XVIII і XIX ст., однак окреслюються два цікаві питання для подальших, більш географічно й хронологічно ширших, студій: 1) під впливом яких факторів (релігійних, соціальних, економічних, світоглядних) еволюціонувала шлюбна поведінка протягом «довгого» XIX ст. (нівелияція січневих шлюбів, питання травнево-червневої шлюбності)?; 2) що зумовлювало регіональну відмінність сезонності шлюбів?

3.4. Географія походження наречених

Прийнято вважати, що світ галицького селянина в XIX ст. був доволі малим — більшість свого часу він перебував у батьківському селі, а подорожі обмежувалися найближчими селами й містечками. Ситуація почала змінюватися ближче до зламу століть через активізацію сезонних міграцій, але ця зміна стосувалася передусім чоловіків, котрі частіше за жінок вирушали на заробітки¹⁷².

¹⁶⁹ Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 90.

¹⁷⁰ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 259.

¹⁷¹ Kuklo С. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009, s. 299.

¹⁷² Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 98.

Логічним вислідом низької мобільності населення є вузька географія шлюбності. Врешті-решт, переважання шлюбів, де наречений і наречена є односельцями, є характерною ознакою традиційного аграрного суспільства.

У метричних записах місцевості походження наречених є чітко зафіксовані, тому можливо з легкістю підрахувати число шлюбів між місцевими і за участю «прийшлих». Однак варто зауважити, що на підставі метричної книги лише з однієї місцевості можливо судити тільки про ті випадки, де парафія «приймає» прибулих наречених, а відомості про протилежні випадки містяться в метриках сусідніх місцевостей. Метафорично кажучи, із залученими джерелами ми в змозі аналізувати Волю Коблянську не як «відправника» здатного до шлюбу населення, а лише як «одержувача».

Отож, абсолютна більшість вінчань у Волі Коблянській впродовж 1901–1910 рр. відбувалася за участі місцевих — 89% (див. *Додаток 20*), що підтверджує тезу про низьку географічну й, відповідно, шлюбну мобільність селянства. Рівно ж активність поза межами парафії була обмежена селами, що безпосередньо сусідили з Волею Коблянською — Кобло Старе, Звір, Страшевичі, Сушиця Рикова й Лужок Горішній. За ними слідує вінчання, де один з наречених походив з більш віддалених, але все ще близьких сіл — Торчиновичі й Ваневичі Самбірського та Гвоздець й Ісаї Турківського повіту. Винятковим залишається шлюб, де наречений походив із Тарновської Волі Кольбушовського повіту (Західна Галичина), але до цього випадку повернемося згодом.

Ігор Косик на метричному матеріалі з сіл Нагуєвичі, Речичани й Тухля висновує, що в цих місцевостях «носіями шлюбного сусідства були в абсолютній більшості чоловіки»¹⁷³. У випадку Волі Коблянської такого статевого розподілу спостерігати не доводиться — учасниками міжпарафіяльного обміну були як чоловіки (9 випадків), так і жінки (8 випадків). З іншого боку, жінки походили передусім з сусідніх сіл (7 випадків з 8), а «гостями» з більш віддалених місцевос-

¹⁷³ Там само.

тей частіше були саме чоловіки (4 випадки з 9)¹⁷⁴. Рідкість епізодів з «чужими» дівчатами й парубками зумовлює збільшення долі випадковостей, тому виділити однозначну тенденцію з наявною джерельною базою практично неможливо.

Постає також питання: чи всі вінчані у Волі Коблянській залишалися проживати у цьому-таки селі? Метрики народжених можуть дати відповідь на це запитання. Візьмімо, до прикладу, шлюб Пилипа Шишлика й Ганни Яким, що відбувся 14 лютого 1901 р. Чоловік походив зі Страшевич, а дружина — з Волі Коблянської, але вінчання все ж відбулося з руки воле-коблянського пароха Івана Лесака¹⁷⁵. Однак надалі метрики народжених не свідчать про дітей у цьому шлюбі, з чого виникає припущення, що Ганна Яким виїхала до свого чоловіка в Страшевичі. Такого ж кшталту є 6 випадків з 9, де «прийшлим» є чоловік¹⁷⁶.

Щодо випадків, де дружина походить з поза меж парафії, важче в'яснити, чи залишилася пара проживати у Волі Коблянській. Справа в тім, що такого роду шлюби були в більшості повторними, себто між вдівцем та вдовою і, відповідно, остання часто була вже в пострепродуктивному віці. Розгляньмо ці випадки також на прикладі, що репрезентує більшість: шлюб 17 лютого 1903 р. місцевого вдівця Михайла Топоровича Сенькового та вдови Катерини в дівоцтві Мицак, а за першим шлюбом — Васюта; остання походила зі Звора, але була переїхала до Волі Коблянської у зв'язку з першим шлюбом, себто її вже можна вважати місцевою¹⁷⁷. У метриці народжених ми не знаходимо відомостей про їхніх потомків (чоловікові на момент вінчання був 49, а дружині — 38 років), але цілком вірогідно, що новоутворена сім'я нікуди не переїздила. Винятковим з усіх випадків, де жінка є «чужою», є вінчання місцевого Михайла Васюти й Доміцели Ісак з Сушиці Рикової, оскільки для обох це був перший шлюб. Однак все ж присутня одна особливість — їхнє вінчання було порівняно пізнім (Михайло мав 44, а Доміцела — 46 років)¹⁷⁸.

¹⁷⁴ ЦДДА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

¹⁷⁵ Там само, арк. 169.

¹⁷⁶ Там само, арк. 169, 196, 209 зв., 225, 232 зв., 238, 249.

¹⁷⁷ Там само, арк. 195.

¹⁷⁸ Там само, арк. 218.

Проаналізований вище метричний матеріал натякає на існування у Волі Коблянській традиції, згідно з якою вінчання відбувалося в матірній для нареченої церкві¹⁷⁹. Звідси й не дивно, що у воле-коблянській метриці майже відсутні свідчення про перші шлюби, де парубок приводив невістку з сусіднього села — наявні лише акти про повторні шлюби, при яких вдови часто вже були місцевими у зв'язку з попереднім шлюбом.

Наостанок, гляньмо краєм ока на питання міжконфесійних / міжетнічних подружж. Властиво, наявність чи відсутність міжконфесійних шлюбів вказує на відкритість певного соціуму до зовнішніх, іноетнічних, впливів. Загалом, відсоток вінчань між римо- і греко-католиками в галицьких селах був досить низьким — на думку І. Косика, це зумовлено переважною моноетнічністю сільської місцевості, де відсоток, скажімо, поляків чи німців був низьким¹⁸⁰. У Волі Коблянській за досліджуваний період зафіксовано лише один факт міжконфесійного подружжя — це неодноразово згадуваний шлюб Францішека Розмуса з Волі Тарновської Кольбушовського повіту й місцевої Ганни Винарчик, укладений 11 листопада 1905 р.¹⁸¹ Можна лишень здогадуватися, якою була історія їхнього знайомства, позаяк відстань між батьківщинами наречених становила понад 150 кілометрів. Можливо, місцем їхнього знайомства було місто Старий Самбір, куди Францішек переїхав на постійно чи тимчасово. Тим не менш, наявність цього шлюбу свідчить супроти переконання про повну замкнутість досліджуваного соціуму, оскільки сім'я Розмусів оселилася у Волі Коблянській і залишила нащадків¹⁸².

Отже, ситуація зі шлюбністю у Волі Коблянській була типовою для традиційного аграрного суспільства, на що вказують наступні параметри. По-перше, загальний показник шлюбности залишався порівняно високим, хоча на Галичині з початком ХХ ст. відстежується поступовий спад шлюбів, що пов'язується зі вступом цього регіону в процес демографічного переходу. Рівень остаточної без-

¹⁷⁹ Про існування такої традиції на землях Гетьманщини й Речі Посполитої у XVIII ст. див. Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 243.

¹⁸⁰ Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 96.

¹⁸¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 209 зв.

¹⁸² ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2826, арк. 339 зв.

шлюбности на основі наявного джерельного матеріалу складно встановити, однак принаймні для старшого покоління він був надзвичайно низьким. По-друге, середній вік вступу в перший шлюб становив 26,7 років для чоловіків і 22,2 років для жінок, що не вписується повністю в концепт східноєвропейського типу шлюбности Дж. Гайнала. По-третє, у більшості подруж'їв чоловік був старший на 1–10 років за свою дружину, а випадки з вищою віковою різницею зумовлені повторними одруженнями вдівців на молодших жінках. До того ж, поширеною була практика одруження повнолітнього парубка з малолітньою дівчиною. По-четверте, шлюбний сезон у Волі Коблянській зумовлювався церковним і сільськогосподарським календарями — сприятливим часом для вінчань був лютий і листопад (частково — червень). Вінчання в інший час було непоширеним, при цьому, повторні шлюби часто припадали на літні й осінні місяці. По-п'яте, абсолютна більшість вінчань у воле-коблянському храмі відбувалися між місцевими чоловіками й жінками. Втім, шлюбна активність на міжпарафіяльному рівні була зведена до найближчих населених пунктів — повну картину шлюбного обміну вдасться встановити, залучивши метрики з цих сусідніх сіл. Також існувала традиція укладання шлюбу в парафії нареченої.

РОЗДІЛ IV

НАРОДЖУВАНІСТЬ

Народжуваність, разом зі смертністю, безпосередньо визначає характер природного руху населення; зрештою, народження цілком можна вважати найважливішою демографічною подією, оскільки без нього неможливі всі наступні¹⁸³. Вірогідно, для східногалицького села була властива так звана «природна народжуваність» — характер відтворення населення, при якому подружжя у своїй репродуктивній поведінці не зважало на кількість уже народжених дітей. За такого стану речей народжуваність обмежували чинники двох рівнів: фізіологічного — зниження здатності до зачаття через вік, хворобу, старіння чи смерть, та поведінкового — періодичне утримання від сексуальних стосунків (наприклад, у часі посту), призупинення сексуальної активності внаслідок зміни певного соціального чи сімейного статусу (на кшталт народження онуків), а також намагання жінок подовжити тривалість лактації заради уникнення вагітності¹⁸⁴.

Утім, сезонні утримання не можна вважати контрацептивним заходом, оскільки вони не впливають на рівень народжуваності, а радше «відтермінують» її на пізніші місяці — з переліченого вище лишень тривале грудне годування при правильних умовах є дієвим методом запобігання вагітності¹⁸⁵. К. Заморський сумнівається в поширеності контролю народжуваності серед малограмотного галицького селянства на рубежі XIX і XX ст.¹⁸⁶, з іншого боку, етнографи фіксували побутування своєрідних методів і засобів запобігання вагітності: різноманітні відвари, згадуване подовження лактації, врешті-решт магичні й символічні дії¹⁸⁷; навряд вони відзначалися високою ефективністю. Загалом, проблема поширення знань про контрацепцію все ще потребує детального дослідження,

¹⁸³ Сердюк І. *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ: К.І.С., 2018, с. 134.

¹⁸⁴ Там само, с. 135.

¹⁸⁵ Там само, с. 148.

¹⁸⁶ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 101.

¹⁸⁷ Парайко К. *Статеве життя жінки і запобігання вагітності в традиційному суспільстві на прикладі українського та східнороманського населення північної частини Буковини (друга половина XIX – середина XX ст.)* // Гілея: науковий вісник. Вип. 104. Київ, 2016, с. 24.

тому якщо ми надалі і характеризуватимемо народжуваність на Галичині як природну, то це матиме вагу індуктивного припущення.

З метричних книг народжених можна видобути наступну інформацію: ім'я, стать і законнонародженість дитини, дати народження, хрещення і миропомазання, у якому обряді був охрещений новонароджений, номер дому, в якому народилася дитина, імена та прізвища батьків із зазначенням дівочого прізвища матері та соціального стану чи професії, імена батьків батька й матері, відомості про хрещених батьків, імена священника, що здійснив обряд хрещення й миропомазання, та особи, що прийняла пологи — баби або акушерки¹⁸⁸. Епізодично, принаймні у воле-коблянських метриках, під іменем новонародженого вказувалася дата його смерті. У цьому розділі ми не аналізуватимемо весь масив метричної інформації, натомість зосередимося на трьох ключових аспектах: показники народжуваності, сезонність народжень і проблема позашлюбних дітей.

4.1. Показники народжуваності

Перед тим як перейти до суті цього параграфу, вартує верифікувати метричний матеріал. Ретельність обліку в метричних книгах народжених встановлюється через призму кількох параметрів: співвідношення народжень і шлюбів, статеве співвідношення народжених, кількість фактів народження двійнят.

Щодо першого співвідношення, то достатньо розділити число зафіксованих народжень на число шлюбів; водночас вважається, що облік вінчань був досконалим *per se*¹⁸⁹. Оскільки за період 1901–1910 рр. у воле-коблянських метриках записаний 441 факт народження¹⁹⁰ і, як ми знаємо з попереднього розділу, 77 шлюбів, то коефіцієнт становитиме 5,7 — це свідчить про добрий рівень обліку (мінімальна норма — 4,5–5¹⁹¹).

Статеве співвідношення народжених вираховується з допомогою уже згадуваних коефіцієнтів маскулінізації та фемінізації, які за нормальних умов мають

¹⁸⁸ Крыжановській Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 24–25.

¹⁸⁹ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 266.

¹⁹⁰ Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 53–74; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 1–22.

¹⁹¹ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 266.

бути в межах 100–110. На їх підставі можна встановити, чи присутній недооблік народжених котроїсь статі¹⁹². Ми обрали коефіцієнт фемінізації, адже у той час у Волі Коблянській народилося 230 дівчаток і 211 хлопчиків. Таким чином, цей показник становитиме 109, що в межах норми. Щоправда, згідно з теорією вторинного співвідношення статей, на 100 народжень дітей жіночої статі завжди припадає 105–106 народжень дітей чоловічої статі¹⁹³, тоді як у Волі Коблянській 1901–1910 рр. помітна перевага дівчат. Це може бути як випадковістю, так і свідченням про недооблік, скажімо, мертвонароджених чи померлих у ранньому віці хлопчиків.

Ще одним методом перевірити досконалість реєстрації є підрахунок задокументованих пар близнюків, адже вважається, що на кожні 100 народжень припадає одна двійня¹⁹⁴. У воле-коблянських метриках за 1901–1910 рр. виявлено сім фактів народження двійнят¹⁹⁵, отже на кожні 100 народжень тут припадає майже дві пари близнят.

За всіма трьома параметрами воле-коблянські метрики народжених проходять верифікацію, однак не доводиться говорити про їхню ідеальність. По-перше, перевага дівчаток над хлопчиками змушує дещо сумніватися в повноті обліку останніх. По-друге, під час перехресного аналізу метрик народжених і померлих усе ж виявлено два факти недообліку. Так, метрика померлих свідчить про смерть 16 жовтня 1906 р. однорічного Данила — незаконнонародженого сина Анастасії Яким, але в метриці народжених відсутній акт про його появу на світ¹⁹⁶. Така ж ситуація і щодо дворічного Юрія, незаконнонародженого сина ромів Івана Лацька і Юстини Горняк, що помер 12 грудня 1904 р.¹⁹⁷ Тут можна виділити спільну рису: в обох випадках ми маємо справу з незаконнонародженими хлопчиками (хоча Іван Лацько і Юстина Горняк цілком могли перебувати в фактичному шлюбі, див. с. 46–47). Це підштовхує до припущення, що число незадокументо-

¹⁹² Там само, с. 268.

¹⁹³ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 62.

¹⁹⁴ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 270.

¹⁹⁵ Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 55, 69 зв., 70, 72 зв., 73; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 7, 18 зв., 19.

¹⁹⁶ Там само, *Книга померлих...* арк. 43 зв.

¹⁹⁷ Там само, арк. 40 зв.

ваних народжень позашлюбних хлопчиків могло бути значно вищим, хоч у цих двох випадках нам пощастило віднайти альтернативні свідчення в метриці померлих.

Отже, за 1901–1910 рр. у Волі Коблянській народилося щонайменше 443 дитини — 230 дівчаток і 213 хлопчиків (включно з двома, що зафіксовані лише в метриці померлих). На підставі цього можливо обчислити загальний коефіцієнт народжуваності, що дасть змогу оцінити інтенсивність народжуваності в досліджуваному суспільстві. Обчислюється він подібно до загального коефіцієнта шлюбності:

$$n = \frac{N}{P \times T} \times 1000\text{‰},$$

де N — абсолютна кількість народжень за період, P — середнє населення, T — довжина періоду¹⁹⁸. З попереднього розділу нам відомо, що середня чисельність греко-католиків Волі Коблянської для 1901–1910 рр. становить 945 осіб, отже вартість коефіцієнта дорівнює 46,9‰.

Загальний коефіцієнт народжуваності оцінюється за наступною шкалою: менше 16‰ — низький показник, 16–24‰ — середній, 25–29‰ — вищий за середній, 30–40‰ — високий, більше 40‰ — дуже високий¹⁹⁹. Як ми пересвідчуємося, для Волі Коблянської станом на 1901–1910 рр. характерний надвисокий коефіцієнт, що зіставляється з попередніми висновками про початок демографічного переходу на Галичині щойно наприкінці XIX ст., себто народжуваність зберігалася на характерному для історичного стану демографічної рівноваги ступені, незважаючи на падіння смертності. Високий коефіцієнт народжуваності також характерний тим суспільствам, яким притаманний ранній шлюбний вік²⁰⁰ — для жінок Волі Коблянської середній вік вступу в перший шлюб становив 22 роки (див. *параграф 3.2*).

¹⁹⁸ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 127.

¹⁹⁹ Там само, с. 128.

²⁰⁰ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 272.

4.2. Сезонність народжуваності

У традиційних суспільствах сезонні коливання народжуваності, як і шлюбності, зумовлювалися впливом клімату, аграрного циклу й релігії. Проте вплив останньої не завжди міг бути безумовним як у випадку шлюбності, де Церква строго визначала допустимі для вінчань періоди й сумлінний парафіяльний священник дотримувався цих приписів. Що стосується народжуваності, то тут дотримання настанови на утримання від сексу в часі посту покладається радше на совість самих вірян. Власне звідси й випливає інтерес до сезонності народжень, адже на підставі її аналізу можливо дослідити ставлення вибраного суспільства до сексу й наскільки вагомим був вплив релігії у цьому питанні²⁰¹.

У більш модернізованих суспільствах сезонність народжень згладжується поширенням уявлень про контрацепцію, покращенням добробуту, переформуванням господарського циклу й урешті-решт зміною впливу релігії на приватне життя; наявність ж строкатих перепадів навпаки свідчить про традиційність суспільства²⁰². У випадку Волі Коблянської ми маємо приклад останнього, хоч флуктуації не надто стрімкі, але все ж виразні (тут і далі див. *Додаток 21*).

Якби воле-коблянські греко-католики сумлінно дотримувалися настанов Церкви щодо статевого життя, то доводилося б спостерігати спади або відсутність народжень хоча б у березні, вересень й грудні, оскільки зачаття цих дітей припадали б, відповідно, на червень, грудень і березень, коли зазвичай був піст (Петрівка, Пилипівка, Великий; Успенський піст надто короткий, щоб справити великий вплив на народжуваність²⁰³). Натомість подібний вплив церковного календаря непомітний, ба більше, березень відзначався одним з найвищих показників народжуваності.

Загалом, помісячний ритм народжуваності у Волі Коблянській був доволі збалансованим. Пік народжень припадав на січень-березень — тоді народжувалися діти, зачаті у квітні-червні. Більше середнього народжувалося також восени:

²⁰¹ Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 148.

²⁰² Там само.

²⁰³ Там само, с. 153.

поява на світ у жовтні-листопаді зумовлювалася зачаттями в січні-лютому. З іншого боку, складно виявити який-небудь спад протягом року: найменше спостерігалося «серпневих» і «вересневих» дітей, зачатих у листопаді-грудні, однак загальне число недалеко від середньорічного.

Пояснити подібну сезонність народжень і зачать можливо на підставі схеми Ц. Кукльо, згідно з якою ріст сексуальної активності в аграрних суспільствах корелює з сільськогосподарським циклом. Відповідно до цієї моделі, навесні, а особливо в травні, мала місце найбільша кількість зачать, а з липня по жовтень відбувається спад через виконання польових робіт. Повторно сексуальна активність зростає взимку по мірі збільшення кількості вільного від праці часу²⁰⁴. Екстраполювати схему Ц. Кукльо на соціум Волі Коблянської сповна неможливо, позаяк тамтешня сезонність народжуваності не має строкатої контрастності, характерної для цілком традиційних суспільств. Втім, вплив сільськогосподарського календаря все ще простежується.

4.3. Незаконнонароджені

Явище позашлюбної народжуваності (також — незаконнонародженість) тривалий час було соціальною і правовою проблемою. Соціальною, адже суспільства минулого часто-густо стигматизували матерів-одиначок і це було актуально у випадку Галичини в «довгому» ХІХ ст. (хоча Іван Франко в останній третині ХІХ ст. відзначав поступове пом'якшення ставлення до покриток серед галицького українського селянства)²⁰⁵. Евентуально самі байстрюки перебували під загрозою передчасної наглої смерті, оскільки ризик зганьблення й таврування міг спонукати жінок приховати доказ перелюбу шляхом дітовбивства²⁰⁶.

Юридичним викликом незаконнонародженість перестала бути вже ближче до середини ХХ ст., а до цього позашлюбні діти піддавалися правовій дискримінації. Згідно з австрійським цивільним законодавством, незаконнонароджені

²⁰⁴ Kuklo C. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej...* s. 351–352. Цит. за: Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 153–154.

²⁰⁵ Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 84.

²⁰⁶ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 285.

були повністю позбавлені майнових прав: «не мають вони права ані на родинне прізвище батька, ані на шляхетство, герб та інші відзнаки батьків». Як наслідок байстрюки носили прізвище матері й таким чином записувалися в метричні книги з указівкою, що дитина «неправого ложа» (*thori illegitimi*). Якщо ж справа доходила до питань, де необхідне рішення батька (скажімо, шлюб у малолітньому віці), то незаконнонародженого мав представляти опікун, адже головою сім'ї за тодішнім законодавством вважався саме чоловік, батько²⁰⁷.

У воле-коблянських греко-католицьких метриках за 1901–1910 рр. зареєстровано 33 випадки незаконних народжень, що становить 7% від загального числа²⁰⁸. Це доволі відчутний показник, особливо з огляду на тезу українського етнографа Романа Чмелика, що позашлюбна народжуваність у східногалицькому селі була або незначною, або взагалі відсутньою, а самі українські селяни уникали нешлюбних статевих зносин²⁰⁹. Згадуваний І. Косик на метричному матеріалі декількох сільських і міських парафій висновує, що серед селян позашлюбна народжуваність і справді була нижчою, ніж у місті, але, з іншого боку, автор підважує аксіоматичність твердження р. Чмелика, припускаючи, що модернізація й пошквалювання міграцій спричиняли зростання незаконної народжуваності й варто шукати локальні особливості. Водночас, значна кількість байстрюків не конче свідчить про аморальність вибраного соціуму²¹⁰.

Звісно, на матеріалі лише однієї парафії неможливо рішуче підтвердити чи спростувати подібні узагальнені судження, але спробуймо проаналізувати явище позашлюбної народжуваності в обраній парафії. Передусім, необхідно диференціювати незаконнонароджених за етнічною ознакою — як пригадуємо, у Волі Коблянській частиною греко-католицької парафії були і українці, і роми. Звідси впливає доволі цікавий висновок: більшість незаконнонароджених (25 випадків з 33) були ромами, при тому, що в цій спільноті за 1901–1910 рр. народилося всього 30 дітей, себто 83% народжених у той час ромів були «неправого

²⁰⁷ *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...* s. 108–109.

²⁰⁸ Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 53–74; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 1–22.

²⁰⁹ Цит. за: Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi...* с. 83.

²¹⁰ Там само, с. 86–87.

ложа». Однак, як зазначалося в попередньому розділі, ромські пари, принаймні за словами М. Зубрицького, неохоче ставали під вінець, а проживали в *фактичних* шлюбах. Таким можна вважати випадок Ірени Вишньовської — беззаконно прижитої доньки Федора Сурмана й Ганни Вишньовської. Протягом 1901–1910 рр. вона народила п'ять дочок (1901, 1902, 1903, 1906 і 1908 рр.) і всі вони були «неправого ложа». Щодо перших двох (Юліяни й Марії) священник не вказав імені батька, а от щодо трьох наступних (Катерини, Марії й Теодори) він зазначений — Габро Горняк²¹¹. Іншими словами, у випадку з ромами ми маємо справу не стільки з наслідками адюльтеру, скільки з юридичною незаконнонародженістю.

Серед української частини парафії виявлено всього 8 випадків позашлюбних народжень, себто ледь 2% від загального числа народжень (412). З одного боку, ці дані зіставляються з твердженням про низьку долю байстрюків серед східногалицького українського селянства в другій половині ХІХ ст., з іншого боку, є підстави судити про незначний недооблік незаконнонароджених. Вище ми згадували про два факти народжень, про які ми довідуємося з метрики померлих — в обох випадках це стосується незаконнонароджених дітей (одного українця й одного рома). Відповідно, мале число зафіксованих позашлюбних дітей не обов'язково свідчить про моральну чистоту суспільства — не варто виключати ймовірність інфантициду, приховування або переривання вагітності.

Тут і підіб'ємо висновки цього розділу. Отже, показник народжуваності у Волі Коблянській протягом 1901–1910 рр. був надвисоким (47%), що властиво для всього тогочасного галицького суспільства, що щойно на рубежі століть вступило в засадничу фазу демографічного переходу. Щодо репродуктивної поведінки тамтешнього населення, то релігійний чинник не був визначальним — тут сезонність сексуальної активності корелювала з аграрним циклом. Питання незаконної народжуваності ускладнене особливістю шлюбної поведінки прикарпатських ромів, значна частина яких відкидала потребу укладення офіцій-

²¹¹ Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 54 зв., 59, 64 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 2 зв., 11.

ного, церковного шлюбу, тому більшість їхніх дітей рахувалася як незаконнонароджені. Тим не менш, частка насправді позашлюбних народжень все ще була низькою, принаймні за свідченнями метричних книг.

РОЗДІЛ V

СМЕРТНІСТЬ

У період до демографічного переходу смертність, а не міграції, була основним механізмом скорочення населення. Амплітуди її коливань також доволі промовисто свідчать про рівень модернізованості певного суспільства — наскільки поширеними були знання про гігієну, наскільки якісною була медична інфраструктура, врешті-решт, яке було ставлення тодішньої людини до смерті. До того ж, для традиційних суспільств таке явище як дитяча смертність було ледь не буденністю, на підставі чого можливо спекулювати про ставлення дорослих до передчасної преставлення свого чада чи навіть про наявність чи відсутність батьківської любови до немовлят.

У цьому розділі, як і в попередніх, ми не звертатимемося до антропологічного виміру смертності, а проаналізуємо її лише квантитативно. Джерелом тут виступають метричні книги померлих. Формуляри останніх різнилися переліком і порядком рубрик, але основний перелік вміщеної там інформації наступний: дата смерті і похорону, номер дому, ім'я і прізвище померлого (якщо це була заміжня або овдовіла жінка — вказувалося також ім'я, прізвище і стан чоловіка, якщо дитина — відомості про батьків), стать, стан, віросповідання і вік на момент смерті покійника, причина смерті. Обабіч приписи зобов'язували парохів вказувати ім'я єрея, що здійснив чин похорону, чи були отримав покійний перед смертю святи Таїнства і на якому кладовищі його поховали²¹².

У випадку Волі Коблянської тамтешній священник сумлінно виконував ці приписи (окрім примітки про місце поховання), а на доданок ще вміщав покликання на картки огляду тіла покійника. Охайність і послідовність воле-коблянського пароха в метричному діловодстві, однак, не мусить вводити в оману — не варто відкидати ймовірність недообліку, скажімо, передчасно померлих незаконнонароджених дітей.

²¹² Крыжановскій Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 47–48.

Отож, на підставі цього метричного матеріалу спробуємо дослідити смертність у Волі Коблянській з урахуванням таких аспектів: коефіцієнт смертності та його інтерпретація згідно з теорією демографічного переходу, вікова структура смертності, сезонні флуктуації кількості померлих та можливі причини (не)передчасної кончини.

5.1. Показники смертності

За період 1901–1910 рр. у воле-коблянській метриці померлих зафіксовано 316 смертей²¹³. До того ж, місцевий парох не вписав до метрики померлих 9 фактів неживих народжень — відомості про них ми віднаходимо в метриці народжених²¹⁴. Себто сумарна кількість померлих становитиме 325 осіб.

Підставивши ці дані у формулу загального коефіцієнта смертності:

$$m = \frac{M}{P \times T} \times 1000\text{‰},$$

де M — число померлих за період, P — середня чисельність населення за період, T — період, для якого ведеться розрахунок²¹⁵, отримуємо показник у 34,4‰. Загальний коефіцієнт смертності є грубим показником, адже нівелює вплив статеві-вікової структури населення, однак є зручним для загального означення проблеми й проведення порівняння²¹⁶. У нашій випадковій доречно зіставити одержаний коефіцієнт із загальногалицьким показником.

Як дослідив К. Заморський, зниження рівня смертності на Галичині бере початок у 1880-х рр., а на рубежі століть розпочинається процес поступового спаду народжень, що свідчить про вступ тамтешнього суспільства в засадничу фазу демографічного переходу²¹⁷ (детальніше див. *параграф 1.2*). Таким чином, станом на 1901–1910 рр. середній коефіцієнт смертності на Галичині становив 26‰ і, незважаючи на коливання, помітна тенденція спаду²¹⁸. Показник ж з Волі

²¹³ Приватний архів, *Книга померлих...* арк. 24–44.

²¹⁴ Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

²¹⁵ Муромцева Ю. *Демографія...* с. 92.

²¹⁶ Там само, с. 93.

²¹⁷ Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji...* s. 99–100.

²¹⁸ Zamorski K. *Informator statystyczny...* s. 160.

Коблянської доволі значно перевищує загальногалицький і він ближчий до ситуації в краю впродовж попередньої декади. Якщо ж глянути на річні флуктуації смертності в досліджуваній парафії, то помітні вельми стрімкі амплітуди коливань — від мінімальних 24‰ в 1903 р. до максимальних 47‰ в 1907 р. і 42‰ в 1909 р. (див. *Додаток 22*). Останні показники виглядають аж занадто високими, що може бути зумовлено похибкою при обчисленні середнього населення для цих років, але, незважаючи на це, в 1907 і 1909 рр. справді спостерігається зростання смертності — в 1907 р. був спалах коклюшу, що протягом листопада-грудня забрав життя 18 дітей²¹⁹, а в січні-лютому 1909 р. десятеро немовлят померли від якогось «кашлю» (*tussis*)²²⁰. Цього, однак, недостатньо, аби заперечити присутність процесів демографічного переходу в суспільстві Волі Коблянської — обра-них хронологічних рамок дослідження недостатньо для такого висновку. Сабіна Рейман, студіюючи населення римо-католицької парафії в Ряшеві (з прилеглими селами), відмітила ріст рівня смертності в 1902–1905 і 1912–1913 рр., хоч загальний тренд від 1894 р. тяжів до зниження. Історикиня пояснює ці зростання збільшенням чисельності вірян парафії. Водночас, на початку ХХ ст. смертність у Ряшеві в основному стабілізується на рівні 15‰²²¹. Ситуацію у Волі Коблянській можливо інтерпретувати подібним чином з поправкою, що гірські села все ж могли відставати в темпах модернізації від рівнинної Галичини.

Іншою характеристикою смертності є її вікова структура. З огляду на наявні джерела нам не видається можливим вирахувати коефіцієнти для вікових груп, тому обмежимося розподілом померлих на вікові контингенти. Але спочатку необхідно перевірити, наскільки точно парох вказував вік померлих у метричній книзі. Для цього застосовують індекс Віпла, що оцінює поширення так званих ювілярів — осіб, чий вік закінчується на 0 чи 5²²². Для метричної книги померлих Волі Коблянської цей індекс становить 107, що свідчить про відносну точність

²¹⁹ Приватний архів, *Книга померлих...* арк. 35–36.

²²⁰ Там само, арк. 38–39.

²²¹ Rejman S. *Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego* // *Przeszłość Demograficzna Polski*. Т. 40. 2018, s. 255–256.

²²² Методику обчислення та інтерпретації індексу Віпла див. Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 156–157; Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 216.

даних, а відхилення від ідеалу становить лише 7%. До того ж, воле-коблянський парох доволі скрупульозно вказував вік, принаймні померлих дітей, вказуючи конкретну кількість прожитих місяців, тижнів, днів або навіть годин: «23 $\frac{10}{12}$ annorum», «1 $\frac{1}{2}$ anni», «trium mensium», «4 hebdomadam», «14 dierum», «duorum horarum». Видається вірогідним, що парох у багатьох випадках звірявся з метрикою народжених.

Ми розподілили померлих у Волі Коблянській в 1901–1910 рр. за економічним критерієм: 0–14 років — діти, особи допрацездатного віку, 15–59 років — особи активного, продуктивного віку, 60 років і старші — літні люди, особи пост-продуктивного віку. Як відображено в *Додатку 23*, найбільша частка покійників припадає на наймолодшу вікову групу (64%), що властиво для традиційних суспільств. Спостерігається також статева різниця: хлопчики частіше за дівчат помирали в дитячому віці (72% супроти 56%), а в найстаршій віковій групі навпаки — смертність серед жінок була значно вищою, ніж серед чоловіків (21% супроти 7%). Статеву структуру смертності серед дітей і дорослих ми розглянемо детальніше в наступних параграфах.

5.2. Дитяча смертність

Поширеною помилкою в студіях над суспільствами минулого є недостатня увага до явища дитячої смертності. Наприклад, звичне уявлення про надзвичайно коротку тривалість життя в середні віки чи в ранній модерн почасти є хибним — якщо вивести середньоарифметичне значення віку всіх померлих за якийсь період, то справді отримаємо надзвичайно низький показник, але тут ігнорується факт того, що в домодерних європейських суспільствах до дорослого віку доживала всього половина населення²²³. З цього погляду вивчення рівня дитячої смертності та його коливань видається надважливим.

²²³ Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии...* с. 205; Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 315.

Протягом 1901–1910 рр. у воле-коблянській парафії померло 208 дітей²²⁴, з них 14 — це мертві народження. У *Додатку 24* ми розподілили їх відповідно до віку й статі. Перше спостереження — найбільша частка дитячої смертності припадає на перші місяці життя, після чого стрімко знижується, поки не сягає свого мінімуму після третього-четвертого року життя. Така ситуація зумовлена тим, що маля в перші місяці після появи на світ дуже вразливе до екзогенних чинників (порушення норм гігієни й санітарії, недостатній догляд, неякісне харчування, хвороби), а надалі його шанси вижити зростають і стають максимальними з досягненням п'ятилітнього віку — це так званий парадокс дитячої смертності, що є рисою традиційних аграрних суспільств²²⁵.

За допомогою спеціального коефіцієнта можливо приблизно виміряти вірогідність доживання до п'ятирічного віку. Для цього необхідно число смертей у віці 0–4 роки за період (у нашій випадкові, 1906–1910 рр.) на кількість народжень за той-таки час, а опісля — на число народжень за рівнозначний період, що розпочався на п'ять років раніше (1901–1905 рр.). Якщо показники близькі, то їхнє середнє арифметичне становитиме коефіцієнт вірогідності доживання до п'ятиліття²²⁶. Для греко-католиків Волі Коблянської цей показник становить 0,461, себто лише 461 дітей з 1000 народжених мали щастя дожити до своїх п'ятих уродин. Що цікаво, отриманий коефіцієнт зіставляється з подібними обчисленнями для другої половини XVIII ст.: у містечку Яреськи Миргородського полку, згідно з дослідженням І. Сердюка, цей коефіцієнт дорівнював 0,460²²⁷.

Наступним спостереженням на підставі графіку в *Додатку 24* є контрастний статевий розподіл — серед хлопчиків смертність у віці до одного року значно перевищує смертність серед дівчаток. Демографія пояснює це тим, що плоди чоловічої статі фізіологічно слабші й гірше пристосовані до епідемій чи недої-

²²⁴ Періодизувати дитинство можливо відповідно до різних критеріїв. Тут під дітьми ми матимемо на увазі осіб віком до 14 років — як допрацездатне населення й особи, які ще не досягли шлюбної зрілості.

²²⁵ Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 221.

²²⁶ Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии...* с. 78.

²²⁷ Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 221.

дання. Жіночий ж організм має вищі шанси вижити, навіть за умови несприятливого перебігу вагітності²²⁸.

Як стало помітно, найбільше помирало дітей у віці до одного року, тому розрахуємо коефіцієнт смертності немовлят. Обчислюється він за формулою Йоганеса Ратса:

$$m_0 = \frac{M_0}{\alpha \times N_1 + \beta \times N_{-1}} \times 1000\text{‰},$$

де M_0 — кількість померлих протягом досліджуваного року дітей у віці до одного року, N_{-1} — число народжених у попередньому році, N_1 — число народжених у поточному році, $\alpha + \beta = 1$ (за пропозицією Й. Ратса, $\alpha = \frac{2}{3}$, $\beta = \frac{1}{3}$). З результатами наших обчислень можна ознайомитися в *Додатку 25* — коефіцієнт смертності немовлят у Волі Коблянській коливався від мінімальних 92‰ в 1908 р. до максимальних 393‰ в 1907 р., а середній показник за увесь досліджуваний період рівний 279‰, себто 259 немовлят не доживало до однорічного віку. Такі річні коливання безумовно впливають на точність розрахованого коефіцієнта, але тим не менш ми спостерігаємо класичну для традиційних суспільств ситуацію, де згаданий коефіцієнт часто перевищує 200‰²²⁹.

Наявний джерельний матеріал також надає змогу диференціювати неонатальну й постнеонатальну смертність — відповідно, смертність від моменту народження до 28 дня життя і від 29 дня до 12 місяців. У випадку першої, факторами є передусім порушення розвитку плоду під час вагітності (ендогенні причини), родові травми й ускладнення (асфіксії, наприклад) та вроджені хвороби, а у випадку другої вагомішу роль відіграють екзогенні чинники — порушення санітарно-гігієнічних норм, захворювання шлунково-кишкового тракту, спричинені низькою якістю чи кількістю харчування, халатний догляд за новонародженим²³⁰. Як оприявлено в *Додатку 26*, майже третина всієї дитячої смертності (28%) припадає на перші чотири тижні життя, ще третина (29%) — на 1–12 мі-

²²⁸ Там само, с. 97.

²²⁹ Там само, с. 224.

²³⁰ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 312–313; Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 225.

сяць. Це зіставляється з тезою, що в традиційних суспільствах від третини до половини новонароджених помирало в неонатальний період²³¹.

5.3. Смертність дорослих

За Л. Анрі та А. Блюмом, розпоряджаючись лише актами цивільного стану, доречно досліджувати квантитативно лише дитячу смертність²³². Вони мають рацію, оскільки на підставі тільки метричних неможливо вирахувати вікові коефіцієнти, за якими можна було б вдало оцінити тодішню ситуацію; рівно ж наразі неможливо обчислити середню очікувану тривалість життя. З іншого боку, як показав Ю. Волошин своїм останнім дослідженням, деякі аспекти все ж можливо розглянути: окрім антропологічного виміру смерти, цікавим видається статевий розподіл померлих у вікових групах²³³.

Розподіл смертності дорослого населення за віком і статтю вміщено в *Додатку 27*. Масив отриманих даних не є вельми обширним, тому залишається висока ймовірність статистичних випадковостей. Найбільша частка смертності припадає на групи 60–64 і 65–69 років (відповідно, 14% і 10%), за ними слідують групи 35–39 і 50–54 років (по 9,4%). У статевому вимірі помітна значна перевага жінок над чоловіками: на 100 жінок, померлих у віці від 15 років і більше, припадає 67 чоловіків, а перевага чоловіків відмічена лише у двох вікових інтервалах: 35–39 і 55–59 років (коефіцієнти маскулінізації рівні, відповідно, 175 і 200).

Вища кількість померлих жінок у віці 25–49 років може бути зумовлена смертністю внаслідок родових ускладнених та виснаження організму внаслідок численних пологів²³⁴. Щодо померлих у віці 60 років і більше — вірогідно, тривалість життя жінок могла бути вищою, ніж чоловіків. На це натякає також те, що модальним віком чоловічої смертності є 55–59 років, а жіночої — 60–64 років. Якщо ж мовити про загальну ситуацію, то перевага жіночої смертності зумовлена тим, що саме хлопчики зазвичай не переживали нео- та постнеонатальний

²³¹ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 312.

²³² Анрі Л., Блюм А. *Методика аналізу в исторической демографии...* с. 77.

²³³ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 316–320.

²³⁴ Там само, с. 317.

період життя; евентуально, частка жінок у статевій структурі населення ставала вищою. Як було відображено в *параграфі 2.1*, статевий розподіл людности Старосамбірського повіту в 1900 і 1910 рр. був збалансований, але була наявна незначна перевага жіночого населення (коефіцієнт фемінізації в 1900 р. — 100, в 1910 р. — 102). На доданок, смертність серед дорослого чоловічого населення в межах досліджуваної парафії могла бути нижчою через поживлення безповоротної і сезонної міграцій, головними акторами якої були саме чоловіки.

5.4. Сезонність і причини смертності

Як і у випадку з шлюбністю і народжуваністю, дослідження сезонности смертності дає змогу виділити риси студійованого суспільства, наприклад, ступінь розвитку сфери охорони здоров'я, поширення знань про гігієну й санітарію, а також наскільки зміна пір року зумовлювала флуктуації. Для давніших суспільств на підставі вивчення сезонности можливо також припускати про вірогідні причини смертей, однак у нашій випадковій метрична книга безпосередньо свідчить про стани, що призвели до смерті, хоч записам священника щодо них неможливо повністю довіритися через деякі вагомні причини.

Згідно з урядовими інструкціями, парафіяльний священник, як відповідальна за ведення актів цивільного стану особа, мав вказувати в метриці померлих причину й природу смерті (остання могла бути природною (ординарною) або неприродною (екстраординарною)). Заповнювати цю рубрику священник мав на підставі так званої картки огляду тіла померлого, яку мав видавати місцевий лікар. Якщо ж таку картку нікому було видати, то парох здійснював запис на підставі власного огляду трупа — для цього в однім з підручників щодо ведення метричних книг був наведений список можливих причин з описом симптомів²³⁵. У випадку воле-коблянської метрики наявні покликання на картки огляду тіла покійника, однак залишається питання: хто їх укладав і наскільки він був компетентним?

²³⁵ Крыжановскій Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 48–49.

В юдейській метриках зі Старого Самбора ми довідуємося ім'я особи, що уклала картки огляду тіл померлих юдеїв, що проживали у Волі Коблянській — такий собі Д. Карпінський (D. Karpiński). Після 1906 р. згадки про нього зникають, а натомість з'являється А. Карпінський (A. Karpiński)²³⁶. «Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji» — щорічне офіційне видання, що містило відомості про державних службовців — не свідчить про будь-якого закріпленого за Волею Коблянською медичного працівника протягом 1901–1910 рр., тому сумнівно, щоб згадані Д. чи А. Карпінські мали медичну освіту²³⁷. Ключем до ідентифікації цих осіб стало їхнє прізвище — воно належить до тих, що побутували у Волі Коблянській, себто високою була вірогідність їхнього місцевого походження. І справді, у тамтешній греко-католицькій метриці померлих ми знаходимо акт, згідно з яким 9 грудня 1907 р. у селі помер Дмитро Карпінський — місцевий громадський писар і дяк²³⁸. Те, що це потрібна нам особа, вказує зіставлення дати його смерті й останньої згадки про нього як діловода в юдейській метриці. Посаду Дмитра Карпінського перейняв його син Андрій — про його писарство ми довідуємося з акту про його шлюб від 1909 р.²³⁹ Отже, картки огляду тіла покійника у Волі Коблянській заповнював місцевий писар. Це не суперечило тодішньому цивільному законодавству, оскільки обов'язок здійснювати огляд трупа був у компетенції владі громад (гмін) і вона на власний розсуд призначала виконавця; якщо дипломований лікар мешкав неподалік, то ця функція мала бути доручена йому²⁴⁰.

У такому контексті менш дивними видаються такі записи як «якась слабкість жолудка» чи «tussis» (лат. «кашель»), адже визначення причини смерті базувалося, найвірогідніше, на зовнішньому огляді тіла і/або свідченнях родини чи близьких про передсмертний стан небіжчика. З огляду на це вельми складним завданням є класифікація причин відповідно до усталених систем. Скажімо, «ка-

²³⁶ AGAD w Warszawie, sygn. 2719, k. 110, 144; Ibid, sygn. 3835, k. 4

²³⁷ Наприклад, див.: *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1902*. Lwów, 1902, s. 697, 702.

²³⁸ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 36.

²³⁹ ЦДДА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 238.

²⁴⁰ Jougan A. *Kancelarya parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych*. Lwów, 1912, s. 673–674.

шель» («tussis») — друга за поширеністю причина смерті у воле-коблянській метриці — не є станом, що безпосередньо веде до могили, а є всього-на-всього симптомом захворювання, яке також не обов'язкового могло бути фатальним. Те ж стосується водянки («пухлина водна») чи жовтяниці («жовтаниця», «жовтачка») чи конвульсій («конвульсії»). Але варто віддати належне, що деякі стани описані доволі детально, хоч і застарілою лексикою. Зі нашою спробою класифікації, на підставі «Міжнародної статистичної класифікації хвороб і проблем, пов'язаних із здоров'ям» Всесвітньої організації охорони здоров'я (МКХ-11) та описів захворювань, вміщених в підручнику Г. Крижановського щодо ведення метричних книг²⁴¹, можна ознайомитися в *Додатку 28*. Водночас, варто зробити важливу заувагу: ми не можемо беззастережно ототожнити, скажімо, «запалене кишок» з ентеритом чи «запалене утроби» (себто печінки) з гепатитом, оскільки сумнівною є точність визначення цих станів. Евентуально, суб'єктивність означення причин смертності веде до непевності в тому, чи справді умовний гастрит призвів до погибелі, а не якась інша, більш прихована від зовнішнього ока, хвороба. Тим не менш, наявні джерельні свідчення дозволяють бодай у загальних рисах охарактеризувати причини смертності та їхню сезонність.

Для подальшого аналізу ми розподілили всіх померлих на вікові групи: ті, хто помер до року, у віці 1–4 роки, 5–14 років, 15–59 років та 60 років і більше²⁴². Це дозволить диференціювати сезонності дитячої і дорослої смертності, які могли доволі різночасно різнитися. Зручним інструментом тут виступає коефіцієнт сезонності. Для його обчислення спершу необхідно визначити середньоденний показник для кожного місяця — абсолютна кількість смертей за кожен місяць розділена на кількість днів у місяці (при цьому, для лютого приймається 28,25 днів). Сума щомісячних показників становить середньоденну норму за рік. Далі вираховуються вже самі коефіцієнти сезонності: річний коефіцієнт, що завжди дорівнює 1200 (прийнято вважати, що частка кожного місяця дорівнює 100), мно-

²⁴¹ Див. Крижановській Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 49–57; *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en> (08.05.2024).

²⁴² Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 321.

житися на середньоденне значення для кожного місяця й ділиться на річний середньоденний показник²⁴³. Щодо причин смертності, то їх також можливо розподілити за місяцями й віковими групами — в цьому випадку аналізуватимемо абсолютні показники. Надалі ми послуговуватимемося відповідними таблицями з *Додатків 29 і 31*.

Найбільш несприятливими місяцями для наймолодшої вікової групи — немовлят — були січень, лютий, травень і, меншою мірою, серпень. Тут працювало просте правило, характерне для суспільств з високою дитячою смертністю: чим більше дітей народжувалося, тим більше й помирало²⁴⁴. І справді, у випадку Волі Коблянської простежується чітка кореляція між сезонністю народжуваності і смертності немовлят (*Додаток 30*). Однак цим зауваженням неможливо обмежитися, оскільки таким чином неможливо пояснити зростання смертності малят у травні — в той час не відбувається ріст народжуваності. Тепла пора року була сприятливим періодом для харчових отруєнь, поширення кишкових інфекцій та інших захворювань органів травлення, особливо за умови недотримання засад гігієни. Властиво, у травні серед воле-коблянських немовлят зростала смертність від інфекційних захворювань. Зрештою, саме інфекційні хвороби — запалення кишок і мозку (вірогідні ентерит і менінгіт), кір, коклюш і туберкульоз — були головною причиною смерті немовлят і ризик інфікування зберігався протягом усього року, особливо наприкінці весни – влітку та пізньої осені – взимку: в останньому випадку небезпека заразитися збільшувалася, вірогідно, через часте перебування сім'ї в тісних стінах свого помешкання²⁴⁵. Ба більше, в листопаді-грудні 1907 р. мав місце спалах коклюшу, який забрав 18 дітей різного віку, зокрема восьми немовлят²⁴⁶.

Іншою поширеною причиною смерті серед дітей віком до одного року був загадковий «кашель». Загадковий, оскільки, як зазначалося вище, це тільки симптом і термін «tussis» слугує, на наше переконання, своєрідним парасольковим

²⁴³ Там само, с. 254.

²⁴⁴ Сердюк І. *Маленький дорослий...* с. 227.

²⁴⁵ Там само, с. 230.

²⁴⁶ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 35–36.

означенням. До того ж, «кашель» не фіксується в метриці щодо померлих у віці від трьох років (лише один раз через «кашель» помер тринадцятилітній юнак²⁴⁷). Водночас, дещо дивує мізерна кількість смертей внаслідок респіраторних захворювань (два випадки), тому цілком вірогідно, що під частиною «кашлів» ховаються, наприклад, пневмонії; можливо також, що тут мається на увазі кашлюк (лат. «pertussis»), але ми не можемо це ствердити, позаяк в метриці «коклюш» фігурує паралельно з «tussis». Тим не менш, «tussis» має виражену сезонність: смертність після нього переважає в зимові і весняні місяці.

До станів, що виникають у перинатальний період, зарахована так звана кволість («debilitas»), що приписувалася немовлятам, що прожили на світі від кількох годин до двох-трьох тижнів. На підставі лише такого запису неможливо встановити, що саме зумовило передчасну смерть: внутрішні вади розвитку, родові травми, асфіксії, занесення інфекції через антисанітарію під час пологів чи підхоплена вже після народження недуга. Щодо сезонних проявів, то кволі маллята найчастіше помирали в період, коли сезонність народжуваності була найвищою, себто в січні й лютому.

Окремим питанням є мертвонародження — народження мертвого плоду. Урядові постанови означували, що народжена мертвою дитина — це «такіи дѣти, котории вправдѣ суть такъ развиты, що могли бы жити, однако неживыми на сей свѣтъ приходятъ, а не тіи, котории непосредственно по рожденію умирають»²⁴⁸. Оскільки маємо для аналізу лише 14 випадків, виділити якусь сезонність мертвонароджень на підставі наявної вибірки практично неможливо.

Сезонність смертності в наступній віковій групі — від 1 до 4 років — має відмінні риси, порівняно з немовлятами. Найбільш несприятливими тут виступає період з жовтня по лютий (за винятком січня) та квітень-травень, а найнебезпечнішим місяцем був грудень. На осінньо-зимовий період припадає пік смертності від інфекційних захворювань — зумовлено це, передусім, згаданим спалахом коклюшу в листопаді-грудні 1907 р., оскільки від нього тоді померло 8 дітей ві-

²⁴⁷ Там само, арк. 31 зв.

²⁴⁸ Крыжановскій Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 33.

ком 1–4 роки (а також семилітня дівчинка і п'ятнадцятилітній хлопчик). З інфекційних захворювань ще побутували кір, запалення кишок і мозку. Для дітей цієї вікової групи також характерний «кашель» — він не має вираженої сезонності. Серед інших захворювань, які були менш поширеними, можна виділити ангіну (тонзиліт), запалення шлунку (гастрит), «хоробу св. Валентія» (епілепсія), пухлини невідомої природи та «конвульсії».

Смертність серед дітей віком від 5 до 14 років була низькою — всього 21 випадок, тому тут годі мовити про вивчення сезонності. Можна лишень зауважити, що половина смертей тут була спричинена знову-таки інфекційними захворюваннями — туберкульозом і запаленням мозку, меншою мірою кором і коклюшом. Щоправда, в цій віковій групі зникає «кашель», а натомість з'являються респіраторні захворювання, хоч і рідко: запалення легень і горла. До переліку причин ще входить запалення шлунку, пухлини і водянка («пухлина водна»).

Найширший перелік можливих причин смертей стосується осіб, померлих в активному віці (15–59 років). Найпоширенішими причинами були, як не дивно, інфекційні (туберкульоз, запалення кишок і мозку, тиф) і респіраторні хвороби (передусім пневмонія, а крім того астма, вона ж дихавиця) — ними зумовлено більше 55% смертей. Сезонно, ці дві категорії захворювань припадають головню на жовтень-березень. Значна частина дорослих людей, на погляд писаря, що здійснював огляд трупів, померла через «пухлини», а також серцево-судинні захворювання (запалення серця), хвороби органів травлення (гастрит, запалення утроби (себто печінки²⁴⁹), «якась слабкість жолудка» і «якісь боляки [виразки] на жолудку»). Доповнюється перелік ще апоплексією мозку (інсульт) та станами, які складно ототожнити з котримсь конкретним захворюваннями (водянка, жовтяниця). Що цікаво, троє покійників, згідно з метричними записами, померли від старості — наймолодшою з-поміж них є жінка, що померла у віці 54 років. Якщо ж узагальнювати, то для населення активного віку найнесприятливішими місяцями в році були жовтень-грудень і березень-квітень. У випадку з жовтнем-груд-

²⁴⁹ Крыжановскій Г. *Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ...* с. 50.

нем зрозуміло — через похолодання збільшувався ризик застудитися надворі чи підхопити якусь інфекцію вдома, а от ранньої весни чинником могло бути недоїдання і, як наслідок, послаблення імунітету, оскільки переднівок досі був викликом для тодішнього селянина Прикарпаття.

Окремої уваги заслуговує смертність жінок через пологові ускладнення. У 1909 р. загальногалицький показник смертності від так званої пологової гарячки серед жінок віком 20–50 років дорівнював 20%²⁵⁰, а у Волі Коблянській таких випадків виявлено чотири («при породі», «*difficilimi partus causa*», «*perdifficilis partus causa*»). На перший погляд, це число незначне, однак воно становить 15% жіночої смертності у віці 20–49 років. Перший такий випадок стосується померлої 4 листопада 1901 р. 22-літньої Ганни Юрчак²⁵¹. Двома тижнями перед цим у неї були пологи й дитина народилася мертвою. Очевидно, пологи були вельми складними, позаяк на поміч покликали апробовану акушерку зі Старого Самбора на прізвище Сенета, однак і вона не змогла зарадити²⁵². Інша жінка — 38-літньої Ірена Добрянська — народжувала 29 січня 1905 р. у тоді в неї явилася на світ донька, яку охрестили Ганною. Однак через два дні і мати, і донька преставилися Богові²⁵³. Два інші випадки мали дещо іншу специфіку — смерть застала матір не одразу після пологів. Так, 12 жовтня 1906 р. померла через пологи 27-літня Розалія Боднар востаннє народжувала 23 червня 1905 р.²⁵⁴, а останні пологи 37-літньої Юстини Винарчик були взагалі за три роки до її смерті в 1909 р.²⁵⁵

Для населення віком від 60 років несприятливим часом у році були листопад-грудень та березень-квітень, меншою мірою — січень-лютий. На підставі самих лише метрик неможливо встановити точно причини смертності — більшість смертей є «списана» на старість і лише зрідка фігурують такі захворювання чи стани як астма, запалення / параліч («параліж») серця, пухлина, жовтяниця.

²⁵⁰ Обчислено за: *Podręcznik statystyki Galicyi* / Pod red. T. Pilata. Tom IX. Cz. 1. Lwów, 1913, s. 40, 42–43.

²⁵¹ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 35–36.

²⁵² Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 56 зв.

²⁵³ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 71.

²⁵⁴ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 33 зв.; Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 77 зв.

²⁵⁵ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 39 зв.; Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 3 зв.

Однак підвищення смертності наприкінці осені – взимку та навесні може бути зумовлена, відповідно, поширеннями інфекційних і респіраторних захворювань та низькою якістю харчування на переднівку²⁵⁶.

Отже, смертність серед греко-католиків Волі Коблянської була зумовлена головню природними причинами. Екстраординарних випадків за досліджуваний період виявлено всього два. Перший мав місце в грудні 1901 р. — тоді 30-літній Дмитро Яким «идучи з ліса ніс дерево, упав на голову и в наслідок зрушення мозгу помер»²⁵⁷. Другий стосувався 9-річної Катерини Кіт — 6 серпня 1910 р. вона «спала с коня, кінь сполоханий тягнув за собою и по каміню розбила голову на смерть»²⁵⁸. Що цікаво, останній випадок стався у період жнив, тому вірогідним видається фактор недостатнього нагляду зі сторони батьків маленької Касі.

Незважаючи на ймовірність недообліку в метричних книгах, усе ж вдалося видалити основні риси смертності у Волі Коблянській. Попри те, що на початку ХХ ст. для Галичини характерне розгортання засадничої фази демографічного переходу, загальний показник смертності у Волі Коблянській залишався на досить високому рівні (34,4‰) і спостерігаються доволі стрімкі флуктуації. У загальній структурі смертності переважали діти — це зумовлено високим рівнем дитячої смертності, де зберігався високий ризик смерті в неонатальний і пост-неонатальний період життя. Рівню ж вельми низькою була вірогідність дожиття до п'ятилітнього віку: лише 461 дітей з 1000 доживали до свого п'ятиріччя. Якщо ж мовити про загальну сезонність смертності, то найнебезпечнішими періодом для населення Волі Коблянської був час з листопада по квітень, хоч в лютому й березні відбувається незначний спад (див. *Додаток 32*), а визначальну роль тут відігравали інфекції та застуди.

²⁵⁶ Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота...* с. 324.

²⁵⁷ Приватний архів, *Книга померших...* арк. 25 зв.

²⁵⁸ Там само, арк. 42.

ВИСНОВКИ

На рубежі XIX і XX ст. Галичина зазнавала рішучого вторгнення модерності в її усталений традиційний спосіб життя: село поступово переходить від натурального до грошового господарства, еволюціонує аграрний сектор, поширюється освіта. На доданок змінюється характер міграційного руху населення й сезонні заробітчани мали змогу побачити, наскільки їхня мала батьківщина відставала від ближніх і далеких країв австрійської та угорської корони. Врешті-решт змінюється свідомість селянина — він перестає вірити в приреченість свого злиденного становища й починає шукати можливості його покращення.

Безпосереднім наслідком свідомої і несвідомої модернізації був демографічний перехід, засаднича фаза якого на Галичині розпочинається на рубежі століть. Однак можливо судити про регіональні відмінності в темпах демографічного розвитку через географічні, економічні, суспільні та етноконфесійні контрасти всередині краю.

Суспільство східногалицького Прикарпаття станом на 1901–1910 рр. залишалося традиційним та аграрним. На це вказує передусім статеві-вікова структура — вона була прогресивного типу, а також показники природного руху — народжуваності, шлюбності й смертності. Оскільки обрана для дослідження місцевість — Воля Коблянська — була типовим селом, де абсолютну більшість становили українці греко-католицького віросповідання, її приклад є репрезентативним для оприявлення демографічної ситуації якщо не на всьому рустикальному Прикарпатті від Сяну до Черемошу, то принаймні на Старосамбірщині.

Хоч з початком XX ст. на Галичині відмічається поступовий спад рівня шлюбності, ситуація у Волі Коблянській була доволі консервативна — показник шлюбності вищий за середньогалицький, адже молоді жінки виходили заміж за старших чоловіків, а рівень остаточної безшлюбності, хоча б серед старшого покоління, був мізерним. Водночас, обчислений вік вступу в перший шлюб вкотре підважив універсальність «лінії Гайнала».

З народжуваністю простіше — галицьке суспільство станом на перше десятиліття ХХ ст. ще не дозріло до тієї фази демографічного переходу, де відбувається стрімкий спад народжуваності через заміну ірраціональної репродуктивної поведінки раціональною. Це й відзначено у Волі Коблянській: показник народжуваності все ще залишався на надвисокому рівні, як це було й за історичного стану демографічної рівноваги. Щоправда, свідченням впливу модерності на тамтешніх селян є сезонність народжень — кількість зачатъ від місяця до місяця коливалася, але релігійний фактор (себто церковні заборони й обмеження) є маргінальним. Утім, риси традиційності зберігалися бодай у тім, що ця-таки сезонність була під впливом сільськогосподарського календаря.

Вибір хронологічних рамок дослідження виявився вдалим з того погляду, що впродовж 1901–1910 рр. не було страшних епідемій, стихійних лих чи голоду, що уможливило аналіз смертності за «ординарних» умов. Він показав, що сезонність смертності зумовлена передусім регулярними спалахами інфекційних та респіраторних захворювань в менш сприятливі місяці — пізньої осені, взимку й на початку весни. Що цікаво, загальний коефіцієнт смертності у Волі Коблянській був у півтора рази вищим від середньогалицького показника — як пригадуємо, стабілізація і поступовий спад смертності на Галичині простежується з 1880-х рр. До того ж, немовлята досі перебували в групі найвищого ризику.

Висновки щодо шлюбності й народжуваності у Волі Коблянській більш-менш узгоджуються із загальногалицькою ситуацією й прийнятою періодизацією фаз демографічного переходу, але це складно сказати про смертність. Схоже на те, що підгірські й гірські регіони Галичини певною мірою відставали в цивілізаційному й, евентуально, демографічному розвитку від рівнини; іншими словами, Прикарпаття було «периферією периферії». Нашого дослідження недостатньо, з огляду на хронологічні рамки, аби однозначно ствердити факт існування цієї різниці, однак стає очевидною потреба глибших історико-демографічних студій стосовно східногалицького простору з урахуванням всіх можливих його контрастів. Утім, неможливо також стверджувати відсутність процесів демографічної трансформації на прикарпатському селі, оскільки однією з рис переходу до

модерного стану рівноваги є зміна характеру й інтенсифікація міграцій, що було актуально й у випадку Волі Коблянської.

На завершення, дозволимо собі прорефлексувати й окреслити методологічні засади подальших історико-демографічних досліджень щодо Галичини у «довгому» ХІХ ст., оскільки наша нинішня праця не стільки відповідає на питання щодо демографічної структури тогочасного населення, скільки є засновком для подальших досліджень. Як було відображено вище, на матеріалі одного лише села за короткий хронологічний період неможливо аналізувати *весь* спектр демографічних явищ з урахуванням *усього* культурного різноманіття краю. На наше переконання, ексклюзивний підхід, себто аналіз лише однієї вибраної етнічної чи релігійної спільноти, є недостатньо продуктивним, адже таким чином дослідник штучно «виринає» одну групу із загального контексту й нівелює сам факт співіснування чи, краще кажучи, співжиття українців, поляків, євреїв, німців і навіть ромів в єдиному просторі й часі: (а) синхронність демографічного розвитку середині цих спільнот свідчатиме про наявність чи відсутність різниці в темпах модернізаційних перетворень між, умовно кажучи, українцями і євреями чи поляками і німцями-колоністами. Хочеться також зауважити щодо практичних викликів вивчення прикарпатських (чи просто галицьких) ромів. Як було зазначено, офіційна статистика абсолютно ігнорувала сам факт їхнього існування й ми не можемо бути певними, чи на них взагалі звертали увагу під час перепису населення. Відповідно, вивчення ромів з історико-демографічної перспективи можливе лише із застосуванням методу відновлення історії сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

1. Приватний архів Ірини та Олексія Топорович (далі – Приватний архів), *Книга померших. Воля Коблянська. Том III. 1886–1976. 144 арк.*
2. Приватний архів, *Liber Natorum Ecclesiae ad Sinaxin Bēatis. Vir. Mariae in Wola Koblańska. Tomus V. Ab anno 1906. 1906–1938. 203 арк.*
3. Приватний архів, *Liber Natorum Ecclesiae ad Sinaxin BV. Mariae in Wola Koblanska. Tomus IV. Від 6/IX 1893 – 28/XII 1905. 1893–1905. 74 арк.*
4. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 201 (*Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів*), оп. 4а, спр. 7714.
5. ЦДІА України у м. Львові, ф. 618 (*Римо-католицька митрополича консисторія, м. Львів*), оп. 2, спр. 2826.
6. ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 3920.
7. ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 4033.
8. Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), zesp. 300 (*Księgi metrykalne gmin wyznania mojżeszowego z terenów tzw. zabużańskich, 1789–1943*), sygn. 2337.
9. AGAD w Warszawie, zesp. 300, sygn. 2718.
10. AGAD w Warszawie, zesp. 300, sygn. 2719.
11. AGAD w Warszawie, zesp. 300, sygn. 3047.
12. AGAD w Warszawie, zesp. 300, sygn. 3834.
13. AGAD w Warszawie, zesp. 300, sygn. 3835.

Опубліковані джерела

1. Крыжановскій Г. *Поученіе для г. к. приходскихъ урядовъ о належитомъ веденію и писанію метрикъ крещенія, вѣнчанія и погребанія.* Львовъ: Ставропигійскій Институт, 1873. 80 с.

2. *Шематисмъ Всего Клира греко-католического Епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ Рожд. Хр. 1901.* Перемышль, 1901. 438 с.
3. *Шематисмъ Всего Клира греко-католического Епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ Рожд. Хр. 1902.* Перемышль, 1902. 440 с.
4. *Шематисмъ Всего Клира греко-католического Епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1903.* Перемышль, 1903. 529 с.
5. *Шематисмъ Всего Клира греко-католического Епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1904.* Перемышль, 1904. 529 с.
6. *Шематисмъ Всего Клира греко-католического Епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1905.* Перемышль, 1905. 529 с.
7. *Шематизмъ Всего Клира греко-кат. епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1906.* Перемышль, 1905. 529 с.
8. *Шематизмъ Всего Клира греко-кат. епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1907.* Жовква, 1906. 410 с.
9. *Шематизмъ Всего Клира греко-католического епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1908.* Перемышль, 1907. 536 с.
10. *Шематизмъ Всего Клира греко-католического епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1909.* Перемышль, 1908. 540 с.
11. *Шематизмъ Всего Клира греко-католического епархій соединеныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1910.* Перемышль, 1909. 540 с.

- 12.Шематизмъ всего Клира греко-католического епархїи соединенныхъ Перемышскои, Самбѳрскои и Сянѳцкои на рѳкъ вѳдь рожд. Хр. 1911. Перемышль. 540 с.
- 13.*Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910.* Wien, 1915. VIII, 755, 40 S.
- 14.Jougan A. *Kancelarya parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych.* Lwów, 1912. XI, 1090 s.
- 15.*Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata. Tom VII. Cz. 1.* Lwów, 1903. 186 s.
- 16.*Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata. Tom VIII. Cz. 1.* Lwów, 1908. 183 s.
- 17.*Podręcznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Pilata. Tom IX. Cz. 1.* Lwów, 1913. 160 s.
- 18.*Rocznik statystyki Galicyi / Pod red. T. Rutowskiego. R. III.* Lwów, 1891. 328 s.
- 19.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1902.* Premisliae, 1901. 331 p.
- 20.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1903.* Premisliae, 1902. 342 p.
- 21.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1904.* Premisliae, 1903. 357 p.
- 22.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1905.* Premisliae, 1904. 359 p.
- 23.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1906.* Premisliae, 1905. 360 p.
- 24.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1907.* Premisliae, 1906. 365 p.
- 25.*Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1908.* Premisliae, 1907. 369 p.

26. *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Sæcularis et Regularis Diœcesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1909.* Premisliae, 1908. 372 p.
27. *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1910.* Premisliae, 1909. 377 p.
28. *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1911.* Premisliae, 1910. 369 p.
29. *Skorowidz gminny Galicyi: opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900.* Wiedeń, 1907. 1023 s.
30. *Ustawa Gminna z dnia 12. Sierpnia 1866. Ustawy o Obszarach Dworskich i o Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązujące dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskiem tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urzędzenia Gmin z dodanym rejestrem abecadłowym.* Lwów, 1867. 148 s.
31. *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych / Opr. przez J. Piwockiego. T. III: Administracya osobistych stosunków prawnych i stosunków życia fizycznego.* Lwów, 1911. 912 s.

Література

1. Анри Л., Блюм А. *Методика анализа в исторической демографии* / Пер. з фр. С. Хока та Ю. Егоровой. Москва, 1997. 207 с.
2. Боряк О. *Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним.* Київ, 2009. 393 с.
3. Волошин Ю. *Парафіяльна спільнота. Пирятинська протопонія другої половини XVIII ст. (соціально-історичний та демографічний виміри).* Львів: Український католицький університет, 2023. 420 с. (Серія «Київське християнство», т. 30).
4. Гайндль В. *Модернізація та теорії модернізації: приклад габсбурзької бюрократії* // Україна модерна. Ч. 1. 1996, с. 89–100.
5. Гілевич І. *Баба-повитуха у селянському житті галицької Волині у XIX – першій половині XX ст. (За матеріалами зі с. Синькова та присілка Діброви*

- Радехівського району) // Етнічна культура українців. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006, с. 247–265.*
6. Грицак Я. *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886).* Київ: Критика, 2006. 630 с.
 7. Делятинський р. *Шематизм Станиславівської єпархії (1886–1938 рр.): особливості історичного джерела // Науковий вісник ІФТА «Добрий Пастир».* Вип. 4. Івано-Франківськ, 2011, с. 175–204.
 8. Зубрицький М. *Дещо про життя циган в Галичині // Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали / Редкол. Ф. Сисин (голова) та ін. Т. 3: Газеті публікації, етнографічні та архівні матеріали.* Львів, 2019, с. 965–968.
 9. Колб Н. *“З Богом за Церкву і вітчизну”: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття.* Жовква, 2015. 372 с.
 10. Косик І. *Thori legitimi aut illegitimi: veritas et lex (особливості шлюбної та репродуктивної поведінки галицьких українців другої половини XIX ст.) // Етнографія статевого життя і тілесності.* Київ, 2013, с. 81–100.
 11. Муромцева Ю. *Демографія: навчальний посібник.* Київ: Кондор, 2006. 300 с.
 12. Парайко К. *Статеве життя жінки і запобігання вагітності в традиційному суспільстві на прикладі українського та східнороманського населення північної частини Буковини (друга половина XIX – середина XX ст.) // Гілея: науковий вісник.* Вип. 104. Київ, 2016, с. 22–26.
 13. Пашук В. *Товариство «Просвіта»: перші видання на соціально-економічну та господарську тематику. 1869–1874 рр. // Народознавчі зошити.* №6 (108). 2012, с. 1171–1186.
 14. Сердюк І. *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ: К.І.С., 2018. 456 с.
 15. Трач В. *«Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку XX століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Вип. 32. Львів, 2019, с. 22–44.
 16. Шандра В., Аркуша О. *Україна в XIX столітті: доба модернізації.* Київ: Академперіодика, 2022. 706 с.

- 17.Шекерик-Доників П. *Родини і христини на Гуцульщині* // Матеріяли до української етнології. Т. XVIII. Львів: Наукове товариство імени Шевченка, 1918, с. 86–122.
- 18.Baczkowski M. *Analfabetyzm w Galicji w dobie konstytucyjnej (1867–1914)* // *Naród – państwo, Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Pułaskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006, s. 97–113.
- 19.Franaszek P. *Dieta chłopów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku* // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. LXXVI. 2016, s. 289–303.
- 20.Franaszek P. *Rozwój gospodarczy Galicji na przełomie wieków XIX i XX* // *Polacy i świat, kultura i zmiana. Studia historyczne i antropologiczne ofiarowane Profesor Halinie Florkowskiej-Frančić*. Kraków, 2016, s. 175–191.
- 21.Franaszek P. *Zdrowie publiczne w Galicji w dobie autonomii (wybrane problemy)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002. 173 s.
- 22.Hajnal J. *European marriage pattern in historical perspective* // *Population in History. Essays in Historical Demography* / ed. by D. V. Glass and D. E. C. Eversley. Vol. I: General and Great Britain. London: Edward Arnold, 1965, p. 101–143.
- 23.Himka J.-P. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. London-Basingstoke: The Macmillan Press Ltd, 1988. 358 p.
- 24.Hryniuk S. *Peasants with Promise: Ukrainians in Southeastern Galicia 1880-1900*. Edmonton: CIUS Press, 1991. 299 p.
- 25.Kukło C. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. 532 s.
- 26.Ogórek B. *Galicia's escape from the Malthusian trap. A long and short-term analysis of demographic response to the economic conditions in the population of Galicia 1819–1913* // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. LXXV. 2015, s. 95–127.
- 27.Rejman S. *The First Demographic Transition in Galicia as an element of modernization — Rzeszów against the background of the largest cities in Galicia: Lviv and Kraków* // *Galicja. Studia i materiały*. Tom 7. Rzeszów, 2021, s. 327–342.

28. Rejman S. *Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego* // *Przeszłość Demograficzna Polski*. T. 40. 2018, s. 245–272.
29. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / Pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1890. T. XI. 960 s.
30. Śliwa M. *Nędza galicyjska. Mit i rzeczywistość* // *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 1. Rzeszów, 1994, s. 145–155.
31. Szczepanowski S. *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*. Lwów, 1888. 218 s.
32. Zamorski K. *Galicyjskie dole i niedole: spór o rozwój cywilizacyjny zaboru austriackiego* // *W krainie metarefleksji: księga poświęcona profesorowi Czesławowi Robotyckiemu* / Pod red. J. Barańskiego, M. Golonki-Czajkowskiej, A. Niedźwiedz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015, s. 174–185.
33. Zamorski K. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji: ludność Galicji w latach 1857–1910*. Kraków – Warszawa, 1989. 204 s.
34. Zamorski K. *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* Kraków, 1991. 163 s.
35. Zamorski K. *Zasadnicze linie przemian demograficznych Galicji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* // *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 2. Rzeszów, 1995, s. 95–100.
36. Zayarnyuk A., Sereda O. *The Intellectual Foundations of Modern Ukraine. The Nineteenth Century*. London, New York: Routledge, 2023. 204 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Статева структура населення Старосамбірського повіту згідно з переписами населення 1900 й 1910 рр.

Рік	Чисельність			Питома частка, %		К _{фем}
	чоловіків	жінок	сукупна	чоловіків	жінок	
1900	28 366	28 493	56 859	49,9	50,1	100
1910	29 964	30 846	60 810	49,3	50,7	102

Джерела: Podręcznik statystyki Galicyi. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 24; Podręcznik statystyki Galicyi. Tom IX. Cz. 1. Lwów, 1913, s. 6.

Додаток 2

Вікова структура населення Галичини в 1900 р. за біологічним й економічним критеріями поділу

Вікова група	Кількість осіб	%
<i>Біологічний критерій</i>		
0–20	3 561 024	48,7
21–60	3 323 451	45,4
≥61	431 474	5,9
<i>Сукупно</i>	7 315 949	100
<i>Економічний критерій</i>		
0–15	2 844 073	38,9
16–65	4 237 822	57,9
≥66	234 054	3,2
<i>Сукупно</i>	7 315 949	100

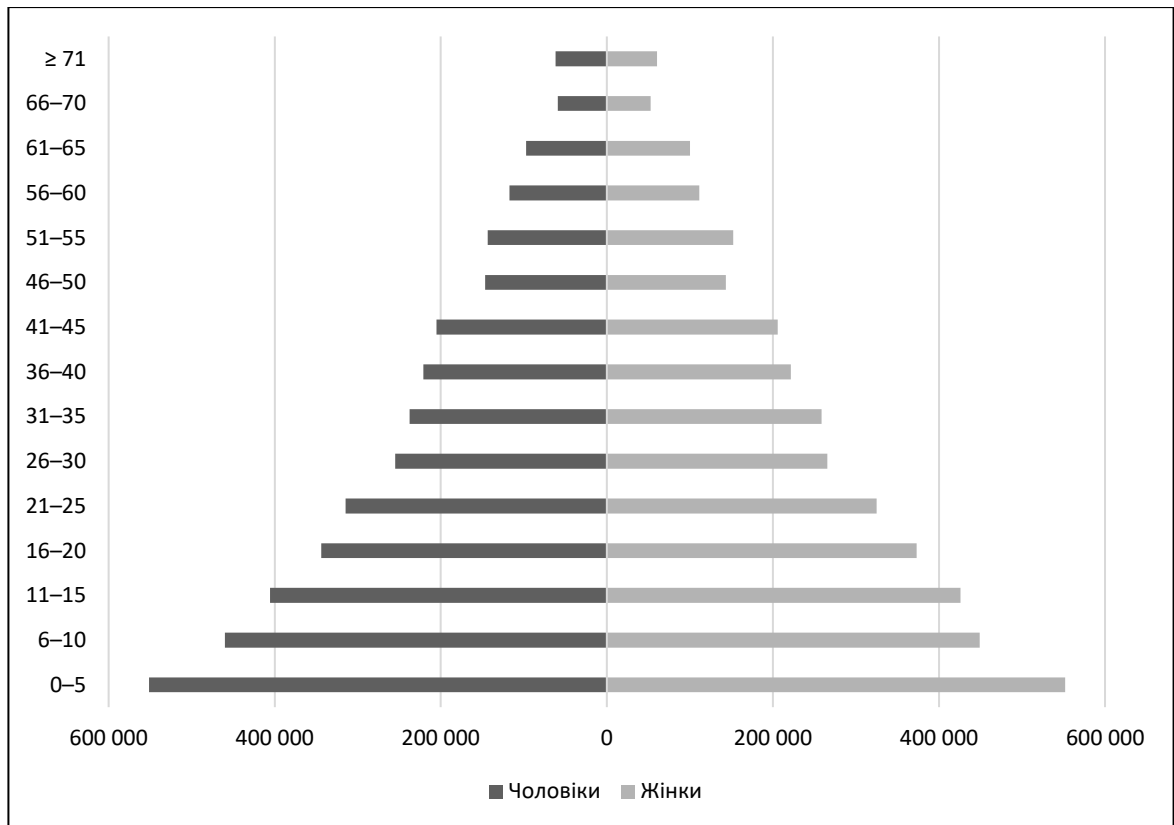
Джерела: Podręcznik statystyki Galicyi. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 9.

Таблиця розрахунку середнього віку населення Галичини в 1900 р.

Вік, років	Чисельність населення	Середина вікового інтервалу	Кількість людино-років (2) × (3)
1	2	3	4
0–5	1 103 581	3	3 310 743
6–10	908 907	8	7 271 256
11–15	831 585	13	10 810 605
16–20	716 951	18	12 905 118
21–25	639 521	23	14 708 983
26–30	520 480	28	14 573 44
31–35	496 231	33	16 375 623
36–40	442 632	38	16 820 016
41–45	411 056	43	17 675 408
46–50	289 619	48	13 901 712
51–55	295 522	53	15 662 666
56–60	228 390	58	13 246 62
61–65	197 420	63	12 437 46
66–70	111 955	68	7 612 94
≥ 71	122 099	73	8 913 227
<i>Сукупно</i>	7315 939	-	186 225 817

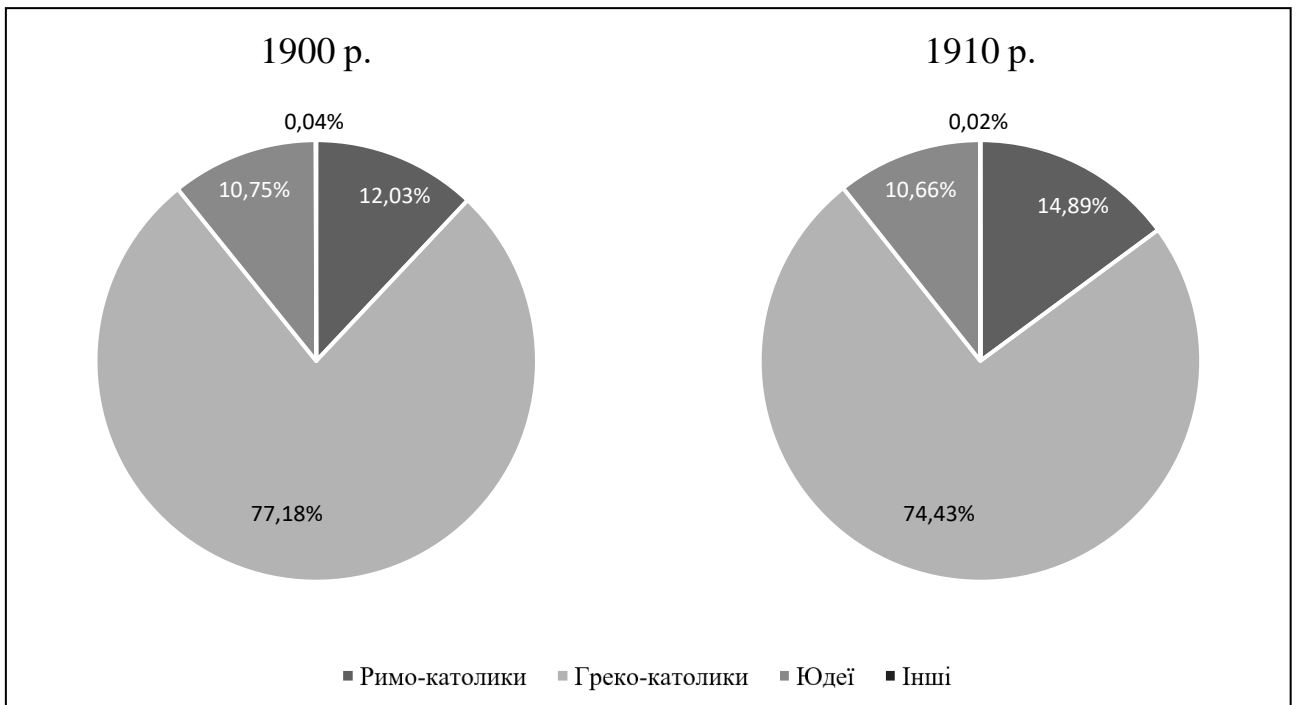
Джерела: *Podręcznik statystyki Galicyi*. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 9.

Статеві-вікова піраміда населення Галичини в 1900 р.



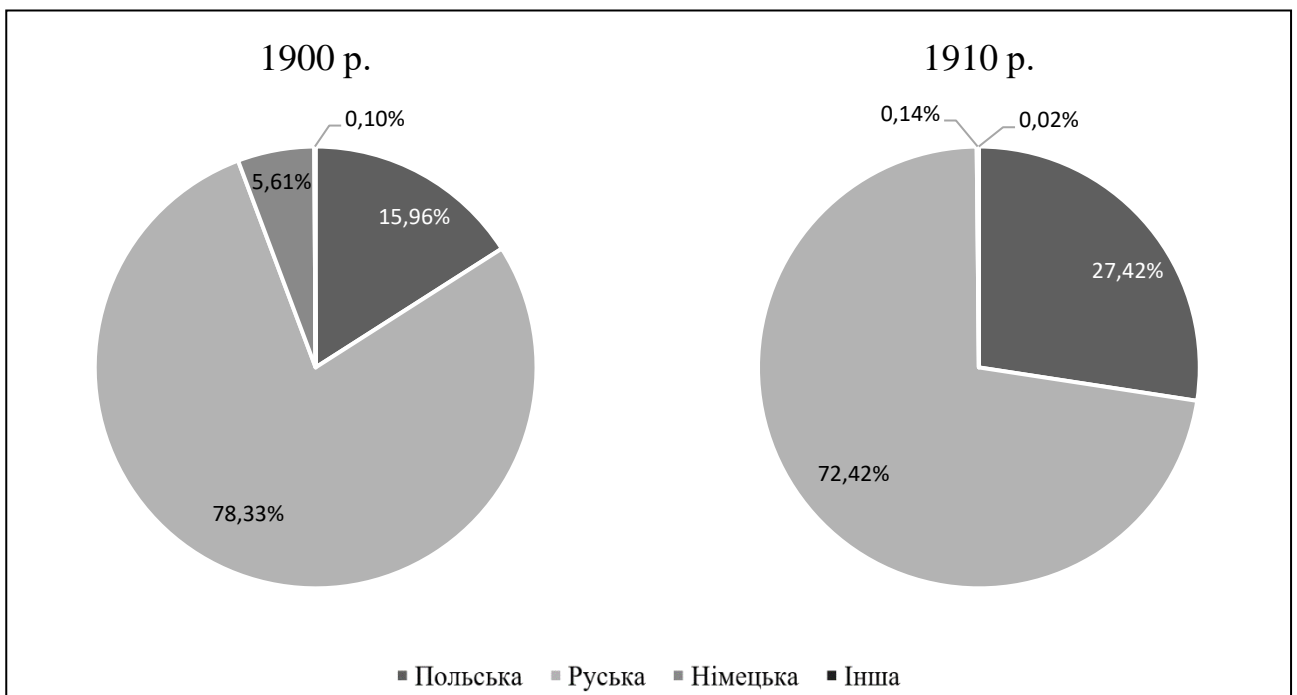
Джерела: *Podręcznik statystyki Galicyi*. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 9.

Населення Старосамбірського повіту за віросповіданням згідно з переписами населення 1900 й 1910 рр.=



Джерела: *Podręcznik statystyki Galicyi*. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 10; *Podręcznik statystyki Galicyi* / Pod red. T. Pilata. Tom IX. Cz. 1. Lwów, 1913, s. 12.

Населення Старосамбірського повіту за розмовною мовою згідно з переписами населення 1900 й 1910 рр.



Джерела: *Podręcznik statystyki Galicyi*. Tom VIII. Cz. 1. Lwów, 1908, s. 10; *Podręcznik statystyki Galicyi* / Pod red. T. Pilata. Tom IX. Cz. 1. Lwów, 1913, s. 14.

Людність Старосамбірського повіту в 1900 р. за ознакою віросповідання

Адм. одиниця	Чисельність				Питома частка, %			
	рим.-кат.	гр.-кат.	юдеї	інші	рим.-кат.	гр.-кат.	юдеї	інші
<i>Старосамбірський судовий округ</i>								
Міські громади	967	1858	1741	3	21,2	40,7	38,1	0,1
Сільські громади	526	29 353	1421	15	1,7	93,7	4,5	0,1
Двірські обшари	262	207	201	0	39,1	30,9	30	0
<i>Сукупно</i>	1755	31 418	3363	18	4,8	85,9	9,2	0,05
<i>Старосільський судовий округ</i>								
Міські громади	2171	1304	2194	7	38,3	22,9	38,7	0,1
Сільські громади	2196	10 909	434	1	16,2	80,6	3,2	0,01
Двірські обшари	716	251	120	2	65,6	23,1	11	0,2
<i>Сукупно</i>	5083	12 464	2748	10	25	61,4	13,5	0,1
<i>Усього в Старосамбірському повіті</i>								
Міські громади	3138	3162	3935	10	30,6	30,9	38,4	0,1
Сільські громади	2722	40 262	1855	16	6,1	89,8	4,1	0,04
Двірські обшари	978	458	321	2	55,6	26	18,3	0,1
<i>Сукупно</i>	6838	43 882	6111	28	12	77,2	10,8	0,1

Джерела: *Skorowidz gminny Galicyi: opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900.* Wiedeń, 1907, S. 630–639.

Людність Старосамбірського повіту в 1900 р. за ознакою розмовної мови

Адм. одиниця	Чисельність				Питома частка, %			
	німецька	польська	руська	інші	німецька	польська	руська	інші
<i>Старосамбірський судовий округ</i>								
Міські громади*	1685	1003	1863	2	37	22	40,9	0,1
Сільські громади	346	881	30 063	19	1,1	2,8	96	0,1
Двірські обшари	37	379	215	35	5,6	56,9	32,3	5,3
<i>Сукупно</i>	2068	2263	32 141	56	5,7	6,2	88	0,1
<i>Старосільський судовий округ</i>								
Міські громади	1026	3612	999	0	18,2	64,1	17,7	0
Сільські громади	85	2426	11 027	2	0,6	17,9	81,4	0,1
Двірські обшари	4	754	260	0	0,4	74,1	25,5	0
<i>Сукупно</i>	1115	6702	12 286	2	5,5	33,6	60,8	0,1
<i>Усього в Старосамбірському повіті</i>								
Міські громади	2711	4615	2862	2	26,6	45,3	28,1	0,0
Сільські громади	431	3307	41 090	21	0,9	7,4	91,6	0,1
Двірські обшари	41	1133	475	35	2,4	67,3	28,2	2,1
<i>Сукупно</i>	3183	9055	44 427	58	5,6	16	78,3	0,1

Джерела: *Skorowidz gminny Galicyi: opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900.* Wiedeń, 1907, S. 630–639.

**Населення села Воля Коблянська в 1900–1910 рр. згідно з греко-
католицькими єпархіальними шематизмами**

Рік	Греко-католиків	Римо-католиків	Юдеїв	Сукупно
1900*	785	-	35	820
1901	785	-	35	820
1902	785	-	35	820
1903	785	-	35	820
1904	785	-	35	820
1905	815	-	35	850
1906	815	-	35	850
1907	815	-	35	850
1908	864	3	41	908
1909	864	3	41	908
1910	864	3	4**	908

* Дані на кінець календарного року.

** Вірогідний одрук; читай як «41».

Джерела: Шематисмъ [...] на рѣкъ вѣдъ Рожд. Хр. 1901. Перемышль, 1901, с. 284; Шематисмъ [...] на рѣкъ вѣдъ Рожд. Хр. 1902. Перемышль, 1902, с. 284–285; Шематисмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1903. Перемышль, 1903, с. 340; Шематисмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1904. Перемышль, 1904, с. 340; Шематисмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1905. Перемышль, 1905, с. 340; Шематизмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1906. Перемышль, 1905, с. 340; Шематизмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1907. Жовква, 1906, с. 294; Шематизмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1908. Перемышль, 1907, с. 340; Шематизмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1909. Перемышль, 1908, с. 340; Шематизмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1910. Перемышль, 1909, с. 340; Шематизмъ [...] на рѣкъ вѣдъ рожд. Хр. 1911. Перемышль, с. 340.

Природний приріст населення села Воля Коблянська (зіставлення даних переписів населення і метричних книг)

Рік*	Греко-католики		Римо-католики		Юдеї		Сукупно	
	число	приріст**	число	приріст**	число	приріст	число	приріст
1900	905***	-	2	-	26	-	933	-
1901	911	6	2	0	29	3	942	9
1902	925	14	1	-1	30	1	956	14
1903	941	16	1	0	30	0	972	16
1904	956	15	1	0	31	1	988	16
1905	960	4	2	1	31	0	993	5
1906	970	10	2	0	32	1	1004	11
1907	964	-6	3	1	32	0	999	-5
1908	975	11	3	0	32	0	1010	11
1909	978	3	3	0	32	0	1013	3
1910	986	8	3	0	32	0	1021	8

* Станом на 31 грудня.

** У тім числі міграційний приріст. За гіпотезу взято, що щорічне міграційне скорочення греко-католицького населення становило п'ять осіб (виняток для 1901 р. — одна особа).

*** Напівжирним виділено «тверді» числа — дані переписів населення.

Джерела: Приватний архів, *Liber Natorum Ecclesiae ad Sinaxin Bēatis. Vir. Mariae in Wola Koblańska. Tomus V. Ab anno 1906* (далі — *Liber Natorum. Tomus V*). 1906–1938, арк. 1–22; Там само, *Liber Natorum Ecclesiae ad Sinaxin BV. Mariae in Wola Koblanska. Tomus IV. Від 6/IX 1893 – 28/XII 1905* (далі — *Liber Natorum. Tomus IV*). 1893–1905, арк. 53–74; Там само, *Книга померших. Воля Коблянська. Том III. 1886–1976*, арк. 24–44; ЦДІА України у м. Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2826, арк. 339 зв.; Там само, ф. 618, оп. 2, спр. 4033, арк. 53; AGAD w Warszawie, zesp. 300, sygn. 2337, k. 84, 85, 97, 111; Ibid, sygn. 2719, k. 110, 144; Ibid, sygn. 3047, k. 7, 26, 71, 73, 138; Ibid, sygn. 3835, k. 4; *Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien, 1915, S. 381; *Skorowidz gminny Galicyi: opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900*. Wiedeń, 1907, S. 636.

**Шлюбний стан померлих у греко-католицькій парафії Волі Коблянської
(1901–1910 рр.)**

Чоловіки					
Вік	Нежонаті	Жонаті	Вдівці	Невідомо	Всього
0–13	112	-	-	-	112
14–49	-	12	1	11	24
≥ 50	2	14	7	-	23
<i>Сукупно</i>	114	26	8	11	159
Жінки					
Вік	Незаміжні	Заміжні	Вдови	Невідомо	Всього
0–13	87	-	-	-	87
14–49	-	24	-	4	28
≥ 50	-	15	26	1	42
<i>Сукупно</i>	87	39	26	5	157

Джерела: Приватний архів, Книга померших... арк. 24–44.

Розподіл молодят за віком вступу у перший шлюб і підрахунок середнього віку вступу в перший шлюб у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.)

Вік вступу в перший шлюб	Чоловіки		Жінки	
	кількість шлюбів	добуток (1) × (2)	кількість шлюбів	добуток (1) × (4)
1	2	3	4	5
14	-	-	1	14
15	-	-	1	15
16	-	-	2	32
17	-	-	4	68
18	-	-	6	108
19	-	-	11	209
20	1	20	8	160
21	1	21	2	42
22	2	44	3	66
23	6	138	4	92
24	12	288	4	96
25	11	275	-	-
26	4	104	2	52
27	6	162	2	54
28	2	56	4	112
29	1	29	-	-
30	3	90	-	-
31	-	-	-	-
32	-	-	-	-
33	1	33	-	-
34	-	-	1	34
35	-	-	-	-
36	2	72	-	-
37	1	37	1	37
38	-	-	-	-
39	-	-	-	-
40	-	-	-	-
41	-	-	-	-
42	-	-	-	-
43	-	-	-	-
44	1	44	-	-
45	-	-	-	-
46	-	-	1	46
<i>Сукупно</i>	54	1413	57	1237

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

**Вікова різниця в подружжі у греко-католицькій парафії Волі Коблянської
(1901–1910 рр.)**

Вікова різниця	Кількість випадків	%
Ровесники	3	3,9
Старші чоловіки	61	79,2
1–5 років	26	33,8
6–10 років	21	27,3
11–15 років	7	9,1
16–20 років	3	3,9
≥ 21 рік	1	1,3
Старші дружини	13	16,9
1–5 років	10	13,0
6–10 років	3	3,9
11–15 років	-	-
16–20 років	-	-
≥ 21 рік	-	-
Не встановлена	3	3,9
<i>Сукупно</i>	77	100

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

Розподіл вінчаних за шлюбним станом напередодні одруження у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.). Абсолютні числа

Жінка	Чоловік		
	Нежонатий	Вдівець	<i>Сукупно</i>
Незаміжня	47	10	57
Вдова	7	10	17
<i>Сукупно</i>	54	20	74

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

Розподіл вінчаних за шлюбним станом напередодні одруження у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.) Відносні числа

	Сімейний стан перед шлюбом		
	Не вступали в шлюб	Вдівець / вдова	Усього
Нежонатий	87%	13%	100%
Вдівець	50%	50%	100%
Незаміжня	82%	18%	100%
Вдова	41%	59%	100%

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

Зіставлення вікової різниці та шлюбного стану напередодні шлюбу серед вінчаних у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.)

Вікова різниця		Парубок + дівчина	Парубок + вдова	Вдівець + дівчина	Вдівець + вдова	Сукупно
Ровесники		0	2	0	1	3
Чоловік	1–5 років	21	2	-	3	26
	6–10 років	14	-	5	2	21
	11–15 років	3	-	2	2	7
	16–20 років	1	-	2	-	3
	≥ 21 рік	-	-	-	1	1
Жінка	1–5 років	7	1	-	2	10
	6–10 років	1	2	-	-	3
Сукупно		47	7	9	11	74

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

Розподіл вінчаних за ознакою малоліття й повноліття у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.)

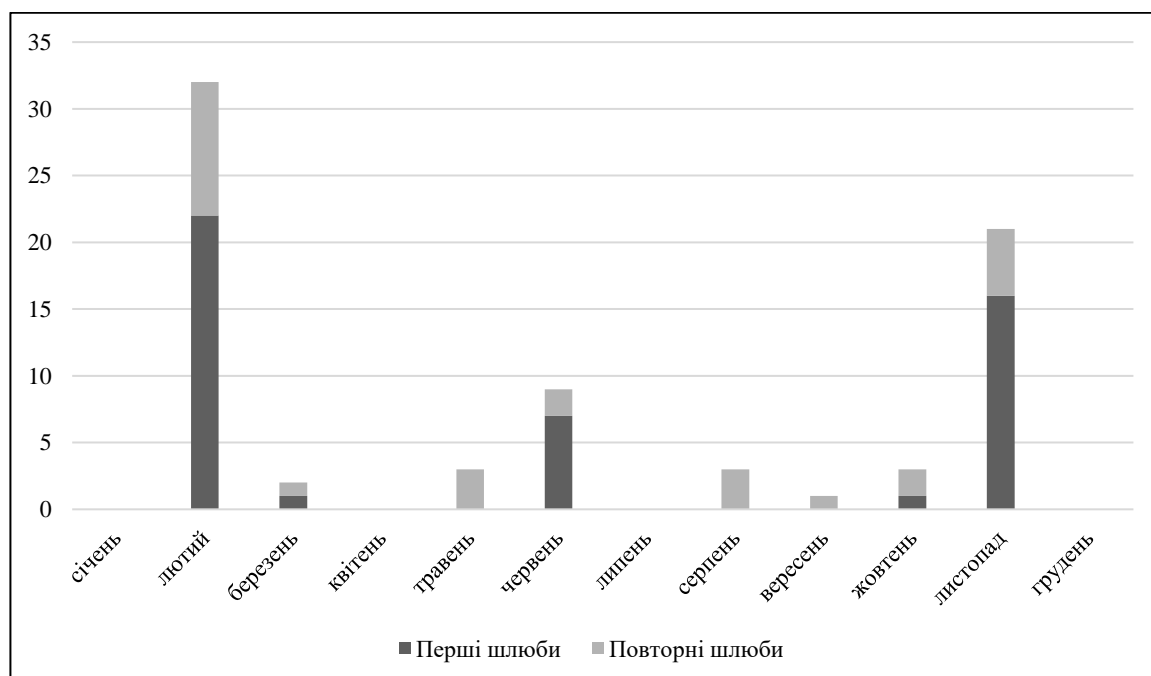
Жінка	Чоловік		
	Малолітній	Повнолітній	Сукупно
Малолітня	8	35	43
Повнолітня	3	28	31
Сукупно	11	63	74

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

**Періоди постів і Великоднього тижня у 1901–1910 рр.
(за юліанським календарем)**

Рік	Великий піст	Великодній тиждень	Петрівський піст	Успенський піст	Різдвяний піст
1901	25.02–13.04	14.04–20.04	10.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1902	10.03–26.04	27.04–03.05	23.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1903	02.03–18.04	19.04–25.04	15.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1904	22.02–09.04	10.04–16.04	06.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1905	13.03–29.04	30.04–06.05	26.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1906	26.02–14.04	15.04–21.04	11.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1907	18.03–04.05	05.05–11.05	01.07–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1908	09.03–25.04	26.04–02.05	22.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1909	22.02–10.04	11.04–17.04	07.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01
1910	14.03–30.04	01.05–07.05	27.06–11.07	14.08–27.08	28.11–06.01

**Сезонність шлюбноності в греко-католицькій парафії Воля Коблянська
(1901–1910 рр.)**



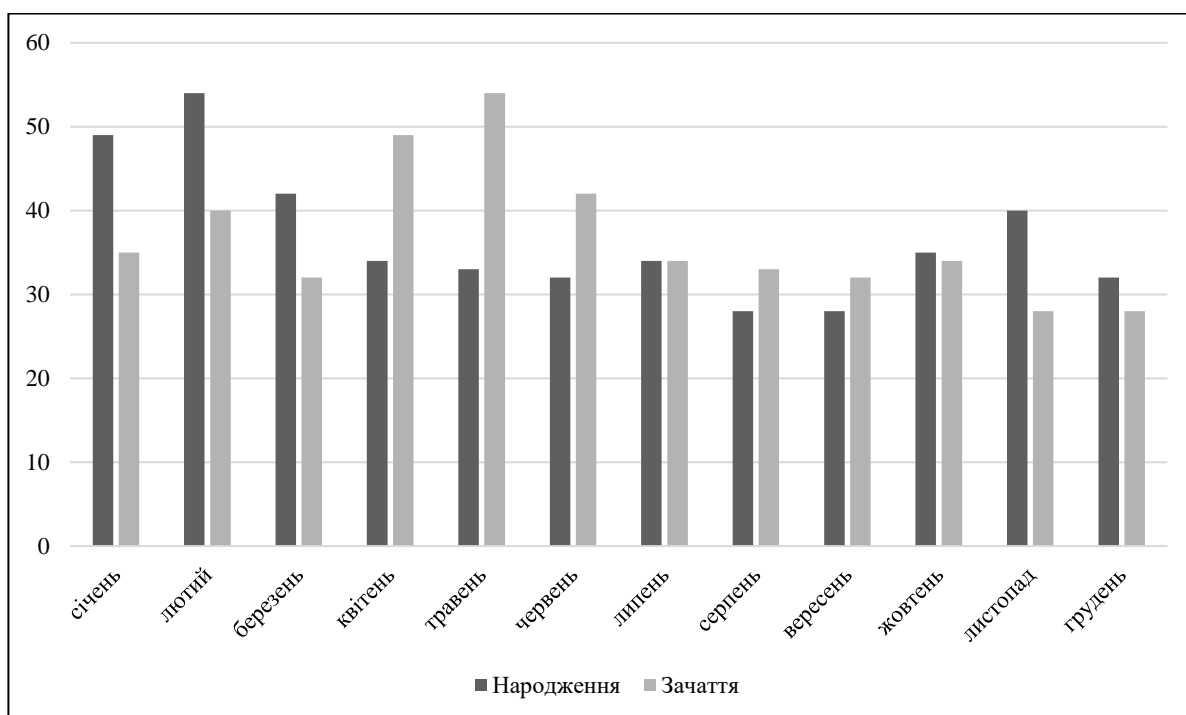
Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

**Географія походження вінчаних у греко-католицькій парафії Воли
Коблянської (1901–1910 рр.)**

Місцевість	Відстань (км)	Чоловіки		Жінки		Разом	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Воля Коблянська	-	68	88,3	69	89,6	137	89,0
Звір	4	0	0	4	5,2	4	2,6
Кобло Старе	4	2	2,6	1	1,3	3	1,9
Страшевичі	4	2	2,6	0	0	2	1,3
Сушиця Рикова	5	1	1,3	1	1,3	2	1,3
Лужок Горішній	7	0	0	1	1,3	1	0,6
Торчиновичі	10	1	1,3	0	0	1	0,6
Ваневичі	15	1	1,3	0	0	1	0,6
Гвоздець	16	0	0	1	1,3	1	0,6
Ісаї	32	1	1,3	0	0	1	0,6
Воля Тарновська	150	1	1,3	0	0	1	0,6
<i>Сукупно</i>	-	77	100	77	100	154	100

Джерела: ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 7714, арк. 169, 188, 195–196, 203, 209–210, 217–218, 225, 232, 238–239, 249–250.

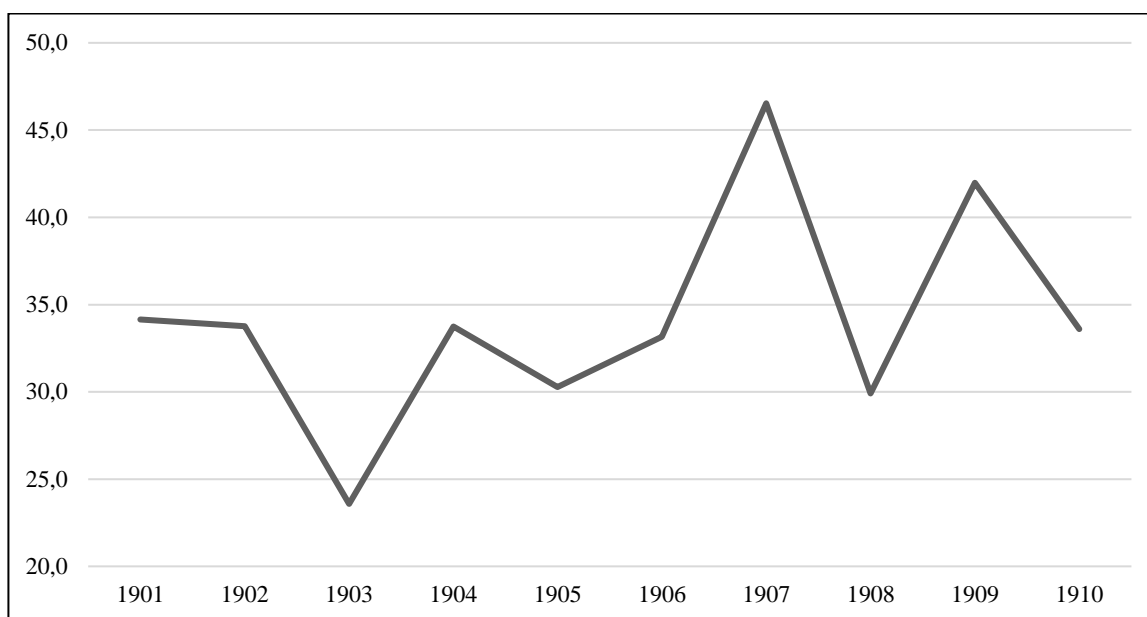
**Сезонність народжень і зачаття у греко-католицькій парафії Волі
Коблянської (1901–1910 рр.)**



Примітка: Два факти народження, які виявлено в метриці померлих, не враховано, оскільки невідомий точний місяць народження.

Джерела: Приватний архів, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 53–74; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 1–22.

**Річні коливання смертності у греко-католицькій парафії Волі Коблянської
(1901–1910 рр.)**



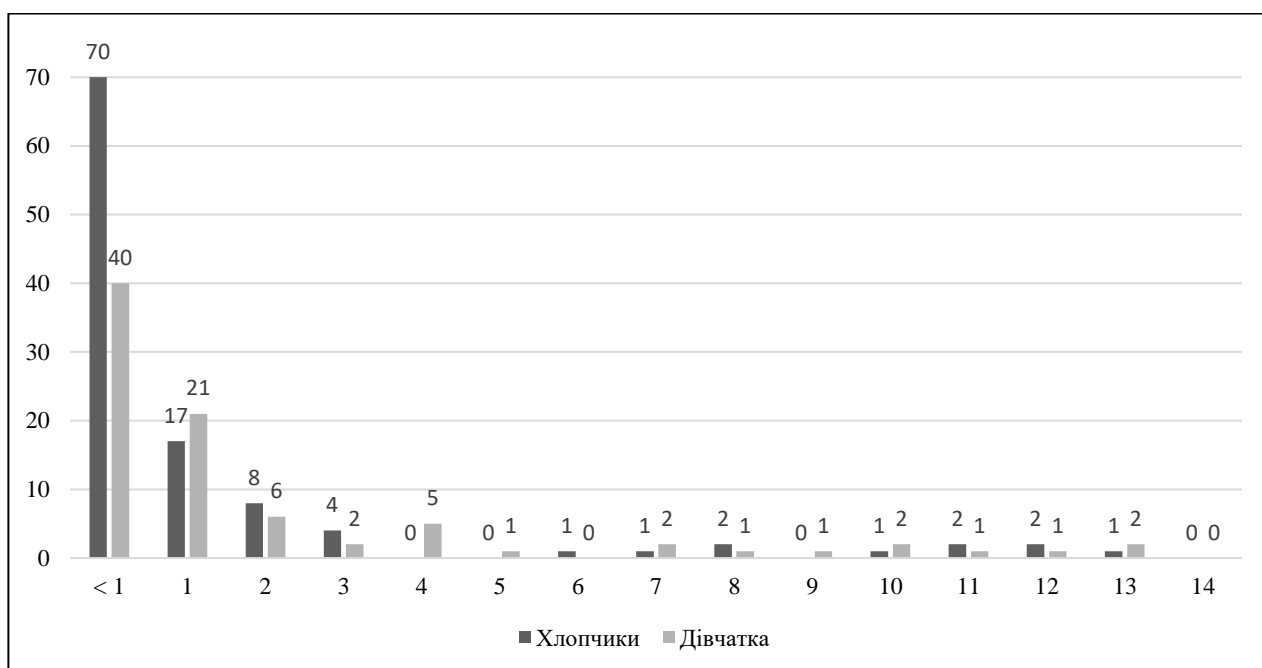
Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

**Вікова структура смертності у греко-католицькій парафії Волі
Коблянської (1901–1910 рр.)**

Вік	Чоловіки		Жінки		Разом	
	число	%	число	%	число	%
0–14	121	72	89	56	208	64
15–59	35	21	37	23	72	22
≥ 60	12	7	33	21	45	14
<i>Сукупно</i>	168	100	159	100	325	100

Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

Дитяча смертність у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.)



Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44.

Коефіцієнти смертності немовлят у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.)

1901	1902	1903	1904	1905
294‰	248,8‰	229,6‰	389,6‰	218,2‰
1906	1907	1908	1909	1910
229,6‰	393,2‰	91,8‰	381,4‰	314,3‰

Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

**Дитяча смертність у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–
1910 рр.)**

Вікова група	Хлопчики	Дівчатка	Разом	%	К _м
≤ 28 д.*	33	21	54	27,8	157
1–12 міс.	37	19	56	28,9	195
1 р.	17	21	38	19,6	81
2 р.	8	6	14	7,2	133
3 р.	4	2	6	3,1	200
4 р.	0	5	5	2,6	0
5–9 р.	4	5	9	4,6	80
10–14 р.	6	6	12	6,2	100
<i>Сукупно</i>	109	85	194	100	128

* Без урахування мертвонароджених.

Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44.

**Смертність дорослих у греко-католицькій парафії Волі Коблянської (1901–
1910 рр.)**

Вікова група	Чоловіки	Жінки	Разом	%	К _м
15–19	2	2	4	3,4	100
20–24	5	5	10	8,5	100
25–29	4	6	10	8,5	67
30–34	2	4	6	5,1	50
35–39	7	4	11	9,4	175
40–44	3	5	8	6,8	60
45–49	1	2	3	2,6	50
50–54	5	6	11	9,4	83
55–59	6	3	9	7,7	200
60–64	3	13	16	13,7	23
65–69	5	7	12	10,3	71
70–74	2	6	8	6,8	33
75–79	1	6	7	6,0	17
≥ 80	1	1	2	1,7	100
<i>Сукупно</i>	47	70	117	100	67

Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44.

Класифікація причин смерті, що фігурують у греко-католицькій метричній книзі померлих Волі Коблянської (1901–1910 рр.)

Інфекційні захворювання	ентерит (<i>запаленє кишок / кішок</i>)
	кір
	коклюш
	менінгіт (<i>запаленє мозгу</i>)
	тиф (<i>тифус</i>)
	туберкульоз (<i>atrophia, сухоти, сухоти жолудка</i>)
Новоутворення	<i>пухлина, пухлинина</i>
	<i>якісь боляки на жолудку</i>
Захворювання нервової системи	епілепсія (<i>хороба св. Валентія</i>)
	інсульт (<i>apoplexia cerebri</i>)
	конвульсії
Захворювання системи кровообігу	кардит (<i>inflammatio cordis, запаленє серця</i>),
	<i>параліж серця</i>
Респіраторні захворювання	астма (<i>asthma, дихавиця</i>)
	пневмонія (<i>inflammatio pulmonum</i>)
	тонзиліт (<i>angina</i>)
	фарингіт (<i>запаленє горла</i>)
Захворювання органів травлення	гастрит (<i>inflammatio ventris, запаленє жолудка</i>)
	гепатит або інший розлад печінки (<i>запаленє утроби</i>)
	<i>якась слабість жолудка</i>
Пологові ускладнення у жінок	<i>при породі, difficilimi partus causa, perdifficilis partus causa</i>
Окремі стани, що виникають у перинатальний період	кволість (<i>debilitas</i>)
Симптоми та ознаки, не класифіковані в інших розділах	водянка (<i>пухлина водна</i>)
	жовтяниця (<i>жовтаниця, жовтачка</i>)
	кашель (<i>tussis</i>)
Нещасні випадки	<i>идучи з ліса ніс дерево, упав на голову и в наслідок зрушеня мозгу помер</i>
	<i>спала с коня, кінь сполоханий тягнув за собою и по каміню розбила голову на смерть</i>
Старість і неточно означені причини	старість (<i>senectutis causa</i>)
Мертвонародження	мертвонародження

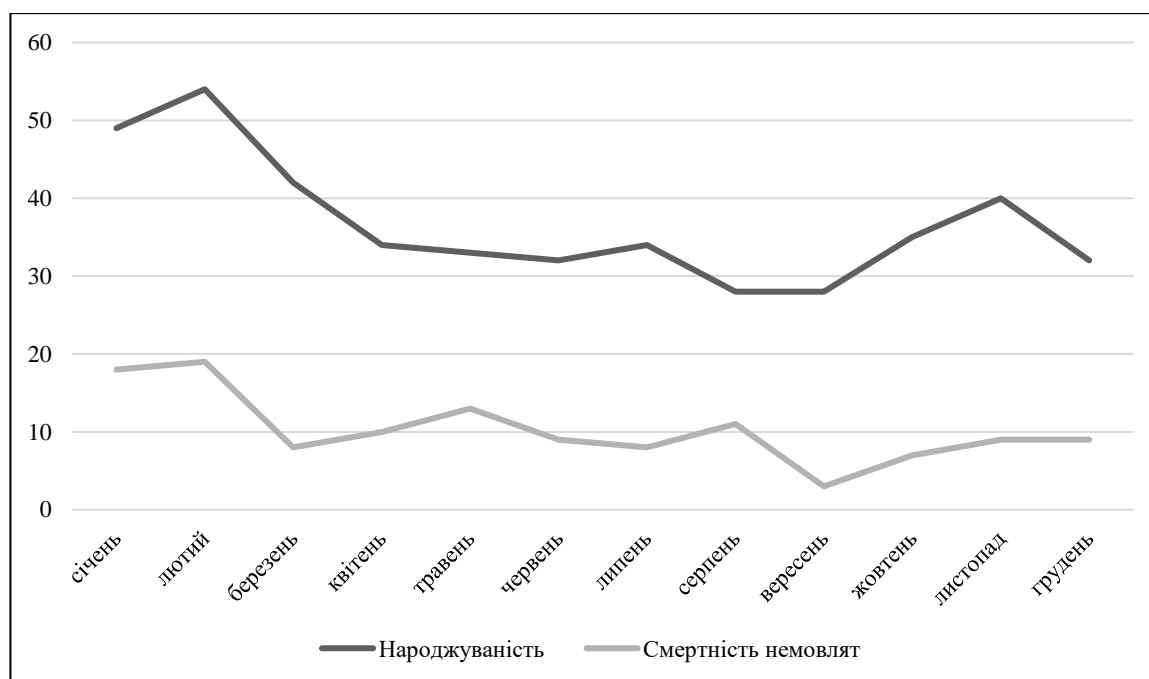
Джерела і література: Приватний архів, Книга померлих... арк. 24–44; Крыжановській Г. Поученіє для г. к. приходскихъ урядовъ... с. 49–57; ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://icd.who.int/browse/2024-01/mms/en> (08.05.2024).

**Сезонні коефіцієнти смертності відносно віку в греко-католицькій парафії
Волі Коблянської (1901–1910 рр.)**

Вік	Сукупно	Місяці											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
< 1	1200	170	197	76	98	123	88	76	104	29	66	88	85
1–4	1200	37	164	37	116	131	58	56	56	0	131	154	261
5–14	1200	0	244	111	115	222	172	0	111	57	0	57	111
15–59	1200	66	72	197	152	33	68	33	49	51	115	169	197
≥ 60	1200	104	115	130	162	78	81	0	52	54	52	189	183

Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

**Сезонності народжуваності й смертності немовлят у греко-католицькій
парафії Волі Коблянської (1901–1910 рр.)**



Джерела: Приватний архів, *Книга померших...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

**Причини смертності у греко-католицькій парафії Волі Коблянської
відносно віку і сезонів (1901–1910 рр.)**

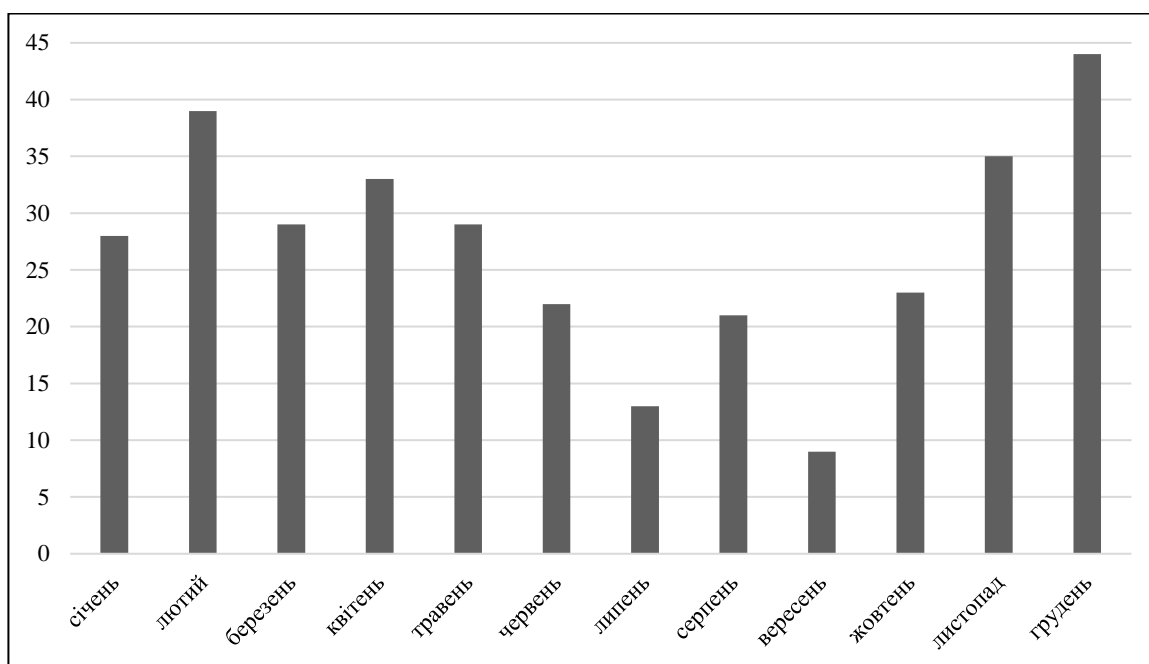
Категорія причин	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ус.
<i>до 1 року</i>													
Інфекційні захворювання	4	7	3	4	7	3	5	5	3	2	8	5	56
Захворювання нервової системи	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Респіраторні захворювання	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Захворювання органів травлення	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2
Перинатальні стани	4	2	3	-	-	4	1	2	-	2	-	1	19
Некласифіковані ознаки і стани	7	6	2	5	3	1	2	1	-	1	-	2	30
Мертві народження	2	2	-	1	3	1	-	2	-	1	1	1	14
<i>Сукупно</i>	18	19	8	10	13	9	8	11	3	7	9	9	124
<i>1–4 років</i>													
Інфекційні захворювання	-	4	-	2	2	2	2	2	-	4	6	11	35
Новоутворення	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	3
Захворювання нервової системи					1				-			1	2
Респіраторні захворювання	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Захворювання органів травлення	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-	3
Некласифіковані ознаки і стани	2	3	1	2	3	1	1	1	-	2	1	2	19
<i>Сукупно</i>	2	8	2	6	7	3	3	3	0	7	8	14	63
<i>5–14 років</i>													
Інфекційні захворювання	-	2	-	1	4	1	-	1	1	-	1	-	11
Новоутворення	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2
Респіраторні захворювання	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Захворювання органів травлення	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	3
Некласифіковані ознаки і стани	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Нещасні випадки	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
<i>Сукупно</i>	0	4	2	2	4	3	0	2	1	0	1	2	21

Продовження таблиці

Категорія причин	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ус.
<i>15–59 років</i>													
Інфекційні захворювання	1	2	6	1	-	2	-	1	-	2	2	2	19
Новоутворення	-	1	1	3	1	-	2	-	1	-	2	-	11
Захворювання нервової системи	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Захворювання системи кровообігу	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	3	1	7
Респіраторні захворювання	2	-	1	1	-	2	-	1	1	2	2	6	18
Захворювання органів травлення	-	-	2	1	-	-	-	1	-	1	-	-	5
Пологові ускладнення у жінок	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	4
Некласифіковані ознаки і стани	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	3
Нещасні випадки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Старість	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	3
<i>Сукупно</i>	4	4	12	9	2	4	2	3	3	7	10	12	72
<i>60 і більше років</i>													
Новоутворення	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3
Захворювання системи кровообігу	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Респіраторні захворювання	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Захворювання органів травлення	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Некласифіковані ознаки і стани	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Старість	2	3	3	5	1	2	-	2	2	2	7	7	36
<i>Сукупно</i>	4	4	5	6	3	3	0	2	2	2	7	7	45
Усього	28	39	29	33	29	22	13	21	9	23	35	44	325

Джерела: Приватний архів, *Книга померлих...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.

Сезонність смертності в греко-католицькій парафії Волі Коблянської
(1901–1910 рр.)



Джерела: Приватний архів, *Книга померлих...* арк. 24–44; Там само, *Liber Natorum. Tomus IV*, арк. 57 зв., 59, 66, 67 зв.; Там само, *Liber Natorum. Tomus V*, арк. 6, 7 зв., 18–20 зв.